

Government of India
Ministry of Personnel, Public Grievances & Pensions
Department of Administrative Reform & Public Grievances.

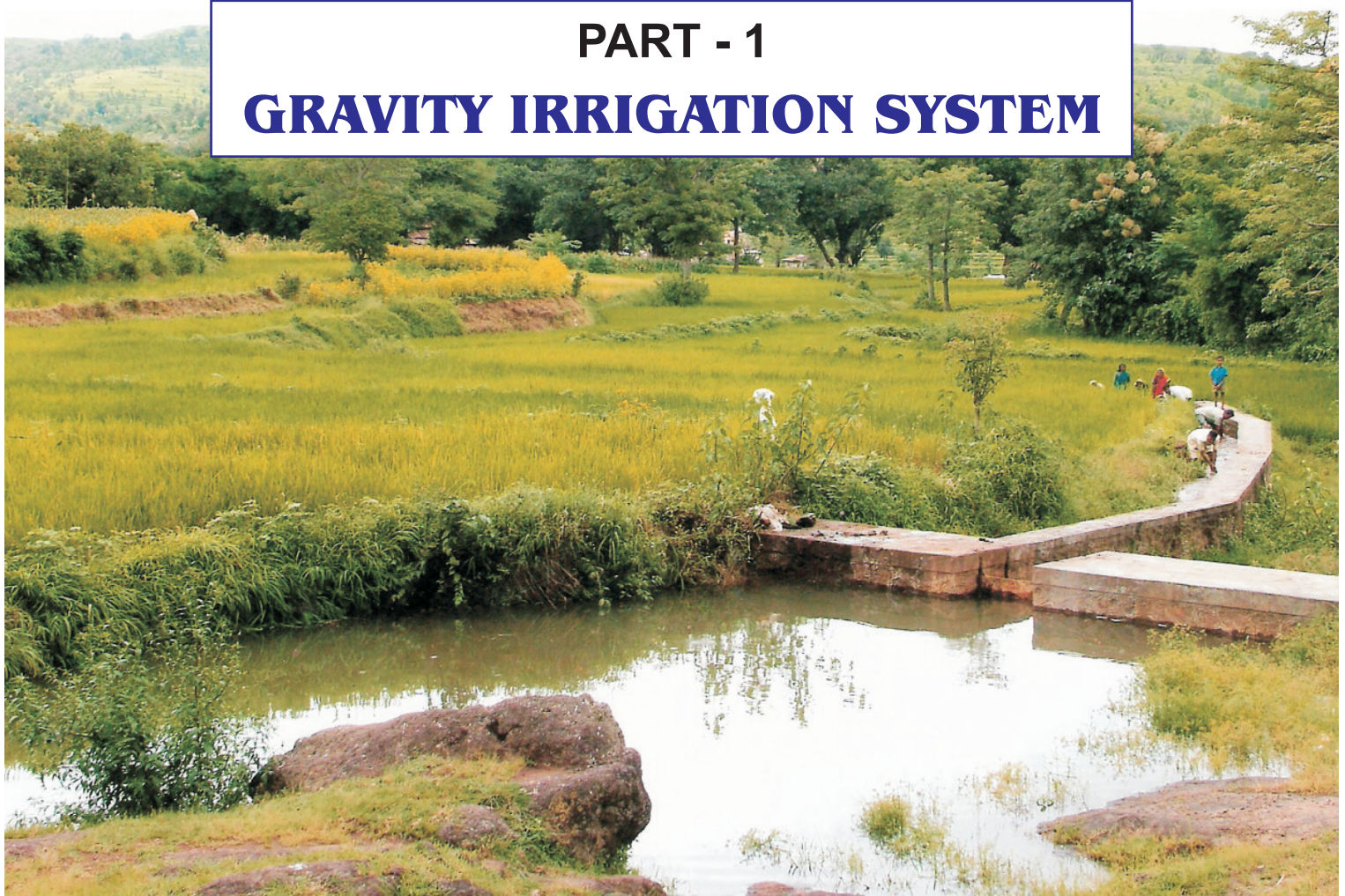
**Prime Minister's Awards for
Excellence in Public Administration.
Year 2007-08**

**Showing Innovation And Adaptation
To Meet The Stakeholder's Requirement**

State Government - AS A GROUP
Nominee - Mr. Suryakant Vishnu Patil

Agriculture Supervisor,
Dhebewadi, Tal. Patan, Dist. Satara,
State Maharashtra.

PART - 1
GRAVITY IRRIGATION SYSTEM

Success Story Of Kolgewadi :

Year 2002 :

Year 2005 :

**Government of India Ministry of Personnel, Public Grievances &
Pensions Department of Administrative Reforms & Public
Grievances**

Prime Minister's Award for Excellence in Public Administration

Nomination Form

General instructions: TYPE or PRINT all answers. Use only one side of the paper.

1. Under which Category of the Scheme is the nomination made [please tick (✓) one Category only]:
- Implementation of Innovative Scheme / Projects
  - Bringing perceptible systemic changes and building up institutions
  - Making public delivery systems efficient and corruption free

✓ **Showing innovation and adaptation to meet stakeholders' requirements**

Extraordinary performance in emergent situations like floods, earthquake etc.
Setting high standards of services and continued improvement, showing high leadership qualities and improving employee motivation etc.

2. The category for which the nomination is being made [please tick (✓)]:

- Officer(s) of Central / State Government – As an Individual
- ✓ Officer(s) of Central / **State Government – As a Group**
- Organization / Institution / Department

3. Details of the Nominee(s):

a) Name of the Nominee (s) (Dr. / Mr. / Ms.) (Individual/**Group of individuals**):

Patil Suryakant Vishnu

Agricultural Supervisor, Dhebewadi

b) Name of the Institution/Deptt.:

Agricultural Department,

Government of Maharashtra

c) Current position / designation :

Agricultural Supervisor, Dhebewadi

d) Date of Joining Service / Batch / Service to which he / she belongs : **5/07/1984**

e) Position / Designation at the time when the project was implemented

Agricultural Supervisor

f) Complete Postal Address (With Pin Code):

Patil Suryakant Vishnu

Agricultural Supervisor, Dhebewadi,

C/o Taluka Agricultural Officer, Patan

Tal. Patan, Dist. Satara.

Maharashtra State

g) Contact Details:

Phone : 02372 – 283263, 02162 - 233836

Fax No. : 02162 - 233836

E-Mail ID : suryakantpatil07@rediffmail.com

Mobile No.: 9423034121

स्वच्छ सुरक्षित जल - सुन्दर खुशहाल कल

CONSERVE WATER - SAVE LIFE

3. Details of the Nominee(s):

a) Name of the Nominee (s) (Dr. / Mr. / Ms.) (Individual/ **Group of individuals**):

Jangate Mahaveer K.

District Superintending Agriculture Officer, Satara

b) Name of the Institution/Deptt.:

Agricultural Department,

Government of Maharashtra

c) Current position / designation :

District Superintending Agriculture Officer, Satara

d) Date of Joining Service / Batch / Service to which he / she belongs : **22/05/1986**

e) Position / Designation at the time when the project was implemented

District Superintending Agriculture Officer, Satara

f) Complete Postal Address (With Pin Code):

Jangate Mahaveer K.

District Superintending Agriculture Officer, Satara

New Administrative Building,

Near S.T. Stand, Satara.

Maharashtra State

g) Contact Details:

Phone : 02162-233836, 02162-239282

Fax No. : 02162 -233836

EEmail ID :

Mobile No.: 9423034121

3. Details of the Nominee(s):

a) Name of the Nominee (s) (Dr. / Mr. / Ms.) (Individual/ **Group of individuals**):

Pawar P. P.

Agriculture Assistant, Kalgaon

b) Name of the Institution/Deptt.:

Agricultural Department,

Government of Maharashtra

c) Current position / designation :

Agriculture Assistant, Kalgaon

d) Date of Joining Service / Batch / Service to which he / she belongs : **01/09/2001**

e) Position / Designation at the time when the project was implemented

Agriculture Assistant, Kalgaon

f) Complete Postal Address (With Pin Code):

Pawar P. P.

Agriculture Assistant, Kalgaon

C/o Taluka Agriculture Officer, Patan

Tal. Patan, Dist. Satara.

Maharashtra State

g) Contact Details:

Phone : 02162-233836, 02372-283263

Fax No. : 02162 -233836

EEmail ID :

Mobile No.: 9423034121

स्वच्छ सुरक्षित जल - सुन्दर खुशहाल कल

CONSERVE WATER - SAVE LIFE

3. Details of the Nominee(s):

a) Name of the Nominee (s) (Dr. / Mr. / Ms.) (Individual/ **Group of individuals**):

Khopade P. R.

Agriculture Assistant, Dhamani

b) Name of the Institution/Deptt.:

Agricultural Department,

Government of Maharashtra

c) Current position / designation :

Agriculture Assistant, Dhamani

d) Date of Joining Service / Batch / Service to which he / she belongs : **01/09/1996**

e) Position / Designation at the time when the project was implemented

Agriculture Assistant, Dhamani

f) Complete Postal Address (With Pin Code):

Khopade P. R.

Agriculture Assistant, Dhamani

C/o Taluka Agriculture Officer, Patan

Tal. Patan, Dist. Satara.

Maharashtra State

g) Contact Details:

Phone : 02162-233836, 02372-283263

Fax No. : 02162 -233836

EEmail ID :

Mobile No.: 9423034121

स्वच्छ सुरक्षित जल - सुन्दर खुशहाल कल

CONSERVE WATER - SAVE LIFE

Role of Teamwork in Development.

Showing Innovation and Adaptation to meet the stakeholder's requirement, this project is completed successfully as a teamwork by agriculture department.

Agriculture assistant is the root level post working at village level in the agricultural department. Basic and advanced agricultural technologies and allied development activities are transferred to the farmers at village level through the agricultural assistant and agricultural supervisors. All the schemes of State and Central Govt. are executed through agricultural assistant and agricultural supervisors.

The report submitted under participatory watershed management and natural resource management is the final achievement of the persons who develop awareness in the community of the village Kolgewadi and Dhamani of the Patan Tehsil. To put in to the resulting stage Mr. Pawar P.P., and Mr. Khopade P.R., Agriculture assistants, worked under guidance and ideas of Mr. Patil Suryakant V., Agriculture Supervisor.

In the Implementation of watershed programme there is major constraint of people's active participation in the programme. Without participation of people, these programmes could not get success. The role of the project implementing staff and officers and the villagers active participation in this programme was very important.

The participatory approach enables the programme to involve for implementation ability of the local level through active involvement of villagers. This is the success of the teamwork of staff and officers of Agriculture Dept. and the villagers. The success of all these activities are by participation of villagers, Water Users Association and grampanchayat.

Central Govt. being declared the year 2007-08 as Water Year, means "Year of More Crop and Income Per Drop of Water", the gravity and siphon activities coincides this objectives.

The present food grain production is stagnated at 213 million tons since last decade considering the future population for 140 crores in 2025 and 160 crores in 2050, the food grain productivity is required to be increased to 360 and 400 million tons respectively. Considering the present situation, it is clear that improved package of practices, increasing the cropping intensity and use of improved technology are the alternatives for vertical development. Therefore this objective is partially in two villages and will guide the nearby area to achieve the expected goal. This success can be measured as success of Teamwork.

Our team leader Mr. Mahaveer Jangate, D.S.A.O., Satara is a key person who planned and promoted our ideas to implement with encouraging the field officers and villagers together with benefits of project.

Development of villages is mainly depend upon the Political and Administrative will, way of thinking, Economy and people's participation. In this project, all these development factors came together for development of these two villages.

Unity is a strength!

स्वच्छ सुरक्षित जल - सुन्दर खुशहाल कल
CONSERVE WATER - SAVE LIFE

4. Information on the Nominating Authority:

a) Name of the Authorized Official (Dr. / Mr. / Ms.): _____

b) Designation: _____

c) Name of the Institution / Deptt.:

d) Complete Postal Address (With Pin Code): _____

e) Contact Details: Phone No. _____

Fax No _____

EMail ID _____

Mobile Phone Nos. _____

5. Title of the specific Initiative / project for which this nomination is being made:

Participatory integrated Watershed development programme and Natural resource management with support of indigenous technical knowledge helps in implementation of an innovative idea i.e. Underground Pipeline System to Diversion Bandhara for sustainable irrigation and poverty alleviation without power or electric bill in Kolgewadi village, Tal. Patan, Dist. Satara.

- a) **No Electricity needed for irrigation in Kolgewadi.**
- b) **Irrigation of the remote hilly village without electricity.**
- c) **Peoples participation innovation and approach key to the success of Kolgewadi.**
- d) **Diversion bandhara can serve as a reliable irrigation source for Western ghat area.**
- e) **Underground pipe line system (U.G.P.L.) also increased the employment potential in the form of farming operation which resulted in reduction of male and female labor migration to the nearby village or town.**
- f) **The management and maintenance U.G.P.L. system is done successfully with the help of water users association (W.U.A.) and water users group. (W.U.G.)**

5 (a) Date of commencement of project : **17 July 2005**

6. Under which of the following broad areas of governance does the initiative fall?
[please tick (✓) one area only]:

- Education
- Healthcare
- Law & Order
- Delivery of Justice
- Urban Management

✓ **Agriculture & Rural development**

- Environment
- Employment generation
- Citizen empowerment
- Infrastructure development/ improvement
- Other (Please specify): _____

7. To which of the following positive outcomes has the project / Initiative contributed significantly?

- Transparency
- Accountability
- Responsiveness
- ✓ **Consistency, Equity and/or equality of opportunity**
- ✓ **Uniformity and Standardization**
- ✓ **Operational convenience and ease**
Simplification of procedures and processes
- ✓ **Showcasing of best practices**
- ✓ **Promotion of team work**
- ✓ **Improved quality of services**
Targetsurpassing in terms of quality and quantum of results and timeliness
- ✓ **Introduction of a unique idea or a distinctively new approach**
Facilitating ICTenabling / EGovernance
- ✓ **Enhanced citizen role, involvement and participation**
Facilitation of democratic processes and functioning
- ✓ **Synergizing geographical conditions and local cultural and social talents**
- ✓ **Creating productive assets of lasting nature**
- ✓ **Promotion of sustainable PublicPrivate Partnership**
- ✓ **Increased efficiency (Reduced time and/or cost of service delivery and/or improved quality and quantum of output)**
Reduction in corruption
Computerisation of records and Access to citizens
Improved regulatory compliance
- ✓ **Government Process Reengineering/ Revitalization**
Reduction in Digital Divide (Reduced gap between digital haves and digital have nots)

Important

Attach a narrative of the Project / Initiative (NOT MORE THAN 1500 WORDS), clearly bringing out the following: (Your project description should include all of the following information.)

SUCCESS STORY OF KOLGEWADI

TAL. PATAN, DIST. SATARA. MAHARASHTRA STATE.

- No Electricity needed for irrigation in Kolgewadi.*
- Irrigation of the remote hilly village without electricity.*
- Participation of people innovation and approach key to the success of Kolgewadi.*

The all India soil and land use survey organization as per their survey identified. G.S.D.A. sub watershed no. KR 30 / 9 which belongs to very high priority category in Patan Taluka The Kolgewadi village lies under these watershed. It is about 48 K.M. away from Patan to its south. The total geographical area of village 126 Hector out of this forest land is 39 hector, land put under non agriculture is 6 hector, Barren and uncultivable land is 33 hector and land under agriculture use is 48 hector.

The cropping pattern of the watershed is mainly dominated by cereals. There is no irrigated area in the watershed. The site of the watershed is devoid of good vegetation and vegetative cover.

The watershed receives about 1200 to 1500 mm rain fall during June to September. However there is no any irrigation system for the crops. Total area is rainfed. The crops like paddy were grown but due to shortage of water during flag leaf and grain filling stage yield decrease because there is no protective irrigation source for this paddy crops. Many villagers left their native places and have settled as Mathadi workers in Mumbai.

To overcome these problems we have started watershed programme in 2002. The watershed development programme cannot be successful without active participation of the cultivators. The natural resources like soil and water have to be managed properly so as to improve productivity of soil, increase production and sustain the families dependent on the watershed area for their livelihood. To achieve this, water harvesting structure like Nala bunding (2 no.), gully plugging (104) terracing (14 hectors) and diversion bandhara (1 no) were completed which cost incurred Rs. 21.93 Lacs.

Due to this soil and water conservation work it improves the recharge of ground water, the water availability up to the February through Nala and sub channel were observed.

But due to undulating topography, geological and hydrological constrains development of irrigation system, wells/ tubewells were not feasible. So the water available is not utilized for the crop production during Kharif as well as Rabbi season.

At the time of the PRA exercise one old diversion bandhara was noticed which was not in working since 25 years. Twenty five years ago villagers were irrigating their land by blocking the flow of nalla and divert the flow to irrigate fields by **Shramadan**. The villagers took initiative and forced we to undertake this activity. Then agriculture department constructed one diversion Bandhara with the expense of Rs. 1,41,000/-. With these work water shortage was over. Traditionally the diversion bandhara canalized through earthen open channel and across gullies through local material like bamboo etc. but due to gravelly and highly porous soils, the conveying efficiency is very poor. Which results in

only 24 acres land under irrigation by this method in both kharif and rabbi season. The staff of agriculture and the villagers are not satisfied by this method. They want maximum irrigation by this diversion bandhara. To utilize optimum water for sustainable agriculture and crop production.

The innovative idea come up instead of open channel the use of PVC pipe for channel. There was a general meeting at a custom followed by Maharashtraian villagers working in Mumbai to return their respective home villages during certain festivals i.e. Mahashivaratri festival. On his religious occasion all the villagers gather in a temple goddess Mauli Mata. By making awareness of the farmers to irrigate the maximum area by fitting the PVC pipe to diversion bandhara and how it is very useful and profitable to farmers which can be easily maintained by villagers. People took the message to their hearts. Everybody contributed to his mite. 75,000/- Rs. were collected. From that 1900 ft. 5 inch diameter (2.5 kg pressure) the pipeline was purchased.

The villagers came forward for excavation work. They were doing **Shramadan**. Krishi Bhushan Sadubhau Patil was voluntarily supervising the work with an

eye on the details. The grade of 10 inch is given to pipeline for 100 feet. At the end of system one end plug was provided to close and absorb the pressure. The total irrigation outlets were 5 with command area of Kharif 46 acres and in Rabbi 25 acres. One C.I. sluice valve and one air valve were provided at the suitable location to control the flow.

The trial was taken in July 2005. Everybody was enthusiastic. For planning water supply, a co-operative water users association was formed for orderly distribution of water and keep accountability and participation. Water users association built friendly relationship and have awareness about water, its benefit, For that purpose they formed and registered "Shri Krishi Mauli Mata Sheti Sahakari Pani Puravatha Sanstha Maryadit, Kolgewadi (Kalgaon) Tal. Patan. Members pay negligible service charges for irrigation.

After the construction of diversion Bandhara installation of PVC pipe boosted up command area in Kharif and Rabbi area. Cultivation of transplanted paddy, improved variety, intensive use of fertilizers and cultivation of cash crops like vegetables and flowers (Merigold) are increased and productivity is doubled.

After Installtion Of Underground Pipeline System -

There are some unique features :

- I. The innovativeness. There is Government scheme but it is insufficient to meet the total requirement by traditionally irrigating system. As per govt. norms PVC pipe line was not covered. However, the PVC pipeline was introduced by contribution from villagers to minimise seepage losses during distribution. Villagers did **Shramadan** and contributed their mite. Agriculture department shows some innovativeness, political leadership gave their full support and an unique experiment was successful. Now everybody gets water for drinking and every field is irrigated.
- II. Technically there is no another innovative aspect. Water is supplied by gravity. Hence there is no electricity needed. There are no expenses - capital expenses as well as running expenses. No power is needed. No wind mill or Solar power. Water flows down slopes. The beauty of this innovation lies in using gravity. This project can be duplicated in all the hilly areas of western ghat. It is always difficult to supply electricity in hilly areas. Installation is difficult in hilly terrain.

III. It saves electricity. Electricity save is electricity generated. This project shows the way like a beacon to all the nearby hill areas. Now in four nearby villages you can see work in progress. This project is guiding not only nearby villagers, but it can be duplicated in all the hilly areas of western ghat. The success of project as initiated this come back of activity of villagers from Mumbai to their natives. This is just one experiment can be tried at various places in Western ghat areas which can motivate the rural population to work in villages only. Thus pressure on urban and industrial areas can be minimised.

As the western ghat region has hilly terrain and receives monsoon through out region with some exceptions of dry spells. The monsoon rainfall helps in augmenting water in WHS and diversion bandhara. However these structures can help to save the crop which otherwise lost due to lack of water.

Indicating the investment on the installation of U.G.P.L. system is quite justified the efficiency of project with 100% peoples participation.

Before implementation of PVC pipeline to diversion bandhara 16 hectares are cultivated in kharif and only 5 hectares land in rabbi season. Due to dry spell average yield of paddy crop was 13 quintile per hectre in kharip, while in rabbi season, jawar, wheat and gram yields negligible. However after implementation of diversion bandhara with PVC pipeline, area under irrigation in kharip is 16 hectares and in rabbi 10 hectares (8 months). Thus assuring of general productivity of farmers from Rs. 6227 to Rs. 23307. This system need not require any machinery or power, so there is no mentainance or operation charges.

This activity will not only insure the crop yield in two seasons but also motivate the farmers for cultivation of transplanted paddy, use of improved high yielding variety, intensive use of mannuares and fertilizers which increase in production of rice from 13 quintile per hectre to 32 quintile per hectre.

Salient features of Underground pipeline (UGPL) system to diversion bandhara at Kolagewadi watershed.

Item	Description
Soil	Laterite soil
Annual Rainfall	1200-1500 mm
Year of completion	July 2005
Total Cost (Rs. In lakhs)	Rs. 1.15
Material of conveyance	PVC pipe
Length in feet	1900 feet
Dimension of pipe	125 mm, 2.5 kg/cm ²
Accessories	PVC Tee, bend, CI sluice valve and air valve
Hydraulic gradient percent	1
No. of beneficiaries	69
Command area in hectors	16 hectors
Farmer's contribution	100%
Society	Shri Krishi Mauli Mata Pani Vapar Sahakari Sanstha Maryadit, Kolagewadi (Kalgaon)
Crops	Paddy, Rabbi jawar, Gram, Wheat and Marigold
Yield Q/Hector	13 to 32 Q/Hector
Awareness	Excellent
Adoption Level	Excellent

Area and production of different Kharif and Rabbi crops in Kolgewadi

Crop	Before Implementation of D.B. with PVC				After Implementation of D.B. with PVC			
	Area (ha)	Average Yield (quintal)	Total production (quintal)	Production in Rs.	Area (ha)	Average Yield (quintal)	Total production (quintal)	Production in Rs.
Kharif Crop								
Paddy	7	13	91	0.64	14	32	448	3.14
Groundnut	3	6	18	0.27	-	-	-	-
H.Jawor	2	9	18	0.09	1	16	32	0.08
Maize	4	10	40	0.24	-	-	-	-
Other	-	-	-	-	1	10	10	0.40
Total	16			1.24	16			3.62
Rabbi Crops								
R.Jawor	3	2	6	0.06	5	14	70	0.70
Gram	1	1	1	0.02	2	11	22	0.44
Wheat	2	2	4	0.05	3	29	87	1.04
Total	6			0.13	10			2.18
Grand Total	22			1.37	26			5.80
Per Acre Income in Rs.				6227				22307

Cost of Implementation of PVC pipeline - Rs. 1.15 Lakhs

8. Has the Project / Initiative been audited / measured / verified by any independent agency for a reality check of envisaged and realized benefits and outcomes, i.e. comparative study of performance indicators and socioeconomic impact, before and after the implementation of the Initiative?

- √ Yes
No

9. If Yes, details thereof.

a. By Whom *Smt. Amala Ruiya – Chairman of Aakar Charitable Trust* visited Kolgewadi with Krushibhushan Hon. Vijay Anna Borade (Aurangabad) Krushibhushan Hon. Arun Nikam (Jalgaon) Director of soil and watershed development programme. Hon. Jayant Mahalle, Deputy Director of Aadarsh Gaon Mane Manager Aakar Charitable Trust. Hon. Birwadkar & District Supretending Agriculture Officer. Hon. Mahveer Jangate

b. When : 28th Jan. 2006

c. What were the major findings

- No Electricity needed for irrigation in Kolgewadi.
- Irrigation of the remote hilly village without electricity.
- Peoples participation innovation and approach key to the success of Kolgewadi.
- Diversion bandhara can serve as a reliable irrigation source for Western ghat area.
- Underground pipe line system (U.G.P.L.) also increased the employment potential in the form of farming operation which resulted in reduction of male and female labor migration to the nearby village or town.
- The management and maintenance U.G.P.L. system is done successfully with the help of water users association (W.U.A.) and water users group. (W.U.G.)
- By traditional method we can irrigate only 25 acres of land while by U.G.P.L. system we can irrigate 71 acres land with high conveyance efficiency.
- The UGPL system boosted up area under use of improved variety, cultivation of transplanted paddy, intensive use of manures and fertilizers, awareness about cultivation of cash crops like vegetables and flowers (Merigold). The crop productivity is also double.
- The total cost of installation of underground pipe line system (1900 ft) about Rs. 1,15000/- lacs which covers and command area of 71 acres. The cost of Rs. 1620/- per acre i.e. Rs. 40/- per guntha.

जल वर्ष
2007

Water Year
2007

स्वच्छ सुरक्षित जल - सुन्दर खुशहाल कल

CONSERVE WATER - SAVE LIFE

d) Contact Address & Phone Nos:

AAKAR CHARITABLE TRUST

सहाय्यक : कृषि विभाग, महाराष्ट्र राज्य सरकार, पुणे-१.

मौजे कोळगेवाडी संदर्भी निमंत्रण
प्रति,
श्री. सुर्यकांत व्ही. घाटील
कृषि पर्यवेक्षक - देवेवाडी

विषय : विशेष सहभागाने जलसंवर्धनाचे वैशिष्टपूर्ण आपण काम केल्याबद्दल सन्मान.

आकार चॅरीटेबल ट्रस्ट, मुंबई आणि मृद जलसंधारण व पाणलोट क्षेत्र संचालनालय, कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य पुणे-१, आयोजित "आकार जल पुरस्कार सन २००६" च्या परिक्षणान्वये मौजे कोळगेवाडी तालुका घाटण जिल्हा साताश या गावात जलसंवर्धनाचा नाविन्यपूर्ण उपक्रम राबविण्याकरिता आपणास सन्मानीत करण्यात येत आहे.

आकार जल पुरस्कार सन २००६ सत्कार समारंभ विशेष मान्यवरांच्या उपस्थितीमध्ये दिनांक २१-२-२००६ रोजी सायं. ५.३० वाजता शिरनामे सभागृह, कृषि महाविद्यालय, पुणे-५ येथे आयोजित केला आहे. आपण केलेल्या वैशिष्टपूर्ण कार्याबद्दल सत्कार स्वीकारण्यासाठी आपणास सविनय निमंत्रित करित आहोत.

आपले स्नेहांकित

(श्रीमती अमला रूड्या)

अध्यक्षा

आकार चॅरीटेबल ट्रस्ट

THE PHOENIX MILLS LTD. : 462, Senapati Bapat Marg, Lower Parel, Mumbai-400 013.

Contact Person : : Amla Ruia, Tel. No. : 2367 3942, 9077 Fax No. : 2369 5230

Add : Ruia House, 19 Bhau Sahib Hire Marg, Malabar Hill, Mumbai - 6.

E-mail : ruiaamla@hotmail.com

Birwadkar Tel. : 2496 4307, 2493 8362, Mob.: 9833298801

State Level Award - 'Aakar Jal Puraskar'

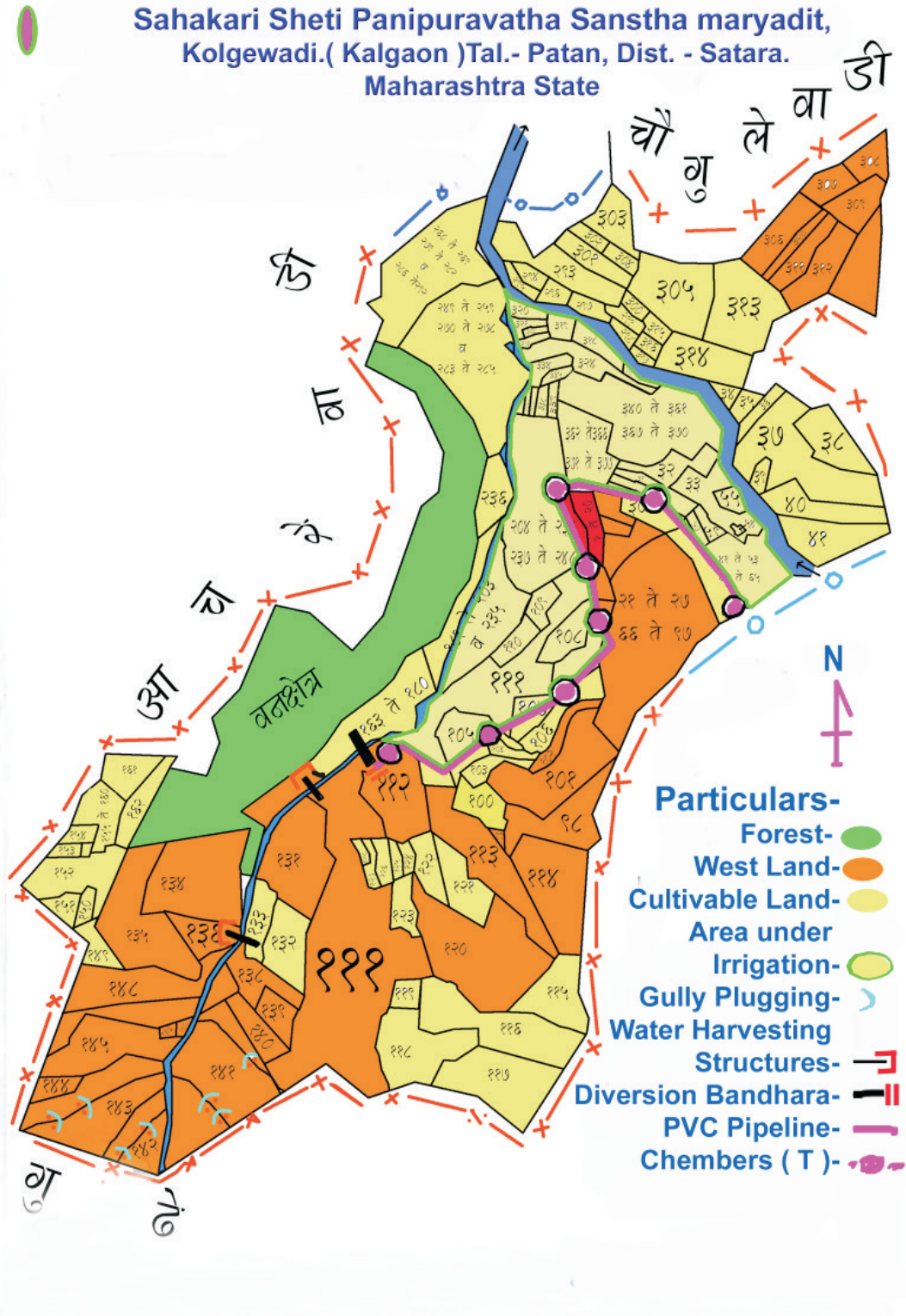
Aakar Charitable Trust, Mumbai awarded Jal Puraskar to Kolgewadi for utilising Govt. Scheme through active participation of villagers.

Smt. Amala Ruiya – Chairman of Aakar Charitable Trust visited Kolgewadi with Krushibhushan Hon. Vijay Anna Borade (Aurangabad) Krushibhushan Hon. Arun Nikam (Jalgaon) Director of soil and watershed development programme. Hon. Jayant Mahalle, Deputy Director of Aadarsh Gaon Mane Manager Aakar Charitable Trust. Hon. Birwadkar & District Supretending Agriculture Officer. Hon. Mahveer Jangate

The trust has awarded Rs. 75,000/- and momento by Hon. *Rajendrasinhaji (Magasesse Award Winner)* and Hon. *Deputy Chief Minister R. R. Patil*. This award is received by *villagers and staff of department of agriculture*. The felicitation of the Award was carried out at a Shirname Hall Agriculture College Pune on 21st Feb. 2006.

Shri.Krushi Mauli Mata
Sahakari Sheti Panipuravatha Sanstha maryadit,
Kolgewadi.(Kalgaon)Tal.- Patan, Dist. - Satara.
Maharashtra State

डा. अशोकदास श्रीनिवासजी पाटीलकाहेर
करांड लोकसभा मतदारांश

डा. श्रीनिवास

तेजावर पाणी साठवून राखणेसाठी
सरकारी तंत्रावर अत्युत्कृष्ट करतना
पाणी वेळीस, पर्यायी पुरवठा साठी स्वयं
उद्येगासाठी ४०/- रक्कमनेक आवाजा
इत्यादी पध्दतीत वाडववरी अत्युत्कृष्ट
पदन मिळविले जाते. इत्यादी उपक्रम
तुम्ही राष्ट्रीय पातळी रचविल्या.
आभारवाचन! प्रचार जाण प्रसार
रुद्रा ही अर्पणा

२५-११-२००७

तरुण भारत

कृषिवेध

मंगळवार, २६ जुलै

शेतकऱ्यांनी शेतात आणले विजेशिवाय पाणी

देवेवाडी / वार्ताहर ■ विद्युत पुरवठा खंडित झाला... मोटार विपडली... वीजवील थकले, अशा अनेक बाबींमुळे शेती व्यवसाय थोक्यात आहे. तरीसुद्धा डोंगरपठारावर वसलेल्या कोळगेवाडीतील शेतकऱ्यांनी कृषि अधिकाऱ्यांच्या सहकार्याने याकडे दुर्लक्ष करून प्रवाही जलसिंचन प्रकल्प यशस्वी केला आहे. येथील शेतकऱ्यांनी पै-पै जमा करून एक दोन नव्हे तर तब्बल अठराशे फूट पाणी पाईपलाईनद्वारे विद्युत मोटारीशिवाय शेतीला देऊन अशा प्रकारची महाराष्ट्रातील पहिली जलसिंचन क्रांती घडविली आहे.

काळगावपासून सुमारे चार किलोमीटर असलेल्या कोळगेवाडी या एक हजार लोकवस्तीच्या गावात कृषि विभागाकडून विविध उपक्रम राबविण्यात आले आहेत. पिण्याच्या पाण्याबरोबरच शेतीच्या पाण्याचा प्रश्न सुटवा, यादृष्टीने कृषि विभागाने पश्चिम घाट विकास कार्यक्रमांतर्गत या परिसरात दोन नालाबांध बांधले. याबरोबर भूगर्भातील पाणीपातळी वाढविण्याच्यादृष्टीने प्रवाही जलसिंचन बंधारे, तलाव बांधण्यात आले आहेत. पश्चिम घाट विकास योजनेंतर्गत राबविण्यात येणाऱ्या कार्यक्रमांमार्गे

प्रवाही जलसिंचन योजनेतील पाण्याचे पूजन करताना महिला.

विविध उद्देश आहेत. त्यामध्ये पर्यावरणाविषयी लोकांना प्रशिक्षित करून त्यांचा कार्यक्रमात सहभाग वाढविणे, लोकांचे जीवनमान सुधारणे, पर्यावरणाचा समतोल साधणे, आदी बाबींचा या योजनेत समावेश आहे. या योजनेंतर्गत राबविण्यात येणाऱ्या

प्रवाही जलसिंचन बंधान्यासाठी ज्या नात्यातून किंवा ओढ्यातून किमान दीडशे मीटर पाणी प्रतिसेकंद वाहून जाते, अशा नाल्यांची या योजनेसाठी निवड केली जाते. कोळगेवाडी गावाशेजारील ओढ्यातूनही या प्रमाणातच पाणी वाहून जात होते. याची

माहिती कृषि अधिकाऱ्यांनी घेऊन त्याठिकाणी प्रवाही जलसिंचन बंधारा उभारला. या बंधान्यावर मातीचेही नालाबांध घालण्यात आले आहेत.

याठिकाणी प्रवाही जलसिंचन बंधान्याचे कामही याचवर्षी पूर्ण झाले. या नालाबांधासाठी काही ग्रामस्थांच्या

शेतजमिनी बुडिताखाली गेल्या आहेत. ग्रामस्थांनी केलेल्या या त्यागाना अंदाज घेऊन कृषि विभागाचे अधिकारी एस.व्ही. पाटील, निवासराव खबाले, प्रमोद खोपडे, बाजीराव देसाई यांना येथील ग्रामस्थांची मानसिकता बदलण्यात यश आले. या विभागात क्रांती घडविण्याच्यादृष्टीने प्रवाही जलसिंचन योजनेद्वारे शेतीला पाणीपुरवठा करणारी योजना राबविण्याचा निर्णय झाला.

ग्रामस्थांनीही या निर्णयाचे स्वागत करून यासाठी आवश्यक असणाऱ्या पाईपलाईनसाठी रक्कम जमा करण्यास प्रारंभ केला. काही रक्कम गावातून तर उर्वरित मुंबईकर मंडळीकडून जमा केली. बघताबघता पन्नास हजाराची रक्कम जमा झाली. त्यातून पाईप खरेदी केली. खुदाई केली आणि आठव दिवसात पाईपलाईनचेही काम पूर्ण केले. ग्रामस्थांच्या ऐक्यातून हे काम पूर्ण झाले. कसलाही विद्युत पुरवठा नाही. विद्युत मोटार नाही. तरीसुद्धा केवळ प्रवाही जलसिंचन प्रकल्पाच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांच्या सुमारे पासाष्ट एकर क्षेत्राला आठमाही पाणीपुरवठा होणार आहे. विशेष म्हणजे यासाठी येथील शेतकऱ्यांना वीजविले अथवा अन्य कोणताही खर्च होणार नाही.

विशेष

अँथ्रोवन : सोमवार, १५ ऑगस्ट २००७/८

देवेवाडी (प्रतिनिधी) : पाटण तालुक्यातील डोंगर भागात वसलेल्या कोळगेवाडीने अक्षरशः कमालच केली आहे. पश्चिम घाट विकास

योजनांतर्गत गावाजवळच्या प्रवाही जलसिंचन बंधान्यातून लोक सहभागाने पाइपलाइन करून शिवारात पाणी आणले आहे. जिजेचा वार न करता रावकरेल्या या आगळ्या योजनेमुळे सुमारे ९७ एकर क्षेत्राला संरक्षित पाणी मिळणार असून, तेथील शेतकऱ्यांना जिजेच्या भारनिवृत्तीची आणि वींबिल्याचीही चिंता उरलेली नाही.

सुमारे साडेआठशे लोकसंख्येचे कोळगेवाडी डोंगर भागात वसले आहे. येथील जमिनीची प्रत फारशी चांगली नाही. त्यात पाणीपूरवठ्याची ठोस योजना नसल्याने वर्षानुवर्षे शेतकऱ्यांच्या जीवनात फारसा फरक पडलेला नाही. अनेकांनी मुंबई गाठली असून, मिळेल ते काम करून लोक कष्ट उपसत आहेत. या परिस्थत अलीकडे जलसंधारणासाठी गती आली आहे. कोळगेवाडी परिसरात सुमारे १०५ दगडी ताली, दोन घाटी नालांबंधी उभे राहिले. गेल्या मे मध्ये बांधलेल्या जलसिंचन बंधान्याने तर लोकांच्या जीवनात क्रांती होण्याची शक्यता आहे. पश्चिम घाट विकास योजनेंतर्गत सुमारे एक लाख ४९ हजार रुपये खर्चून बांधण्यात आलेल्या या बंधान्याद्वारे शेतीला

चेवरमधून वाहणारे पाणी आणि पूजन करताना गावातील

कोळगेवाडीची
कमाल...

पाणी बचतीचा अनोखा प्रयोग

नियोजनबद्ध पाणी देण्याची कल्पना आकारास आली. महाशिवरात्रीच्या उत्सवासाठी मुंबईकर गावाकडे आले होते. त्या वेळी कृषी अधिकारीही हजर होते. बंधान्यातून पाटाद्वारे मिळणारे पाणी जास्त क्षेत्र भिजवू शकणार नाही, याचा जाणणारे पाणी धावकून अधिकारिक शेतकऱ्यांना लाभ होण्यासाठी पाइपलाइन करणाऱ्या संकल्पना ग्रामस्थांच्या बैठकीत पुढे आली. लोकांनीही मनावर घेतले. आगापल्या कुनतीनुसार पैसे जमा करण्यात आले. मुंबईकरांची मोलाची मदत झाली. जमलेल्या रकमेतून अडीच के. जी. प्रेरारचे पाच इंची सुमारे १८०० फूट पाइप आणण्यात आले. जैन उद्योगसमूहाचे अभय जैन यांचे त्यासाठी सहकार्य लाभले. पाइपलाइनपूर्वी कोणतीही भूटी व तांत्रिक दोष राहू नये यासाठी कृषीपूरवठे सद्बुध पाटील यांच्याशी शेती अधिकारी व ग्रामस्थ शेतकऱ्यांनी चर्चा केली. त्यानुसार काही तांत्रिक निर्णय घेण्यात आले. बंधान्यावामून पाइपलाइन टाकण्यासाठी श्रमदानाने खोदकाम करण्यात आले. पाइपच्या प्रत्येक शंभर फुटासाठी १० इंच उतार देऊन फिटिंग करण्यात आले. कोणिल खुद (कोल्हापूर) येथील पांडुरंग सकाळ यांनी पाइ-

पलाइनची जोडणी केली. सध्या सुमारे १३०० फूट पाइपलाइन झाली आहे. आणखी ५०० फूट पाइपलाइन करण्यात येणार आहे. उघडिनींनंतर तेथी काम मार्गी लागेल, असे ग्रामस्थांनी सांगितले. या सर्व कामांनंतर सुमारे ९७ एकर क्षेत्राला उघडिनींच्या काळात संरक्षित पाणी उपलब्ध होऊ

शकेल. त्याद्वारे बागायती वगातील पिकेही शेतकरी घेऊ शकतील. पूर्वी या गावात आडव्या पाटाद्वारे शेतीला पाणीपूरवठा काही शेतकरी करत होते. मात्र त्यावर मर्यादा होत्या. काळाच्या ओघात अनेक पाट बुजून गेले. नंतर जलसंधारणाच्या कामामुळे आता पुन्हा शेतीच्या पाणीपूरवठ्याची ठोस योजना उभी

राहिल्याने आपत्तिग्रस्ता वाहल्याची शेतकऱ्यांची भावना आहे.

काही दिवसांपूर्वीच चाचणी घेण्यात आली. चेवरचे झाकण काढतच पाणी उमसळून धो धो वाहू लागले. त्याबरोबर गावकऱ्यांचा उत्साहही ओसंडला. लवकरच पाणीपूरवठ्याच्या नियोजनासाठी तिथे संस्था स्थापण्याचा व त्याद्वारे देखभाल करण्याचा ग्रामस्थांचा मानस आहे. जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी महावीर जंगरे, उपविभागीय कृषी अधिकारी उदय देशमुख यांचे या कामी मार्गदर्शन लाभले. सांगलीचे सध्याचे कृषी उपसंचालक बी. जे. बिराजदार यांनी यापूर्वी कऱ्हाड विभागात सेवेस असताना केलेले मार्गदर्शनी मोलाचे ठरले आहे. गावातील पांडुरंग कोळगे यांनी पाणलोट्याच्या कामासाठी अधिकारी व लोकप्रतिनिधींकडे केलेल्या पाठपुरावाही महत्त्वपूर्ण आहे. तालुका कृषी अधिकारी सुभासराव घाडगे, मंडळ कृषी अधिकारी भरतानाराव माने, कृषी पर्यवेक्षक एस. व्ही. पाटील, निवासराव खबाले, कृषी सहायक प्रमोद घोषडे, सी. टी. गावित, पी. पी. पवार, आदींनी दिलेले प्रोत्साहन व केलेले मार्गदर्शनी महत्त्वपूर्ण ठरत आहे.

कोळगेवाडीजवळचा प्रवाही जलसिंचन बंधारा

सोमवार, २७ मार्च २००६

पुढारी

आपला भातार

सभोवतालीच्या डोंगराने वेढलेले निसर्गावर अवलंबून भोती स्ववसाय आणि प्रतिवर्षी उन्हाळ्यात पाणी टंचाईला तोंड देणारी वस्ती म्हणजे कोळगेवाडी असेच वर्णन यापूर्वी करावे लागत होते पण आज ती स्थिती नाही.

आ.वितासराव पाटील यांनी या विभागाची पाणी समस्या कायमस्वरूपी सोडवण्यासाठी एक अखेरचा उपाय म्हणून जलसंधारण या पाणी अडवा पाणी जिरवा या योजेचा पुरस्कार करून त्यासाठी शासनस्तरावर प्रयत्न करून काळगाव विभागासाठी ५ कोटी रुपयांचा आराखडा तयार करून मंजूर करून घेऊन त्यासाठी निधीची तरतूदही करून

व प्रामाणिक अधिकाऱ्यांच्या कल्पनेतून आणि त्यांच्या प्रयत्नातून कोळगेवाडीकरांचा प्रबंड प्रतिसाद मिळाल्याने पुरस्कार प्राप्त प्रकल्प उभा राहिला.

कोळगेवाडी साधारण ९०० च्या आसपास लोकसंख्येचे गाव. पश्चिम घाट विकास योजनेच्या माध्यमातून कृषि विभागाने या गावाजवळ पूर्वीच अस्तित्वात असलेला एक बंधारा डगडुजी करून नव्याने बांधला. त्या आधी त्या प्रवाही जलसिंचन बंधान्याच्या बरव्या बाजूला एक साठवण बंधारा बांधला.

१९०० फुटावर बाहेर मडणारे बंधान्यातील पाणी व त्याचे पूजन करताना महिला.

सरकारी योजना अनेक असतात पण ज्यांच्यासाठी या योजना सरकार जाहीर करते त्यांच्या पर्यंत त्या पोहोचवून राबविणारी यंत्रणा प्रामाणिक असेणे आवश्यक असते पण ती प्रामाणिकपणा शासकीय अधिकारी व कर्मचारी या यंत्रणेकडे आहे का? हा प्रश्न आहे व दुर्दैवाने त्याचे उत्तर अनेकवेळा नकारार्थीच येते पण जर प्रामाणिक अधिकारी आणि कर्मचारी एकत्र आले आणि जनतेत मिसळून त्यांची मानसिकता बदलण्यात यशस्वी

झाले तर अशा योजनाही यशस्वी होऊन समाज विकासाचे आंदोलन उभे राहते याचे ज्वलंत उदाहरण म्हणून कोळगेवाडी (काळगाव, ता.पाटण) येथील राज्यस्तरीय आकार जलपुरस्कार प्राप्त प्रवाही जलसिंचन बंधान्याकडे पहावे लागेल.

कोळगेवाडी म्हणजे देवेवाडी विभागाचे काळगाव खोऱ्यातील एक छोटेखानी गाव.

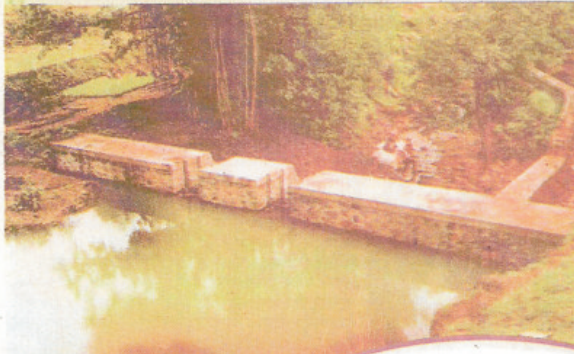
जलसंधारणाचा कोळगेवाडी पॅटर्न

धेतली व ५ वर्षांपूर्वी जलसंधारण कामाचा शुभारंभ केला आणि सरकारच्या कृषि विभागाच्या माध्यमातून धुमधडाक्यात पाणी अडवा उपक्रम सुरू झाला. आज काळगाव खोरे टंचाईमुक्त तर झालेच पण कृषि विभागाच्या कार्यक्षम

प्रवाही जलसिंचन बंधान्यातून पाटाने पाणी नेवून ते शेतीला देण्याची व त्याद्वारे किमान आठमाही तरी शेतीला हंगामी पाणी देण्याचे नियोजन होते. किमान २५ एकर क्षेत्र त्यामुळे बागायती होणार होते. पण पाण्याचा साठा पाहत जास्त क्षेत्र ओरिंताखाली आणण्यासाठी एक नवी योजना कृषि विभागाने गावासमोर मांडली.

कोळगेवाडी स्थानिक ग्रामस्थ व मुंबईकर ग्रामस्थांची कृषि विभागाने एक बैठक घेऊन ती योजना ग्रामस्थांसमोर ठेवली व सहकार्याचे आवाहन केले. या योजनेनुसार पाटाने पाणी नेण्याऐवजी ते पाईपलाईनने नेल्यास पाण्याचा अपव्यय टळून ते पाणी अधिक क्षेत्राला उपयोगात येणार आहे. त्या बरोबरच जलवाहिनीतून पाणी नेण्यामुळे जास्त अंतर जावून अधिक क्षेत्र

ओरिंताखाली येईल. सदर कल्पनेला गावाने एकमताने मंजूरी दिली व ग्रामस्थांची वर्गीणी व कमी पडणाऱ्या रकमेत मुंबईकरांचा हिस्सा घातून पाच इंची १९०० फुट लांबीची पाईपलाईन बंधान्यापासून नेण्यात आली. त्या अंतरात ८ ठिकाणी पाणी सोडण्यासाठी पेंबर्स ठेवण्यात आली आहेत. एक एअर वॉल्व व पाणी सोडणे व बंद करण्यासाठी एक वॉल्व बसवण्यात आला. या योजनेतून हंगामी आठमाही ओरिंताखाली तेही विजेशिवाय आणि कोणत्याही यंत्रणा वापर न करता बागायतीकरणखाली एकूण ९५ ते १०० एकर क्षेत्र आले. एवढ्या क्षेत्राला संरक्षित पाणी उपलब्ध झाल्याने तेथेही कुटूंबे आर्थिक स्थिती सुधारण्यापाय पोहोचली. सरकारी अधिकारी कार्यक्षम व प्रामाणिक असल्यास लोकसहभाग वाढतो व बाढण्या लोक सहभागाने सरकारी योजना प्रत्यक्ष साकारतात आणि एक आदर्श निर्माण होतो असाच आदर्श कोळगेवाडीत साकारला. पाकामासाठी देवेवाडी कृषि विभागाने मंडलाधिकारी आणि कृषि पर्यवेक्षकांचे योगदान फारच मोलाचे व अल्प शासकीय विभागाना अनुकरणीय असेच आहे. आकार बॅरीटेबल ट्रस्टने राज्यस्तरीय द्वितीय क्रमांकाचा आकार जलपुरस्कार देऊन या कामाची अधिकाऱ्यांच्या कार्यक्षमतेची योग्य दस्तऐवज दिली आहे.

कोळगेवाडी प्रवाही सिंचन बंधारा.

Daily LOKSATTA, Dt. 24-7-2006

शेतीवाडी

लोकसत्ता ११
पुणे, सोमवार, २४ जुलै २००६

दारात, शेतात पाणी विजेशिवाय!

पुण्याच्या बालगंधर्वमध्ये किंवा टिळक स्मारकमध्ये मेगसेसे पारितोषिक विजेते राजेंद्रसिंह यांचे भाषण असते. तिकीट असले तर बसायला जाण मिळत नाही इतकी गर्दी असते. राजेंद्रसिंह दोन अडीच तास बोलत असतात. जलयवस्थापनाचे महत्त्व सांगत असतात. राजस्थानातले आपले अनुभव सांगत असतात. राजेंद्रसिंह यांचे या क्षेत्रातले कार्य जणू काही एक परिकथा झाली आहे. पारंपरिक ज्ञानातून साकारलेली विकासाची ही परिकथा.

पुढच्या वेळेला जेव्हा राजेंद्रसिंह यांचे भाषण असेल तेव्हा त्या भाषणात कोळगेवाडीची कथासुद्धा असेल. तुमच्या आमच्या डोळ्यासमोर घडत असलेली कथा. काही दिवसांपूर्वीच रडया उद्योगसमूहाने राजेंद्रसिंह यांच्या कार्यापासून प्रेरणा घेतली. 'आकार' ट्रस्टची स्थापना केली. या ट्रस्टने कोळगेवाडीच्या ग्रामस्थांना आकार पुरस्कार देऊन कार्याचा गौरव केला. सरकारची जलयोजना राबवणारे कृषी खात्यातले अधिकारी, त्यांना सहकार्य करणारे कोळगेवाडीचे ग्रामस्थ, एवढेच नव्हे तर स्वतःच्या खिशाला हात लावून मदत करणारे गावाचे मुंबईकर पाहुणे या सगळ्यांच्या सहकार्यातून कोळगेवाडी टँकरमुक्त झाली. 'घरोघरी, शेताशीतात उदंड पाणी जाहलें' आणि तेसुद्धा भ्रान्तिमनमनुक्त. वीजविलमुक्त. ही परिवर्तनाची कथा तुमच्या आमच्या प्रत्येकाच्या गावात साकार करता येईल. प्रत्येक गावात परिवर्तन घडवून आणता येईल. जेथे जेथे पाणी उताराकडे वाहत असेल आणि पाणी सगळ्यांकडेच उताराकडेच वाहत- तेथे तेथे हा कामकार घडू शकेल. तेथे तेथे परिकथेतील परीची जादूची कांडी परिवर्तन करेल. उघड्या-बोडक्या, तहानेने भेगा पडणाऱ्या जमिनीत दोन-तीन, तीन-तीन पिके घेता येतील. शेतात पिके डोळू लागतील आणि मनात समृद्धीची स्वप्ने. प्रगतीची स्वप्ने.

कोळगेवाडी हे सातारा जिल्ह्यातील पाटण तालुक्यातील दुर्गम डोंगराळ भागातले गाव. पाण्याचे दुर्भिक्ष, बेभरवशाच्या शेतीमुळे अनेकांनी उदारनिवासासाठी मुंबई गाठलेली. माथाडी कामगार म्हणून. पावसाचे प्रमाण १२०० ते १६०० मि.मी. पण सर्व डोंगर उघड्याकडे. जमिनीची धूप खूप. पाणी मुण्याचे प्रमाण नागप. बाहेरून कोटून पाणी आणायचे म्हटले तर तेथेही हीच परिस्थिती.

लोकप्रतिनिधींनी आणि कृषी अधिकाऱ्यांनी केंद्र पुरस्कृत धूपजन्य पाणलोट विकास या योजनेतून या गावाची निवड केली. 'पाणी अडवा- पाणी निरवा' या योजनेचा आराखडा तयार केला. मंजूर करून घेतला. २००२ मध्ये मूद व जलसंधारणाची कामे सुरू झाली. छोट्या ओघळीवर १०४ छोटे दगडी बांध बांधले. २ माती नालाबांध बांधले. २००४ मध्ये १,४१,००० रु. खर्च करून एक प्रवाही जलसिंचन बंधारा बांधला. पाण्याचे दुर्भिक्ष दूर झाले. आता जानेवारी-फेब्रुवारीपर्यंत ओढे वाहू लागले. धूम्रातीत पाण्याची पातळी वाढली.

जपण्याच्या प्रत्येक शेंवात विकासाचे सामर्थ्य आहे. जलसंवर्धन, मूदसंवर्धन आणि पर्यावरणाचे संवर्धन या बाबतीत कृषी विभागाने ग्रामस्थांचे प्रबोधन सुरू केले. महाशिवरात्रीच्या निमित्ताने कोळगेवाडीतले मुंबईकर गावकडे आले होते. कृषी खात्याचे कर्मचारी आणि अधिकारी यांनी उत्सवाची संधी साधली. पाण्याचा काटकरसिने उपयोग केला तर सर्वच शेतकऱ्यांना लाभ मिळेल, त्यासाठी भोकाट जाणारे पाणी पी.व्ही.सी. पाईपने पुरवण्याची संकल्पना मांडली. लोकांनी मानव घेतले. आपापल्या कुवतीनुसार पैसे जमा केले. पंचाहत्तर हजार जमा झाले. जैन उद्योग समूहाकडून

पी.व्ही.सी. पाइपलाईन घेतली. पैसे थोडे कमी पडत होते. तेव्हा अभय जैन यांनी सहकार्य केले आणि व्यापारपेशा शुभकार्याला आर्थिक हातभार महत्त्वाचा मानला. तांत्रिक दोष राहू नयेत म्हणून कृषिभूषण सद्गुभाऊ पाटील डोळ्यात तेल घालून उभे राहिले. खोदकाम करण्यासाठी श्रमदान करावला ग्रामस्थ पुढे सरसावले. पाइपलाईनला शंभर फुटाला दहा इंच असा उतार देण्यात आला. पाणी चालू-बंद करण्यासाठी आणि हवा धरू नये म्हणून दोन व्हॉल्व्ह बसवण्यात आले.

पंचवीस वर्षांपूर्वी या गावात आडल्या पाटाद्वारे काही शेतकरी आपल्या शेताला पाणी देत असत. मात्र त्यावर त्या काळातही मर्यादा होत्या आणि काळ्या ओघात पाट बुजले होते. आता जलसंधारणाच्या टोस कामामुळे गावाचा आत्मविश्वास जगा झाला आहे.

उडीतमध्ये
ऑक्टोबर, नोव्हेंबर
आणि डिसेंबर
कोंढवट
एनसीडीईएक्स वर
उपलब्ध.

NCDEX

हेल्प डेस्क : ०२२-६६४० ६६०९-१२

जुलै २००५ मध्ये चाचणी घेण्यात आली. धो-धो पाणी वाहू लागले. सर्वांचाच उत्साह धो-धो ओसंडू लागला. पाणीपुरवठ्याच्या नियोजनासाठी जेथे 'श्री कृष्णी माडली' माता शेती सहकारी पाणीपुरवठा संस्था मर्यादित कोळगेवाडी, ता. पाटण ही संस्था स्थापन झाली आहे. त्या द्वारे ग्रामस्थ देखभाल करतात. या देखभालीसाठी समासदाना नाममात्र शुल्क भरवावे लागते.

लोकसहभागाने साकारलेल्या या पाणीपुरवठ्याच्या आगळ्या- वेगळ्या योजनेला शिरतामे होत, पुणे येथे मेगसेसे पुरस्कार विजेते राजेंद्रसिंहजी यांच्या हस्ते उपमुख्यमंत्री आर. आर. पाटील यांच्या उपस्थितीत कोळगेवाडी गावास पंचाहत्तर हजार रुपये रोख व स्मृतिचिन्ह मिळाले. हा पुरस्कार कृषिपर्यवेक्षक सूर्यकांत विष्णू पाटील यांनी स्वीकारला. हा पुरस्कार प्राप्त होण्यापाठीमागे कोळगेवाडीतील ग्रामस्थांचे प्रामाणिक प्रयत्न आहेत.

लोकप्रतिनिधी आणि सरकारी अधिकाऱ्यांचे आशीर्वाद आहेत. गावकऱ्यांना एकत्र आणून योजनेचे महत्त्व समजावून देण्यात सर्वश्री पांडुरंग कोळगे, शिवाजीराव पाचपते, श्रीरंग वाकले, विठ्ठल कोळगे, गजानन सुतार, रामचंद्र मोरे, रघुनाथ कोळगे व रेखा पाचपते या सुशिक्षित आणि जागरूक ग्रामस्थांचे प्रयत्न आहेत.

तुम्ही पण असे काम करू शकाल. असे काम यशस्वी करण्याचा एक फॉर्म्युला आहे. सुशिक्षित

जागरूक ग्रामस्थांनी गावाला प्रेरणा द्यावी. संवर्धन ग्रामस्थांचे सकारात्मक एकमत तयार करावे. लोकप्रतिनिधींचे आशीर्वाद असल्याशिवाय काम पुढे सरकू शकत नाही. आताचा काळच असा आहे की लोकप्रतिनिधींनी पक्ष- जात- धर्म या पलीकडे विचार करून विकासाच्या कामात पुढाकार घेतला पाहिजे. शेतकऱ्यांचे, गरिबांचे प्रश्न आता तिके निरावार आले आहेत. ते मार्गी लावले पाहिजेत. सरकारी अधिकाऱ्यांनी योजनेच्या शब्दपेक्षा योजनेचा आशय समजून घेतला पाहिजे. थोडे चाकोरीबाहेर जाऊन मूलभूत विचार केला पाहिजे. योजनेला स्थानिक परिस्थितीमागे इन्व्हेन्शनची जोड दिली पाहिजे.

प्रेरणा कोणत्याही असेल, योजना काहीही असेल गावाचा विकास महत्त्वाचा. योजना कार्यक्षमतेने आणि प्रामाणिकपणे राबवल्या तर लोकांचा सहभाग वाढतो आणि एक आदर्श निर्माण होतो. पशुदंशक आदर्श निर्माण होतो. महावीर जांगटे कृषी अधिकारी सातारा, उपकृषी अधिकारी उदय देशमुख, तालुका कृषी अधिकारी सुभाष घाडगे आणि कृषी पर्यवेक्षक श्री. सूर्यकांत पाटील यांचा तरी तसा अनुभव आहे.

कोळगेवाडी हे दुर्गम भागात वसले आहे तरी त्याच्या प्रगतीचा सुगंध आता पसरत आहे. शेजारच्या चार गावात याप्रमाणे पाणी अडवण्याचे- जिरवण्याचे काम चालू आहे.

पण फक्त पाण्याचा प्रश्न सोडवून भागणार नाही. येथे कृषीच्या क्षेत्रात या कृषी अधिकाऱ्यांच्या मार्गदर्शनाने किंवा हवे तर हट्टाने म्हणा- अनेक प्रकल्प आकार घेत आहेत. त्यातील काही थोड्या प्रकल्पांची माहिती येथे देत आहे.

१) करपेवाडीतील कुसुमताई करपे यांनी माडलीच्या सहभागातून आधुनिक शेतीचा प्रकल्प राबवला आहे. आपण हा प्रकल्प जेव्हा पहाल तेव्हा त्यांनी येथे इत्यादलमध्येसुद्धा नसेल असे महिलांचे किबुडू साकार केलेले दिसते.

२) पुराणातली वंगी मानेवाडीत. मानेवाडीतल्या अधिकार माने वंगीचे विक्रीनी उत्पादन घेतात आणि आपले नाव मानाने सार्थ करतात. ते सेंद्रिय शेती करतात.

काही वर्षांपूर्वी कृषी खात्याने त्यांना वंगीच्या बियाण्याची एक पुडी दिली होती आणि त्यांना कृषी पद्धती समजावून दिल्या होत्या. त्यातून त्यांचा भाग्योदय झाला. वंगीची ते कुडूळ आहेत आणि हे. त्यांच्या दोन किलो वजनाच्या पेरूला कृषिमंत्री शरद पवार यांच्या हस्ते पुरस्कार मिळाला आहे.

३) धामणी गावातील नायकवडी यांनी स्वतःच्या श्रमदानाने शेतात विहीर खोदली आणि अनंत अडचणींना तोंड देत फळ लागवडीत क्रांती केली.

४) भुंफ, अतिवृष्टी, पूर, वादळे, दुष्काळ यांना तोंड देत देवेवाडी विभागात टिकटिकाणी वनराई बंधारे, नालाबांध, शेततळी उभारली आहेत. मत्स्यपालनातून रोजगार निर्मितीची संकल्पना इथल्या कृषी अधिकाऱ्यांच्या मनात आली आणि आता तेथे मत्स्य व्यवसाय उभा राहत आहे.

सिमेटचे बंधारे.

पाईपचे झाकण काढले की पाणी शेताकडे धाव घेते.

तब्बल पंचवीस वर्षांनंतर कोळगेवाडीच्या भागात रब्बी गव्हाचे पीक घेतले गेले.

...आणि दारात पाणी आले.

हस्तकलेच्या वस्तू, खाद्यपदार्थ, अनेक क्षेत्रात अनेक महिला बचतगट विचार करीत आहेत.

या सगळ्या गोष्टी तुम्हा- आम्हालाच नव्हे तर देशभरातल्या कृषी अधिकाऱ्यांना मार्गदर्शक ठरतील हे लक्षात घेऊन येथे प्रामाणिक विकासासाठीचे प्रशिक्षण देणारी एक शैक्षणिक संस्था उभी राहिली. हिच्यापुढे सहास्ररीच्या वनराईत कृषी पर्यटन उभे रहावे अशी एक का अनेक स्वप्ने आहेत. दुर्गम भागात असल्यामुळे त्यांच्या कार्याची माहिती जगासमोर यावला जरा वेळ लागतोय पण आता येथे परिवर्तनाची बीजे रुजली आहेत. वंचा देम! दे आर ब्रिगिंग सायलंट भाव प्रत्येकाच्या हृदयात आहे.

कोणाला कृषी पर्यटन करायचे आहे, कोणाला शेतीमाल आणि प्रक्रिया केलेला माल डिपार्टमेंटल स्टोअर्स आणि 'मॉल' ला विकायाचा आहे.

■ पत्रकार देशपांडे

Daily SAKAL, Dt. 22-7-2006

काळगाव : विभागात नियंत्रित पद्धतीने भातरोप लावणी सुरु असताना.

काळगाव भागात शेतकऱ्यांनी अवलंबले

'रोप लावणीचे नवे तंत्र'

ढेबेवाडी, ता. २१ : कृषी विभागाच्या मार्गदर्शनाखाली काळगाव विभागात नियंत्रित पद्धतीने भातरोपांची लावणी करण्यात आली. रोप लावणीच्या परंपरागत पद्धतीला फाटा देऊन शेतकरी सुधारित पद्धतीचा अवलंब करत असल्याचे विभागात चित्र आहे.

विभागात भातरोप लावणीचे प्रमाण जास्त आहे. खरीप हंगामात विशेषतः डोंगर पट्ट्यात शेतकरी अशी लावणी करतात. मात्र, आतापर्यंत त्यामध्ये पूर्वापार चालत आलेली पद्धतच रूढ होती. त्यामध्ये शेतकऱ्यांना मर्यादित उत्पादन मिळायचे. या पार्श्वभूमीवर काही वर्षांपासून कृषी विभाग भातरोप लावणीतील नवनवीन पद्धती शेतकऱ्यांना समजावून

देत आहे. त्याचा अवलंबही शेतकरी करू लागल्याने उत्पादन वाढीला मदत होत आहे. या हंगामात नियंत्रित पद्धतीने भातरोप लागणीचे तंत्र समजावून

- महिनाभर अगोदर रोपांचे वाफे
- २१ दिवसानंतर प्रत्यक्ष लागण
- प्रतिचौरस मीटरला २५ रोपे
- दोन रोपातील अंतर १५ बाय १५ सेंटीमीटर
- दोन ओळीतील अंतर २५ सेंटीमीटर
- दोरीने मोजून रोपांची लागण.
- कमी खर्चात जादा उत्पादन

देण्यात आले. काळगाव, कोळगेवाडी, आचरेवाडी, मस्करवाडी, धामणी येथे अशी रोप लावणी झाली. मेनका, सुरुची, पुसा, सुगंधा- ३, रत्ना अशा वाणांचा शेतकऱ्यांनी वापर केला. चिखलणी व पाटा मारून लेव्हल केल्यावर रोप लागणी झाली. या पद्धतीमुळे ५० टक्के बियाणे वाचते. रोपे करण्याचा खर्चही कमी होतो. त्याबरोबर लावणी व कापणीच्या खर्चातही बचत होते. लावणीनंतर पहिल्या महिन्यात होणारे प्रदूषण कमी होण्याबरोबरच आंतरमशागतीलाही मदत होते. हवा खेळती राहाते. तंत्र समजावून घेतल्यानंतर शेतकरी स्वतः त्याचा अवलंब करू शकतात, असे कृषी अधिकाऱ्यांनी सांगितले.

Daily PUDHARI, Dt. 2-11-2005

प्रचंड खपाचे एकमेव हीरकमहोत्सवी दैनिक

पुढारी

सातारा

कोल्हापूर, सांगली, सातारा, पुणे, सोलापूर, सिंधुदुर्ग, रत्नागिरी,
बेळगाव व पणजी येथून एकाचवेळी प्रसिद्ध

सनकल्यार्थ

वर्ष ६७ ■ अंक २७३ ■ रविवार, २ ऑक्टोबर २००५ ■ पाने वीस ■ किंमत २ रु. ५० पैसे

स्थित

ढेबेवाडी विभागातील शेतकऱ्यांचे मत्स्य व्यवसायात पदार्पण

ढेबेवाडी (वार्ताहर) : राज्य शासनाच्या कृषि विभागाच्या प्रोत्साहन व सहकार्यातून ढेबेवाडी विभागातील (काळगाव खोऱ्यातील) शेतकरी आता मत्स्य व्यवसायात पदार्पण करत असून निश्चितच त्यांना याचा लाभ होऊन आर्थिक उन्नती साधण्यासाठी हातभार लागणार आहे.

याबाबत कृषि विभागाचे अधिकारी व्ही.एस.पाटील व निवासराव खबाले यांनी दिलेल्या माहितीनुसार दुर्गम व डोंगराळ अशा ढेबेवाडी विभागात कृषि विभागामार्फत जलसंधारणाचा कोट्यावधीची कामे सध्या प्रगतीपथावर आहेत. काळगाव खोऱ्यात आ.विलासराव पाटील यांच्या प्रयत्नातून जलसंधारणासाठी ५ कोटीपेक्षा जास्त रकमेचा निधी मिळाला असून त्या अंतर्गत वनतळी, शेततळी नाला बांध, वनराई बांधारे, वळण बांधारे, तलाव व पाणी अडवणारे अन्य उपाय योजनांची

कृषि विभागाच्या प्रयत्नांना यश

कामे सुरू आहेत.

नैसर्गिक दुष्टचक्रात व संकटात अडकून मेटाकुटीस आलेला भूकंप, अतिवृष्टी व दुष्काळ अशा संकटाने पिचलेल्या या डोंगरी जनतेला आघारांबरोबरच मार्गदर्शनाची गरज होती व सतत राहणारही आहे. नेमक्या याचेवळी त्यांच्या मदतीला व मार्गदर्शनाला राज्य शासनाचे कृषि खाते पुढे आले आहे. ढेबेवाडी विभागातले कृषि खाते शासकीय योजना अक्षरशः ४ घरांच्या वाडीवस्तीपर्यंत पोहोचवून शेतकऱ्यांना सहकार्य करण्यात आघाडीवर आहे.

काळगाव खोऱ्यात जलसंधारणाची अनेक कामे झाली आहेत, सुरूही आहेत. त्याचा वापरही काही ठिकाणी शेतीसाठी केला जात आहे त्यातूनच शेत तलाव, नालाबांध व जलाशयातून रोजगार

निर्मिती करता येऊ शकते हे लक्षात आल्यावर ती संकल्पना शेतकऱ्यांपर्यंत नेण्यात कृषि खाते यशस्वी झाले व त्यातूनच मत्स्य व्यवसायाची निवड करून त्यासाठी शेतकऱ्यांना प्रशिक्षण देण्याचा निर्णय धामणी येथील माजी सरपंच सुंदर पुजारी यांनी या व्यवसायाचे प्रशिक्षण घेण्याचा निर्णय घेतला.

पुणे येथे मांजरी मत्स्य पैदास केंद्रात त्यांनी प्रवेश घेऊन तिथे प्रशिक्षण घेतले. त्याचा लाभ ते विभागातील शेतकऱ्यांना देतात. सुंदर पुजारी यांच्याबरोबरच काळगावच्या दऱ्याखोऱ्यातील व डोंगर पठारावरील गावागावात हे लोण पोहोचवण्यात कृषि खात्याचे मंडलाधिकारी भगवानराव माने, कृषि पर्यवेक्षक एस. व्ही.पाटील, प्रमोद खोपडे, निवासराव खबाले आदी यशस्वी

झाले. त्यातूनच सुनिल टेट्मे (टेट्मेवाडी), रघुनाथ सोनुगले (मस्करवाडी), रघुनाथ कोळगे, पाचुपते (कोळगेवाडी), संतोष बोरगे (बोरगेवाडी) या शेतकऱ्यांनी मत्स्य व्यवसायात उतरण्याचा निर्णय घेऊन कृषि विभागाच्या सहकार्याने धोम येथील जिल्हा मत्स्य बीज केंद्रातून २० हजार मत्स्य बिजे उपलब्ध करून घेतली आणि स्थानिक नालाबांध शेतकऱ्यात सोडले आहे.

प्रचंड प्रमाणात कोसळणाऱ्या पावसाच्या नैसर्गिक स्त्रोत्राचा लाभ घेऊन हे शेतकरी निश्चितच आपली आर्थिक उन्नती साधणार आहेत त्या शेतकरी बांधवांना कृषि विभागाच्या अधिकाऱ्यांचे आणि जिल्हा मत्स्य बीज केंद्राचे शिवाजीराव जगताप, शरद कुदळे व त्यांच्या सहकाऱ्यांचे योगदान व सहकार्य आणि मार्गदर्शन निश्चितच मोलाचे ठरणार आहे. शेतकरी एका नव्या क्षेत्रात पदार्पण करताहेत हे हा नसे थोडके.

महाराष्ट्र शासन

नोंदणी प्रमाणपत्र

या प्रमाणपत्राद्वारे प्रमाणित करण्यात येत आहे की,

~~अकृषिमांडळीमत्ता सेवा फाणीवापर संरक्षारी संस्था मर्या.~~
~~कोळगेवाडी (काळगेवा) ता. पाटण जि. सातारा.~~

ही संस्था महाराष्ट्र सहकारी संस्थांचे अधिनियम, १९६० मधील
(सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम, क्रमांक २४) कलम ९ (१)
अन्वये नोंदण्यात आलेली आहे.

उपरिनिर्दिष्ट अधिनियमाच्या कलम १२ (१) अन्वये व महाराष्ट्र
सहकारी संस्थांचे नियम १९६१ मधील नियम क्रमांक १० (१) अन्वये
संस्थेचे वर्गीकरण साधारण संस्था

असून उप-वर्गीकरण

सेवा साधारण संस्था आहे.

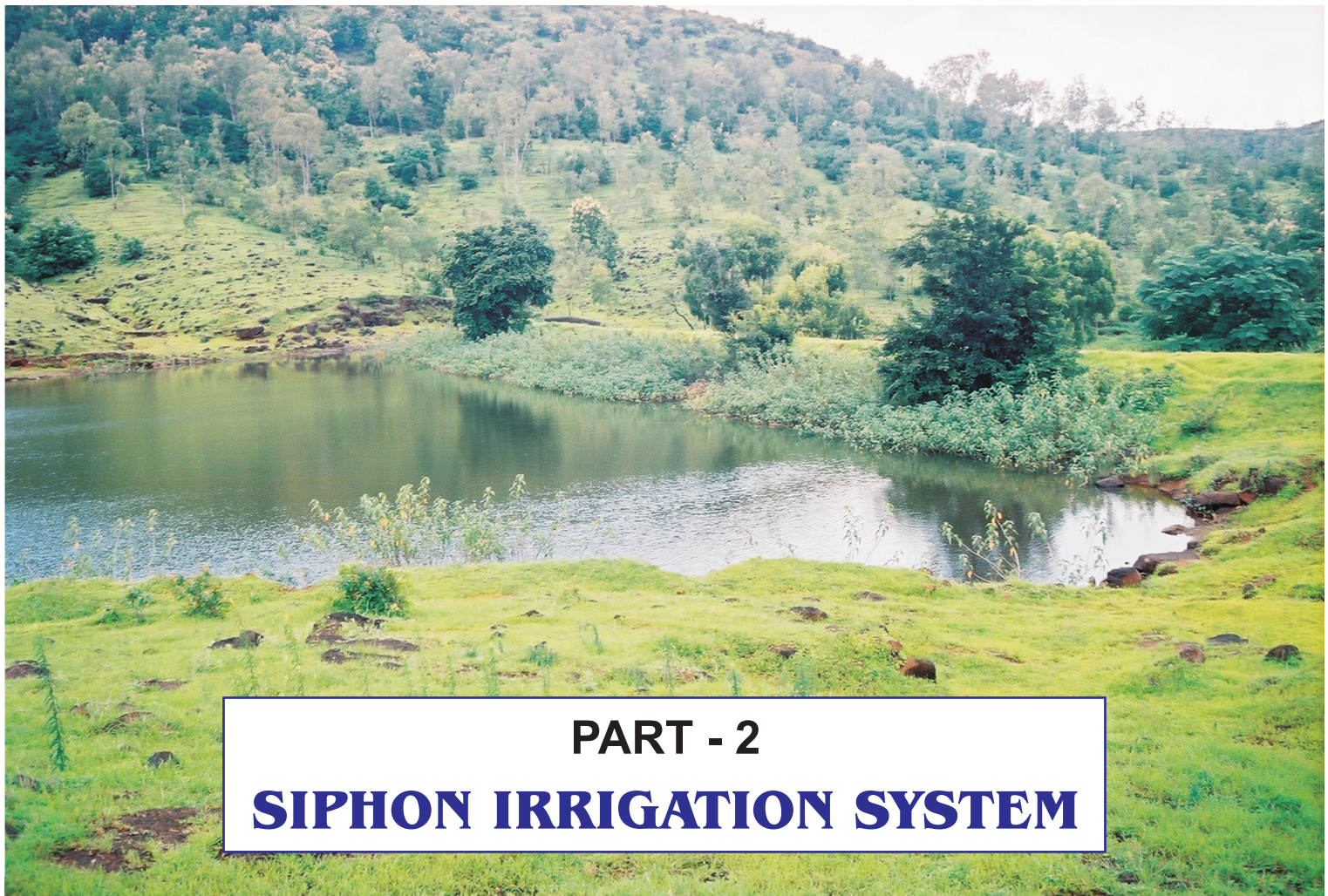

स्थळ- पाटण

दिनांक: २९/११/२००६

(एस. डी. शंकराया)

सहाय्यक निबंधक
सहकारी संस्था, पाटण.
ता. पाटण, जि. सातारा.

5. Title of the specific Initiative / project for which this nomination is being made:

Participatory integrated Watershed development programme and Natural resource management with support of indigenous technical knowledge helps in implementation of an innovative idea i.e. siphon system for sustainable lift irrigation and poverty alleviation without power or electric bill in Dhamani village, Tal. Patan, Dist. Satara.

Peoples participation innovation and approach key to the success of Dhamani Village.

No Electricity needed for irrigation in Dhamani.

People's participation insures long term sustainability of the watershed development process through ownership of the programme by local communities but also empower the watershed communities to initiate activities on their own.

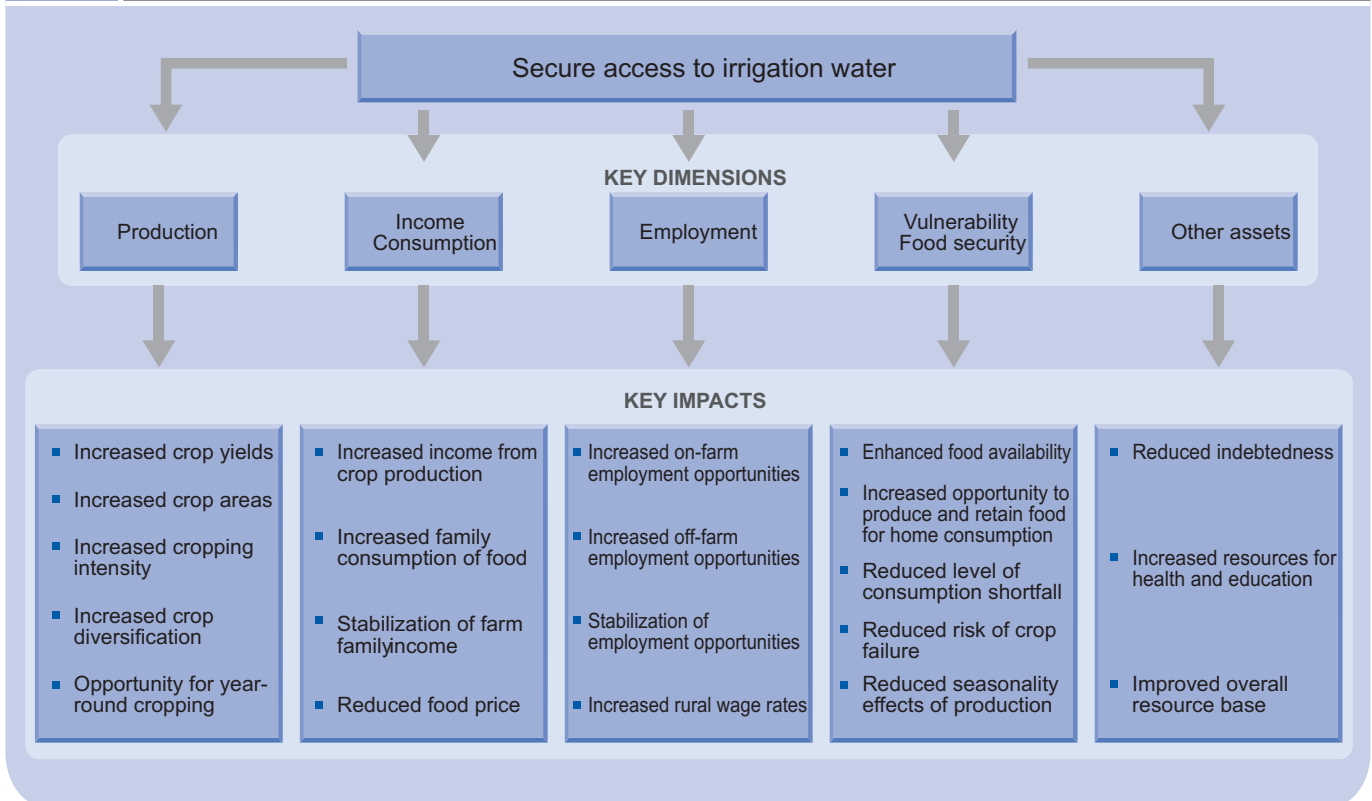
The participatory approach enables the programme to involve into a national movement of watershed development that fosters implementation ability of the local level and create community infrastructure for microwatershed programme through active involvement of gram panchayat and water users association.

The Siphon irrigation also increase the employment potential in the form of farming operation which results into reduction of male and female migration to nearby town.

Execution, management and maintenance of Siphon system will be done with the help of **100 percent contribution** of water users association (W.U.A.) and water users group. (W.U.G.)

Siphon helps in use of improved package of practices; increasing cropping intensity and use of improved technology are the alternatives for the vertical development.

Access to irrigation water can reduce poverty and vulnerability

5 (a) Date of commencement of project : **23 June 2007**

6. Under which of the following broad areas of governance does the initiative fall?
[please tick (√) one area only]:

Education
Healthcare
Law & Order
Delivery of Justice
Urban Management

√ **Agriculture & Rural development**

Environment
Employment generation
Citizen empowerment
Infrastructure development/ improvement
Other (Please specify): _____

7. To which of the following positive outcomes has the project / Initiative contributed significantly?

Transparency
Accountability
Responsiveness

- ✓ **Consistency, Equity and/or equality of opportunity**
- ✓ **Uniformity and Standardization**
- ✓ **Operational convenience and ease**
Simplification of procedures and processes
- ✓ **Showcasing of best practices**
- ✓ **Promotion of team work**
- ✓ **Improved quality of services**
Targetsurpassing in terms of quality and quantum of results and timeliness
- ✓ **Introduction of a unique idea or a distinctively new approach**
Facilitating ICTenabling / EGovernance
- ✓ **Enhanced citizen role, involvement and participation**
Facilitation of democratic processes and functioning
- ✓ **Synergizing geographical conditions and local cultural and social talents**
- ✓ **Creating productive assets of lasting nature**
- ✓ **Promotion of sustainable PublicPrivate Partnership**
- ✓ **Increased efficiency (Reduced time and/or cost of service delivery and/or improved quality and quantum of output)**
Reduction in corruption
Computerisation of records and Access to citizens
Improved regulatory compliance
- ✓ **Government Process Reengineering/ Revitalization**
Reduction in Digital Divide (Reduced gap between digital haves and digital have nots)

Active participation
of Gram Panchayat & Students for
"Vanrai Bandhara"

Important

Attach a narrative of the Project / Initiative (NOT MORE THAN 1500 WORDS), clearly bringing out the following: (Your project description should include all of the following information.)

The all India soil and land survey organisation identify GSDA sub water shed No. KR 30/9 belongs to very high priority category of soil erosion in Patan Taluka of Satara District, Maharashtra State. Dhamani lies under this water shed, 40 km away from Patan covering 1286 Hector area in which 439 hector forest land, 49 hector non - agriculture land, 186 hector follow land and 612 hector under agriculture use.

The Dhamani village lies in western ghat region through rich in variety of natural resources as land, water & vegetation they are under immense stress of human population and livestock. A 90% of the cultivated land is rain fed. natural resources are seriously degraded by deforestation and over grazing

etc. further followed by frequent draughts & famines & floods due to heavy rain. Where average rainfall of about 1350 mm. Besides this, wide gap between the projected need and availability of water was observed in Dhamani village. With the help of centrally sponsored Western Ghat Development Programme and Agriculture Department started project of development of water shed in respect of management of common property resources, through simple & affordable technological solution by blending indigenous knowledge with modern technique.

(Gully Plugging Structures - 834 Nos.)

Agriculture department construct as per site available of rain water harvesting structure, gully control measures, from ponds recharge trenches, diversion bandhara, terracing well recharged and vanarai bandhara with

(Water Harvesting Structures - 20 Nos.)

help of active participation of villagers & gram panchayat. The rainwater harvesting and artificial ground water recharge in Dhamani village through peoples participation was adopted a sustain approach. Rainwater store may be helpful for life saving irrigation in Kharif & Rabbi crops.

One or two life saving irrigation is required for these crops in case of monsoon failure, which is regular phenomena in Dhamani village. Watershed development programme increase ground water table and surface flow through sub - nalas up to April end which is helpful for agriculture, livestock & drinking purpose, boosted up area under use of improved variety, improved cultural practices, intensive use of manures and fertilizers. Awareness about cultivation resulted into the double crop productivity. Also increases the employment potential in the form of farming operation during both season resulted into reduction of male & female labors migration to nearby town.

(Diversion Bandhara - 1 No.)

Diversion Bandhara can serve as a reliable irrigation source for efficient use of water. Water users association formed and there is planning of underground pipeline system to diversion of Bandhara in spite of open canals. And the maintenance of system will be done with the help of Water users association (WUA) and Water users group (WUG).

The participatory approach enables the programme to involve for implementation ability of the local level through active involvement of villagers.

(Distribution of Urea bricks for Paddy crops Intensive use)

(Natural resource management helps sustainable irrigation system by Siphon Technique without power.)

Ancient knowledge is unique resource of our country and essential to leverage both for our nation as well as for beings and to make out global presence. Both technology fatigue & technology gap should have no place in the India rural & development system. At this juncture, technology should flow faster through the pipeline and more options should be available to users and agriculture research education & extension system should be revitalized. The researches and technology developers must think for more yields & more income per - drop of water by using Siphon technique.

There is a planning of siphon with PVC pipe line for distribution of water to field is effective modern technique in Dhamani village, with 100% contribution of water users association and grampanchayat.

Siphon means a tube used to convey liquid from upper container to lower container using air pressure to maintain the flow. In Dhamani for percolation tank instead of tube we use 6 kg. pressure, 8 inch diameter (200 mm) PVC pipe to draw water from percolation tank for irrigating 70 acres in 1st step & 50 acres in second step. For the maintenance and management system the water users association (WUA) took the help from grampanchayat. WUA is aware about rejuvenation and clearing of silt from tank, help to increase its capacity,

The percolation tank is overflowing up to the December end having storage capacity of 9 Crore Litres. In that period we need not worry about water storage. We have to plan irrigation for following crops from January. The cropping pattern suggested by the agricultural department is out of 70 acres of land is 30 acre Rabbi Jawar, 30 acre Gram, 10 acre Wheat.

- **Rabbi Jawar on 30 acres**

Time of sowing 1 Oct. to 15 Oct.

Duration of Irrigation

1st Irrigation 28 to 30 days after sowing (1 Nov. to 15 Nov.)

2nd Irrigation 70 to 75 days after sowing (15 Dec. to 1 Jan.)

✓ **3rd Irrigation 90 to 95 days after sowing (25 Jan. to 30 Jan.)**

To irrigate one acre area of Rabbi Jawar we require 4 acre inch water means 4 lakh liters water. Water required for 3rd irrigation for 30 acre land

i) $30 \times 4,00,000 \times 1 = 1,20,00,000$ liters water.

- **Gram crop in 30 Acres.**

Time of sowing 1 Nov. to 15 Nov.

Duration of Irrigation

1st Irrigation 30 to 35 days after sowing (1 Dec. to 5 Dec.)

✓ **2nd Irrigation 60 to 65 days after sowing (1 Jan. to 5 Jan.)**

To irrigate one acre area of Gram we require 3 acre inch water means 3 lakh liters water. Water required for 2nd irrigation for 30 acre land

ii) $30 \times 3,00,000 \times 1 = 90,00,000$ liters water.

- **Wheat crop in 10 Acres.**

Time of sowing 15 Oct. to 1 Nov.

Duration of Irrigation

1st Irrigation 18 to 21 days after sowing (18 Nov. to 21 Nov.)

2nd Irrigation 35 to 42 days after sowing (5 Dec. to 12 Dec.)

✓ **3rd Irrigation 60 to 65 days after sowing (1 Jan. to 5 Jan.)**

✓ **4th Irrigation 80 to 85 days after sowing (20 Jan. to 25 Jan.)**

✓ **5th Irrigation 100 to 105 days after sowing (1 Feb. to 5 Feb.)**

To irrigate one acre area of Wheat we require 3 acre inch water means 3 lakh liters water. Water required for 3rd to 5th irrigation for 10 acre land

iii) **$10 \times 3,00,000 \times 3 = 90,00,000$ liters water.**

Total water requirement -

i) Rabbi Jawar $30 \times 4,00,000 \times 1 = 1,20,00,000$ liters water.

ii) Gram $30 \times 3,00,000 \times 1 = 90,00,000$ liters water.

iii) Wheat $10 \times 3,00,000 \times 3 = 90,00,000$ liters water.

Total water requirement for 70 acre

irrigation from January to February = 3,00,00,000 liters water.

Sustainability & replicability of Siphon system depends upon people's participation, implementation & maintenance of system. Technical improvement in irrigation helps to increase production opportunity. For well and lift irrigation we need electricity but there is wide gap between availability and supply of electricity. So there are many limitations. In Siphon system there is no need of electricity for lifting water from percolation tank to fields as it runs on air pressure. Hence it conserves the electricity, which is out national motto.

In India about 1285000 tanks of different size with capacity of fifteen million cubic meters can be used for implementation of Siphon system. Significantly percolation tanks constructed on height are more useful for Siphoning so they can use this technique everywhere in India.

We have to minimize use of water by using science & technology and assure to grow crops in less water. Simply find ways to increase importance of each drop. Awareness about the water literacy movement can bring the use of Siphon method and management of drip and sprinkler method for the sustainable use of water resources. So Siphon technology could help to produce more crops & more income per drop of water, which need not require any power for irrigation. Hence Siphon is the indigenous technology.

An important indicator of local stakeholders willing and active participation in the watershed development programme is their contribution in establishing of siphon. **They contribute 75 thousand rupees for pipeline and working of siphon system in first stage and for second stage with the help of water users association and gram panchayat they planned and estimate approximately 8.5 lakhs budget on their own contribution for irrigating 70 acres of land in first stage.**

Cropping Pattern for Village Dhamani for first stage 70 acres of land Before Implementation of Siphon and After Implementation of Siphon

Crop	Before Implementation of Siphon				After Implementation of Siphon (Expected)			
	Area (Acre)	Average Yield (quintal)	Total production (quintal)	Production in Rs.	Area (Acre)	Average Yield (quintal)	Total production (quintal)	Production in Rs.
Kharif Crop								
Paddy	29	8	232	1.62	35	12	426	2.94
Groundnut	21	4	84	1.26	21	7	147	2.20
H.Jawor	6	6	36	0.22	4	12	48	0.29
Maize	3	5	15	0.11	3	9	27	0.19
Pulses	4	2	8	0.12	4	3	12	0.18
Soyaben	7	5	35	0.32	3	7	21	0.19
Total	70			3.65	70			5.99
Rabbi Crops								
R.Jawor	40	4	160	1.60	30	8	240	2.40
Gram	4	3	12	0.24	30	7	210	4.20
Wheat	6	5	30	0.36	10	15	150	1.80
Total	60			2.20	70			8.40
Grand Total	130			5.85	140			14.39
Per Acre Income in Rs.				9750				20557

Cost of Implementation of Siphon - Rs. 8.50 Lakhs

Cost of Implementation of Siphon Per Acre - Rs. 12,142

Before implementaion of Siphon 70 acres land in Kharif and 50 acres in Rabbi under cultivation which were getting one protective irrigation due to rain water harvesting, increase in ground water table results into lifting water

through nalas and wells by diesel engine. However after implementation of Siphon on percolation tank, the total irrigation schedule will be assured throughout Kharif and Rabbi season (8 months). Thus assuring of guaranteed income to farmers. Similarly for irrigation, water would be made available in 70 acres for Kharif and Rabbi in first stage and would be extended to 120 acres in second stage without using any energy or power. The siphon gets the benefits of gravitational energy and requires no maintenance. Hence siphon on percolation tank would serve as a sustainable source of irrigation for 2 seasons. The activity not only ensures the crop yield in two seasons but also motivates the farmers for dairy farming and related agricultural profession.

The present food grain production is stagnated at 213 million tones since last decade. Considering the future population for 140 Crores in 2025 and 160 Crores in 2050, the food grain productivity is required to increase to 360 and 400 millions tons respectively. Considering the present situation it is clear that area under cultivation and irrigation cannot be increase to large extent. Hence improved package of practices, increasing in cropping intensity and use of improved technology are the alternatives for vertical development. Therefore this objective would be partially fulfilled in this village and will guide the nearby areas to achieve the expected goal.

The success of all these activities are **participation of villagers, WUA, and gram panchayat** which already help this project to initiate the project. Central Govt. being declared year 2007-08 as “**Water Year**” means “**Year of more crops and income per drop of water**”, the siphon activity coincides with the objective.

Work Done in Dhamani Village from 1/4/2000 to 31/3/2007:

Sr.No	Item	Unit	Physical	Financial
1.	Terracing	Hector	70	23.18
2.	Gully plugging Structure	No.	834	22.56
3.	Water Harvesting Structure	No.	20	70.63
4.	Farm Pond	No.	1	0.13
5	Water Recharge Trances	No.	2	3.31
6.	Diversion Bandhara	No.	1	1.91
	Total			120.72

8. Has the Project / Initiative been audited / measured / verified by any independent agency for a reality check of envisaged and realized benefits and outcomes, i.e. comparative study of performance indicators and socioeconomic impact, before and after the implementation of the Initiative?

- ✓ Yes
- No

9. If Yes, details thereof.

a. By Whom

Prof. Dr. Subhash M. Taley,

B.Sc. (Agri.), B.Sc. (Agri. Engg.), M.Tech., Ph.D.

Project Engineer, Large Farm Development Project & Associate Director,

Agroecology and Environment Centre,

Dr. Panjabrao Deshmukh Agricultural University, Akola Maharashtra, India.

b. When : 17 August 2007

c. What were the major findings:

Participatory integrated Watershed development programme and Natural resource management with support of indigenous technical knowledge helps in implementation of an innovative idea i.e. siphon system for sustainable lift irrigation and poverty alleviation without power or electric bill is successfully implemented in Dhamani village, Tal. Patan, Dist. Satara.

d) Contact Address & Phone Nos:

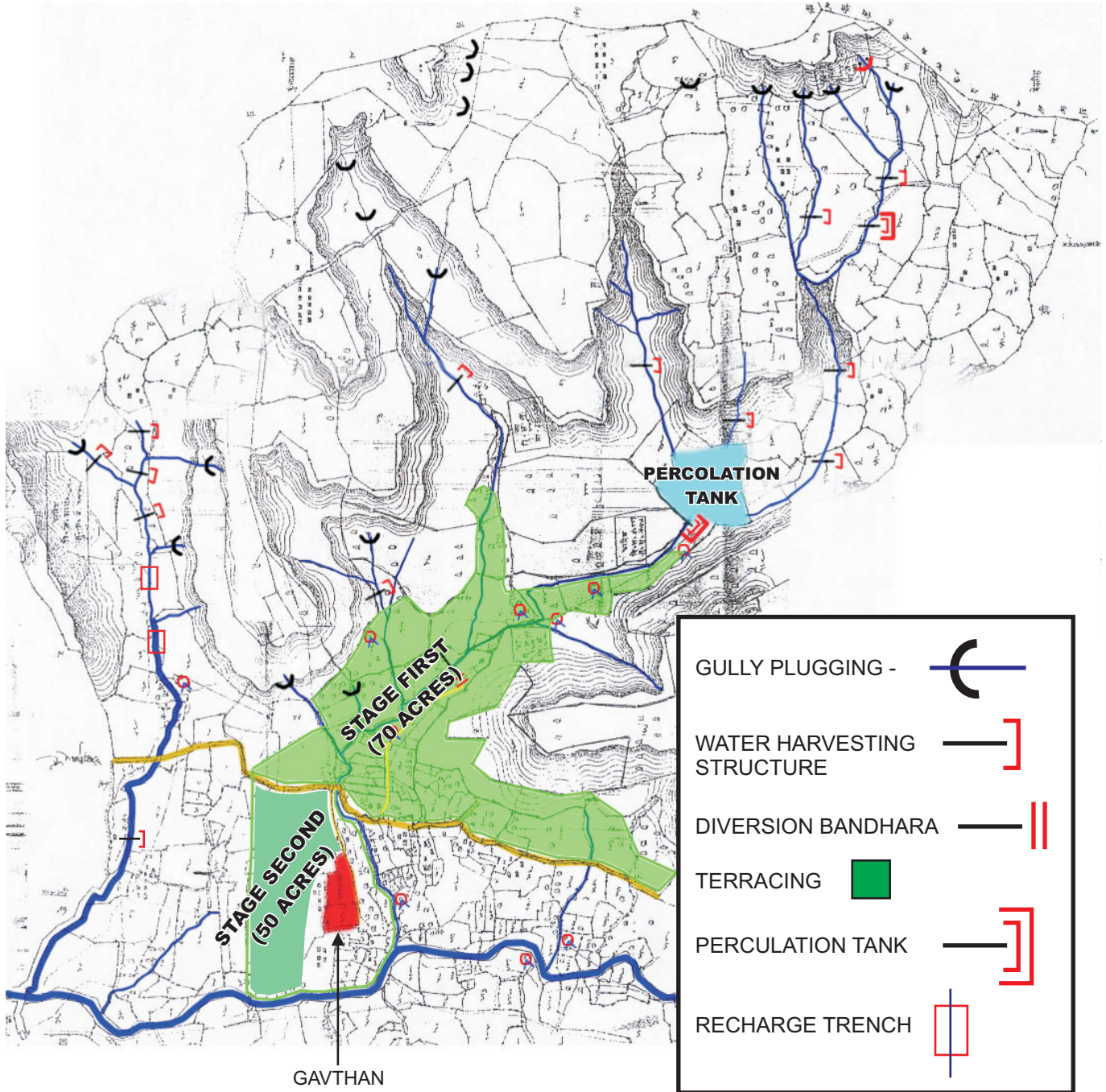
Resi. : 'Runanubandh', Sathe Bunglow, Jatharpeth,

Akola, (M.S.), INDIA

Phone : 0724-2420268®, 2258200 Extn. 1074(O)

Mobile : 9822723027

Email : smtaley@indiatimes.com, daeec@pdkv.mah.nic.in

DHAMANI VILLAGE

TAL. PATAN, DIST. SATARA, MAHARASHTRA STATE

जल वर्ष
2007

Water Year
2007

स्वच्छ सुरक्षित जल - सुन्दर खुशहाल कल

CONSERVE WATER - SAVE LIFE

Installation and working of
"Siphon"
from Percolation Tank in
DHAMANI,
Tal. Patan, Dist. Satara

SUCCESS after EFFORTS

विशेष

अंगोवन : गुरुवार, १२ जुलै २००७/९

डोंगराळ जमीन, वाढते भारनियमन, पाण्याची आबाळ अशा अनेक नैसर्गिक संकटांत वर्षानुवर्षे जखडलेल्या पाटण तालुक्यातील देबेवाडी विभागातील धामणी परिसरातले शेतकरी आता बारमाही पिके घेण्यासाठी सज्ज झालेत. विजेशिवाय शेतीला सायफन पद्धतीने पाणी देण्याची संकल्पना धामणी गावाजवळ कृषी विभागाच्या मार्गदर्शनाखाली यशस्वी झाली आहे. शेतीला उताराच्या आधारावर शक्य तेवढे पाणी देण्याच्या या मुलुखावेगळ्या योजनेतून राज्यातील दुर्गम डोंगराळ भागालाही बागायती शेतीची दिशा मिळणार आहे.

डु र्गम, डोंगराळ भागातील उपलब्ध नैसर्गिक साधन संपत्तीचा वापर करून त्याला आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड देऊन वाडी-वस्तीवरील सर्वसामान्य शेतकऱ्यांचे जीवनमान उंचावण्याचा प्रयत्न स्थानिक कृषी

सायफन पद्धतीच्या पाण्यासाठी पाइपजोडणी.

विजेशिवाय शेतीला सायफन पद्धतीने पाणी

धामणी गावाजवळ असलेल्या पाइर तलावातून सायफन पद्धतीने शेतीला पाणी देण्याची योजना पूर्णत्वाला आली आहे.

विभागाकडून होत आहे. भारनियमन आणि विजेच्या समस्येपासून शेतकऱ्यांची मुक्तता करण्याच्या उद्देशाने या भागांमध्ये नवीन संकल्पना राबविण्याचे प्रयत्नही होत आहेत. देबेवाडी विभागातील कोळगेवाडी येथे वर्षापूर्वी विजेशिवाय शेतीला पाणी देण्याचा अनेखा प्रयोग यशस्वी झाला. या यशाच्या जोरावरच धामणी परिसरातही त्याच धर्तीवर सायफन पद्धतीचा प्रयोग यशस्वी झाला आहे. धामणी आणि मस्करवाडी दरम्यान लघु पाटबंधारे विभागाने बांधलेल्या पाइर तलावावर ही योजना कृषी

सहाय्येचे : आर्यदिल्ल भेटे, तळमाळे

पर्यवेक्षक सूर्यकांत पाटील यांच्या कल्पनेतून व माजी सहकारमंत्री आमदार विलासराव पाटील-उंडाळकर यांच्या सहकार्यातून पूर्ण झाली. त्याची सुरवात अशी झाली...

पाइरतलावाचा वापर करून

देबेवाडीतील यशस्वी प्रयोग

त्या परिसरातील शेतकऱ्यांच्या जीवनात हरितक्रांती करण्याच्या उद्देशाने श्री. पाटील यांनी तेथे हा प्रकल्प साकारण्याचा मनोदय केला. त्यासाठी सायफन पद्धतीने योजना राबविण्याचे त्यांनी ठरवले. प्रत्यक्ष भेटून, तसेच बैठका किंवा ग्रामसभा घेऊन गावकऱ्यांना त्याबाबत माहिती दिली. शेतकऱ्यांची मानसिक तयारी केल्यानंतर त्यांनी स्थानिक पुढारी, लोकप्रतिनिधी, जिल्हा परिषद, पंचायत समिती, ग्रामपंचायतीचे सदस्य यांची साथ मिळवली.

कृषिभूषण सदुभाऊ पाटील व त्यांचे सहकारी ज्ञानदेव साळुंखे यांच्या मार्गदर्शनाखाली त्या योजनेचा

आराखडा तयार करण्यात आला. पहिल्या टप्प्यात ७० एकरांसाठी सुमारे साडेआठ लाख रुपये खर्चाचे अंदाजपत्रकही करण्यात आले. भविष्यात सध्याच्या क्षेत्राच्या

पाणी आल्यानंतर आनंदोत्सवात पाणीपूजन करताना महिला.

दुष्पट क्षेत्र गृहीत धरून १८ इंच व्यासाचा पाइप पाण्यासाठी वापरण्यात आला. पाइप खरेदीसाठी लोकवर्गणीतून ७५ हजार रुपये जमा केले. पाइपलाइन टाकण्यासाठी ०.६० मीटर चर खोदून पाइपजोडणी करण्यात आली. पाइपमध्ये हवा

राहू नये, यासाठी डांबराचे थर देऊन पोत्याने त्याचे जाईट घट्ट करण्यात आले. पाइपमधील हवा बाहेर काढण्यासाठी व्हॅक्यूम पंप बसविण्यात आला. रयत साखर कारखान्याने पंप उपलब्ध करून दिला. कोल्हापूर जिल्ह्यातील कोगील खुर्द येथील पांडुरंग संकपाळ यांनी हे तांत्रिक काम केले. या जोडणीसाठी मालदंडचे खाशाबा गायकवाड, संभाजी लकडे यांचेही सहकार्य लाभले. तलावापासून चेंबरपर्यंत पाइपलाइन करण्यात आली. त्याच्या खालच्या बाजूला सूसव्हॉल्व्ह बसविण्यात आला.

या योजनेची चाचणी जेव्हा यशस्वी झाली, तेव्हा या प्रकल्पासाठी श्रम करणाऱ्या मस्करवाडी, धामणीतील सर्वांचे चेहरे आनंदले. तलावाचे पाणी शेतीला मिळून उजाड शिवार पिकांनी फुलणार असल्याने सारा गाव तेथे पाणी बघण्यासाठी जमला आणि प्रत्येकाने कुतूहलमिश्रित आश्चर्यही व्यक्त केले. या तलावातील काही कोटी लिटर पाणी आता विजेशिवाय त्या दोन्ही गावांतील शिवाऱ्याला मिळणार आहे. साहजिकच परिसराच्या

विकासास हातभार लागणार आहे.

विभागीय कृषी सहसंचालक डी. डी. झोपे, जिल्हा कृषी अधीक्षक महावीर जंगटे, उपविभागीय कृषी अधिकारी बाळासाहेब पलघडमल, तालुका कृषी अधिकारी उत्तमराव देसाई, मंडल कृषी अधिकारी भगवानराव माने, निवासराव खवाले, सहायक पांडुरंग पवार, रमेश पाटील, संजय सावंत, रघुमाजी नेरेंकर, नानासाहेब सावंत, दिनकर सावंत, सुभाष चव्हाण, दिनकर सावंत, बाळासाहेब मस्कर आदींचे या प्रकल्पाला मार्गदर्शन व सहकार्य लाभले.

हेमंत पवार

संपर्क : सूर्यकांत पाटील : ९४२३८६७४९९

Daily AIKYA, Dt. 7-7-2007

शनिवार, दि. ७ जुलै, २००७ • दैनिक ऐक्य, सातारा.

११

शेतकरी मित्र

धामणीकरांनी आणली 'सायफन'ने शेती ओलिताखाली !

लोक्सहभागानून आज गाव क्रील ते राव करणार नाही याची प्रचिती येत आहे. नैसर्गिक संकटावर काही अशी मात करण्याची किमया पाठ्य-तालुक्यातील धामणी या गावाने करून दाखवली. कायम निरायत शेतीची आठमाही ओलिताखाली शेती आल्याने शेती उत्पादनात दुप्पट वाढ होणार. पावसाने खंड दिल्यास खात्रीशीर पाणी आणि खात्रीशीर उत्पन्न मिळणार असं आत्मविश्वास इथल्या गावकऱ्यांना वाटते. उपलब्ध असणा-या पाणी-साठ्याचा कोणत्याही विद्युत पुरवठ्याशिवाय केवळ कृषी अधिकाऱ्यांची कल्पकता आणि गावकऱ्यांच्या सहभागानून साकारलेली धामणी गावच्या सायफन पध्दतीच्या पाणी पुरवठा योजनेतून जवळपास १००-१२५ एकरांला पाणी पुरविणाऱ्या या योजनेची ही यशोगाथा.....

झाली अन् गावकऱ्यांनी पैशाची जमवाजमव करायला सुरुवात केली. कोल्हापूरचे तज्ञ पांडुरंग संकपाळ यांच्या कुशल कोशल्यातून २०० एम. एम. पोव्हीसी-पाईप पाइपर तलावाचे बांधवस्तू तलावात पुरेशी सोडली अन् दुस-या बाजूस झड्डा ठेवली. मधली हवा काढून घेण्यात कष्टाने यश मिळाले अन् एकदाचे तलावातील पाणी विद्युत पुरवठ्याशिवाय तलावाचे दुसऱ्या बाजूस येऊ लागले.

आता इथल्या शेतकऱ्यांना खात्रीशीर भात, गहू, हरभरा, भाजीपाला यासारखी पिके घेता येतील. स्वतःच्या शेतात शेती उत्पादनात वाढ होणार असल्याने काही तरुण मुंबईला जाण्याऐवजी स्वतःच्या शेतात घाम गाळतील. यानुसार शेतकऱ्यांच्या दुग्ध विकसासाठीही चालना मिळून आर्थिक उन्नती होणार आहे. १९८४ पासून आंबेदास येथील या तलाव्यातील पाण्याचा वापर शेतीसाठी होत नव्हता. जवळजवळ २०-२२ वर्षे गावकरी पाण्याकडे पन्नात पहात होते. या नैसर्गिक जलसंपत्तीचा नैसर्गिक सायफन पध्दतीचा अवलंब केल्याने पवित्र्यात इथल्या शेतकऱ्यांच्या कृषी उत्पादनात निश्चित भर पडणार याचा आनंद शेतकऱ्यांबरोबर योजना यशस्वी झाली म्हणून कृषी विभागाचे निवास खबाले आणि सूर्यकांत पाटील यांच्या चेहऱ्यावर दिप्तून आले.

- हंबीरराव देशमुख

धामणी गाव डोंगराच्या कुशीत वसलेले. पावसाळा संपला, की शेतात काम भंदा नाही. मग पोटाची खडकी भरण्यासाठी इथला तरुण मुंबईची वाट धरण्याचा भात खाचराशिवाय दुसरं पोक नाही. पावसाने उमडीप दिली तर भातात पाणफोल हे होणारच. जेमतेम अर्ध्या वर्षांचं धान्य शेतातलं. अर्ध्या वर्षासाठी मुंबईच्या पैशाची वाट पहावी लागायची, पण आता हे

सारं बदलायला निरचय गावकऱ्यांनी केला. त्यांचे स्वप्नही साकार झाले.

गावचे उपसरपंच धनाजी सारवंत याविषयी म्हणाले, कृषी विभागाचे सूर्यकांत पाटील अन् निवास खबाले गावात आले. त्यांनी शिवार फिरून पाहिला. गावच्या शिवारात जुन्या लघु पाटबंधारे विभागाच्या पाइपर तलावाची पहाणी केली. तलावातील पाण्याच्या साठ्याविषयी ग्रामस्थांशी चर्चा

केली. अन् संघ्याकाळी ग्रामस्थांशी चर्चा केली. तलावात पुरेसा पाणीसाठय आहे पण शेतीला त्याचा उपयोग होत नाही. आपण याच पाण्याचा विद्युत पंपाशिवाय उपयोग करतायचाच. ज्या शेतकऱ्यांची जमीन पाण्याखाली येईल अशा शेतकऱ्यांनी लागणाऱ्या पाईपलाईनचा खर्च करायचा. हे पाणी भात पिकास आणि त्यानंतरच्या शाळ, हरभरा, गहू पिकांना पुरेसे आहे.

साधारण ७०-८० हजार रुपये खर्चाची हमी शेतकऱ्यांनी घेतली. आ. विलासराव पाटील उड्डळकर यांना ही संकल्पना पटली. त्यांनीही पाठिंब्या दिला. जिल्हा कृषी अधिक्षक महावीर जंगटे, तालुका कृषी अधिकारी उत्तमराव देसाई, रेठ्यांचे सद्गुण पाटील, ज्ञानदेव साळुंखे यांनी या योजनेची पहाणी केली. योजना यशस्वी होईल अशी खात्री पटली. ग्रामसभा

Daily PUDHARI, Dt. 17-7-2007

कोळगेवाडी पाठोपाठ धामणीचा विना बीज सिंचन पॅटर्न

हेबेवाडी (विठ्ठल चव्हाण) : सामाजिक उपक्रम राबवायचा म्हटले तर अनेक बाबींची उपलब्धता व सामाजिक मानसिकता याचा समन्वय होणे प्रथम प्राधान्यक्रमावर अवलंबून असते. राजकीय इच्छाशक्ती प्रशासकीय कार्यक्षमता, आर्थिक उपलब्धता आणि जनसहभाग व कामांची गती आणि सातत्य अशा अनेक बाबींचा समन्वय साधण्याचे कसब कृषि विभागाच्या कर्मचारी व अधिकाऱ्यांनी दाखवून एकदा कोळगेवाडी प्रोजेक्ट साध्य केला. यावेळी याच विभागाने विज्ञेशिवाय पाणी उपलब्धता करून १२० एकर क्षेत्र ओलिताखाली आणून नवा धामणी (ता.पाटण) पॅटर्न साकारला आहे.

पाण्याच्या प्रत्येक थेंबाचा वापर करून जास्त उत्पादकता वाढविता येते किंबहुना तोच हरितक्रांतीचा पाया आहे. घरीलप्रमाणे सर्व घटकांच्या समन्वयातून हे शक्य होऊ शकते हेच

धामणी पॅटर्नने दाखवून दिले आहे. निसर्गाने प्रत्येक गावाला ते सुखी आणि समृद्ध बनावे एवढी सुबता नक्कीच दिली आहे मात्र त्याचा शोध आणि नियोजन महत्त्वाचे आहे. पाणी प्रतिवर्षी निसर्गाकडून उपलब्ध होते. निसर्ग आपले काम चोख करतो मात्र माणसाने त्यातून काय साध्य करायचे हे शिकलेच पाहिजे. प्रतिवर्षी अतिवृष्टी म्हणून सरकारी मदतीकडे डोळे लावून बसण्यापेक्षा त्या अतिवृष्टीचा भवितव्यासाठी उपयोग करून घेणे हाच त्यावर खरा उपाय आहे.

कुंभारगाव जिल्हा परिषद मतदार संघातील कुंभारगाव खोऱ्यात जलसंधारणातून समृद्धी व सुफलता साध्य करता येऊ शकते हे दाखवून दिले आहेच. प्रतिवर्षाचा टँकरप्रवाह आणि वाळूयुक्त विभाग ही जुनी कुंभारगाव खोऱ्याने पुसून टाकली आणि आज या विभागात समृद्धी नोंदताना दिसते. याचे श्रेय जलसंधारणाला घाबेच लागेल.

त्याबरोबरच आपल्या राजकीय इच्छाशक्तीचा वापर जनविकासाकरिता करण्याच्या ध्येयाने पेटलेल्या आ.विलासराव पाटील यांचे योगदानही महत्त्वाचे ठरते. केंद्र सरकारच्या अति धूपजन्य पाणलोट क्षेत्रांतर्गत पश्चिमघाट विकास योजनेत कुंभारगावचा समावेश करून कोटशावधी रुपये निधी मिळवण्याचे श्रेय त्यांचेच आहे.

या विभागात कृषि खाते, सामाजिक वनीकरण व वनविभाग असे प्रत्येक विभागाने आपले आराखडे तयार करून कामाला सुरुवात केली. राजकीय इच्छाशक्ती असेल तर जनसहभाग आपसूक वाढतो. याचे प्रत्यंतर येथे आलेच व प्रशासकीय यंत्रणेच्या प्रत्येक विभागाची कार्यक्षमता येथे प्रत्ययास आली तोच अनुभव काळगांव खोऱ्यात आला व विभागात ६ ते ७ कोटी रुपयांची जलसंधारणाची कामे साकारली. परिणामी भूगर्भातील जलपातळी वाढली. पाण्याची

उपलब्धता वाढल्याने शेती करणारांची क्रयशक्ती वाढली आणि विभागाची समृद्धीच्या दिशेने वाटचाल सुरु झाली. उपलब्ध जलाशयाचा वापर कसा करून घ्यायचा यासाठी विचारमंथन सुरु झाले. यातूनच कोळगेवाडी पॅटर्न साकारला. या पॅटर्नला आकार चॅरिटेबल ट्रस्टचा आकार जल पुरस्कार मिळाला. आज कुंभारगाव-मतदार संघातून आठवड्याला १.५० ते १.७५ लाख फुले देशाच्या कानाकोपऱ्यात जातात. याचे श्रेय जलसंधारणालाच घाबे लागेल. कोरडवाहू विभागात एकरी ५ ते १० पोती भाताचे पिक घेणारा शेतकरी आज ३० ते ३५ पोती भात पिकवतो हे जलसंधारणामुळेच. जनतेची क्रयशक्ती वाढल्यामुळेच फुले-फळे, भाजीपाला-फलोद्यान, गांडूखत प्रोजेक्ट अशा अनेक योजना गावा-गावात पहावयाला मिळतात.

पान ३ वर

- १) धामणी (ता.पाटण) येथील आंबेदऱ्यातील हाच पाझर तलाव.
- २) पाझर तलावातून सायफन सिद्धांताने खालच्या टाकीत आणलेले पाणी.

कोळगेवाडी पाठोपाठ धामणीचा विना बीज सिंचन पॅटर्न

(पान १ वरून)

कोळगेवाडीचा प्रोजेक्ट कोळगेवाडी पॅटर्न म्हणून प्रसिद्ध झाला. त्याच धर्तीवर पाणीसाठा उपलब्ध आहे पण उपलब्ध पाण्याची सोय नाही. विज नाही, इजिन परवडत नाही म्हणून पाणी उचलता येत नाही अशा स्थितीत पाण्याकडे व जळणाऱ्या पिकांकडे हाताशपणे पाहणाऱ्या धामणी (ता.पाटण) येथील शेतकऱ्यांना आ.विलासराव पाटील आणि कृषि विभागाच्या रूपाने कल्पकता मिळाली. धामणीच्या पुर्वेस आंबेदरा परिसरात १९८४ साली जि.प.च्या लघुपाटबंधारे विभागाने पाझर तलाव बांधला गेला होता. त्या तलावात गेली २० वर्षे पाणीसाठा होतो पण एक थेंबसुद्धा पाणी वापरता येत नव्हते. फक्त तलावात पाणी किती आहे हे पहात बसणे अशी अवस्था मात्र कृषि विभागाच्या अधिकाऱ्यांनी त्यांची कल्पना आ.विलासराव पाटील यांच्यासमोर मांडली आणि त्यांनी सर्व सहकार्यांचे अभिवचन दिले. कृषि विभागाने व अन्य विभागाने जलसंधारणाची कामे साधल्यामुळे पुर्वी ४ म हिने साठवून राहणारे पाणी आता बारमाही राहू लागले. कृषिपूषण सदाभाऊ पाटील यांनी कृषि पर्यवेक्षक सुर्यकांत पाटील यांना बरोबर घेऊन पाझर तलाव पाहणी केली व त्यांची संकल्पना सत्यात उतरू शकते हे लक्षात आल्यावर एक आराखडा तयार करून दिला. ग्रामस्थांना योजना पटवून देण्याचे काम सुर्यकांत पाटील यांनी साधले व ग्रामस्थांची मानसिकता तयार केली. आ.विलासराव पाटील यांनी जि.प.लघु पाटबंधारे विभागाचा परवाना मिळवून दिला. या तलावातील पाण्यातून १०० ते १२५ एकर जमिन आठमाही बागायती होवू शकते हे पटल्यावर धामणीकरांतून उत्स्फूर्त मिळाला. एका दिवसांत ७५ हजार रुपये रोख जमा झाले. त्यातून २०० मि.मी. व्यासाच्या पाईपस आणून कामाचा शुभारंभ अजित रेळेकर यांच्या हस्ते झाला. पाझर तलावाच्याखाली पाण्याची टाकी बांधून पाझर तलावाच्या भिंतीतून पाईपद्वारे पाणी त्या टाकीत व तिथून सायफन पद्धतीने पुन्हा १२०० मिटरवर नेले. या पहिल्या टप्प्यात ७० एकर जमिनीला पाणीपुरवठा व तिथून खाली पुन्हा दुसरा टप्पा करून ८०० मिटरवर पाणी आणले. ५५ एकर जमिनीला पाणी मिळून ती बागायती झाली. पाणी वापरासाठी पाणीवापर संख्या सरकारी तत्वावर स्थापन करण्याचे नियोजन करण्यात आले आहे. या पद्धतीने विजेचा वापर न करता सायफनी सिद्धांताने २००० मिटरवर पाणी नेऊन १२५ एकर क्षेत्र बागायती करणाऱ्या धामणी पॅटर्न कार्यरत झाला होता. काळगांव विभागात कोळगेवाडी पाठोपाठ धामणीत विज्ञेशिवाय किंवा कोणत्याही यांत्रिक वापराशिवाय पाणी वापर ही संकल्पना अंमलात आली असून हा पॅटर्न निश्चितच मार्गदर्शक ठरणारा आहे. प्रकल्पाच्या यशस्वीतेसाठी पं.स.सदस्य नाना सावंत, माजी सरपंच रघुमाजी नेलेंकर, सरपंच बबन सावंत, उपसरपंच घनाजी सावंत, माजी सरपंच सुंदर पुजारी, रमेश पाटील, आनंदराव पाटील, कृषि विभागाचे बाळासो पडवेलम ल, उत्तमराव देसाई, भगवानराव माने, रघुनाथ पाटील, निवास खबाले, पांडुरंग पवार यांनी परिश्रम घेतले.

धामणीत विना वीज सिंचन पॅटर्न

► रवींद्र माने / देबेवाडी

आर्थिक स्थिती कमकुवत असताना सुद्धा केवळ विद, विकारी आणि सघातपणाच्या जोरावर धामणी (ता. पाटण) येथील शेतकऱ्यांनी विजेशिवाय सुमारे सवाशे एकर क्षेत्र ओलिताखाली आणून ऐक्याचा विना वीज सिंचन पॅटर्न यशस्वी केला आहे. देबेवाडी, काळगाव विभाग हा प्रचंड पावसाचा प्रदेश म्हणून ओळखला जात असला तरी सुद्धा या विभागातील पावसाचे पाणी नदी ओढ्यातून वाहून जाते. यामुळे या परिसरात उन्हाळात विभागातील सुमारे ७० टक्के जनता डोंगर पठारावरच वास्तव्य करते. त्यांची पीक शेतीही अडगळीच्या ठिकाणी संपूर्ण कोरडवाहू असल्याचे दिसून येते. प्रत्येक कुटुंबाकडे जमीनक्षेत्र आवश्यकतेनुसार अपेक्षित असले तरी सुद्धा त्यांचा शेती व्यवसाय पावसाच्या लहरीणावरच अवलंबून असल्याचे स्पष्ट होते. पाच वर्षांपूर्वी या विभागाचे लोकप्रतिनिधी आणि शासकीय अधिकऱ्यांनी डोंगर कपारीतील ओढे-नाले अडवून ठिकाणिकांनी माती-नालाबांधांची उभारणी केली. या

सव्वाशे एकर क्षेत्र ओलिताखाली

नालाबांधामध्ये पाणी साठवण्याबरोबरच गाव परिसरातील विहिरी आणि कुमनलिकाच्या पाणी पातळीत प्रचंड मोठी वाढ झाली. या विभागातील ग्रामस्थांची या प्रकल्पामुळे पिण्याच्या पाण्याची समस्या दूर झाली. मात्र शेतीच्या पाण्याचे काय? असा प्रश्न येथील शेतकऱ्यांना मेहसावत होता. या दरम्यानच शेतकरी आणि कृषी विभागाचे अधिकारी यांच्यात चर्चा झाली त्यातून शेतीसाठी पाणी योजना करण्याचा निर्णय झाला.

कुंभाराव जिल्हा परिषद मतदार संघात पाच वर्षात सुमारे पाच ते सहा कौटी खर्चाच्या जलसंधारण कामाच्या माध्यमातून उभारलेल्या नालाबांध-मातीबांधाद्वारे साठपा झालेल्या पाण्यावरीलच कमी खर्चाची शेतीसाठी पाणी योजना करण्याचा निर्णय झाला. यासाठी पाणी योजनेबाबत मार्गदर्शन करणारे तज्ज्ञ बोलवून संपूर्ण क्षेत्राची भौगोलिक माहिती घेऊन पाहणी केली. भौगोलिक क्षेत्र उताराचे असल्याने तज्ज्ञांनीही

विजेविना शेतीला पाणी पुरवठा करता येईल असे स्पष्ट केल्यान शेतकरीही समधानी झाले. याच धर्तीवर येथील शेतकऱ्यांनी धाडस केले. त्यांच्या या उपक्रमामुळे कृषी विभागाचे कृषी पर्यवेक्षक एस. व्ही. पाटील, कृषी साहाय्यक पी. पी. पवार आदींचे सहकार्य लाभले. धामणी गावाच्या पूर्वस आंबेदरा परिसरात १९.८४ मध्ये जिल्हा परिषदेच्या लघुपाटबंधारे विभागाने पांझर तलाव बांधला आहे. त्या तलावात २० वर्षे पाणीसाठा होत होता मात्र पाण्याकडे वयव्याशिवाय पर्याय नव्हता.

कृषिमूषण सदानाऊ पाटील यांच्याकडून याबाबतचा आराखडा तयार करून घेतला. आमदार विलासराव पाटील यांनी जिल्हा परिषद लघु पाटबंधारे विभागाकडून परवाना मिळवून दिला. या प्रक्रियेला गती मिळाल्यानं योजनेसाठी आवश्यक असणारा निधी शेतकऱ्यांनी जमा केला.

धामणी : पाणी योजनेच्या शुभारंभप्रसंगी वि. ल. सावंत, सुंदर पुजारी व इतर.

पांझर तलावाच्या खालच्या बाजूस दुसरा टप्पा करून ८०० मीटरवर पाणी टाकचे बांधकाम केले. त्यातून सायफन पद्धतीने पाणी १२०० मीटर पर्यंत नेले. पहिल्या टप्प्यात ७० एकर जमिनीला पाणी पुरवठा व तेव्हा खाली उरलेल्या पाण्याचे सहकार्य लाभले.

Daily AGROWON, Dt. 15-7-2007

आपलं पात

अॅग्रोवन : रविवार, १५ जुलै २००७/२

विजेविना शेतीत सिंचन

गुरूवार (ता. १२)च्या 'विशेष'मध्ये सूर्यकांत पाटील यांनी ढेबेवाडीत विजेशिवाय शेतीला पाणी देण्याचा प्रयोग यशस्वी करून दाखविल्याचे वाचले. या प्रयोगाबद्दल त्यांचे व ग्रामीण भागातील प्रचंड प्रमाणात भारनियमन करून असे प्रयोग करण्यास प्रोत्साहन देणाऱ्या महाराष्ट्र राज्य विद्युत मंडळाचे मनःपूर्वक अभिनंदन! 'गरज ही शोधाची जननी असते' ही म्हण त्यांनी आपल्या कौतुकास्पद प्रयोगाने यशस्वी ठरवली आहे. राजकारणींना शेतकऱ्यांचा कळवळा नाहीच, पण केवळ त्यांच्या मतांवर डोळा ठेवून त्यांना मोफत विजेची खिरापत वाटण्याचा प्रयोग अंगाशी आल्यानंतर त्यांनी शेतकऱ्यांवर भारनियमनाची कुऱ्हाड कोसळवली. सगळं जग जेव्हा भारनियमनाच्या नावाने मोठमोठ्याने गळे काढत होते, तेव्हा सूर्यकांत पाटील नावाच्या एका सरकारी कर्मचार्याने चाकोरीबाहेर जाऊन हा प्रयोग करावा हे विशेषच आहे. सरकारी कर्मचार्यांबद्दल चांगले मत तयार होण्याची शक्यता नसताना सूर्यकांत पाटील यांनी चाकोरीबाहेर जाऊन प्रयोग केला. या प्रयोगातून विजेचा थोडाही वापर न करता हजार एकर जमिनीत सिंचन करून दाखविले. त्यांच्या प्रयोगामुळे शेतकऱ्यांमध्ये जगण्याची नवी उमेद निर्माण झाली आहे. विदर्भासारख्या ९५ टक्के कोरडवाहू क्षेत्रातील शेतकऱ्यांनी हा प्रयोग अवश्य पाहावा.

श्रीकांत पोहनकर, अकोला

Daily AGROWON, Dt. 18-7-2007

अँग्रोगप्या

हवामान

अँग्रोवन : बुधवार, १८ जुलै २००७ / १४

पत्र पाठवण्याचा पत्ता : संयोजक अँग्रोगप्या, अँग्रोवन, सकाळ, ५९५, बुधवार पेठ, पुणे ४११ ००२.

मला स्ट्रॉबेरी लागवड करायची आहे. या पिकास कोणते हवामान मानवते, तसेच त्याचे व्यवस्थापन कसे करतात, याविषयी माहिती द्यावी.

स्ट्रॉबेरी हे मूळचे परदेशी फळ आहे. फूलधारणेच्या हंगामानुसार स्ट्रॉबेरीत दोन जाती पाडल्या आहेत. हिवाळा आणि उन्हाळा या दोन्ही हंगामांत फुले येणारा स्ट्रॉबेरीचा एक प्रकार असतो, तर दुसऱ्या प्रकारच्या स्ट्रॉबेरीला फक्त हिवाळ्याच्या दिवसांत फुले येतात. रोपवाटिकेतील लागवडीसाठी जून-जुलैच्या सुमारास अमेरिकेतून रोपांची आयात होते. रोपवाटिकांमधील रोपांची पुनर्लागवड सप्टेंबर महिन्यात केली जाते. स्ट्रॉबेरीचे पीक खूप नाजूक असते. या पिकाची सगळी कामे खूप हळुवारपणे आणि काळजीने करावी लागतात.

सचिन काळे, मु. पो. कुडुंबाडी, ता. माढा, जि. सोलापूर

या पिकासाठी कुशल मजुरांची आवश्यकता आहे. या पिकाला ५.७ ते ६.५ दरम्यानचा सामू असलेली, थोडीशी आम्लधर्मीय जमीन लागते. यापेक्षा जास्त सामू असेल, तर मुळांची वाढ चांगली होत नाही. लागवडीआधी गादीवाफे तयार करून घ्यावे. साधारणतः चार x तीन किंवा चार x चार मीटर अंतरावर गादीवाफ्यावर स्ट्रॉबेरीची लागवड करतात. दोन रोपांमधील अंतर साधारणतः ४५ सें.मी. ठेवावे. माती परीक्षणानुसारच या पिकाला रासायनिक खतांची मात्रा द्यावी लागते. बहुतेक सर्व रासायनिक खते टिबक सिंचन पद्धतीचा वापर करून द्यावी.

सायफन पद्धतीने पाणी कसे द्यावे, याबाबत माहिती मिळविण्यासाठी कोणाकडे संपर्क साधावा?

संतोष तावडे, मु. पो. गिमवी, ता. गुहागर, जि. रत्नागिरी

डोंगर-उताराला मोठे तळे निर्माण होऊ शकेल, अशा जागा अनेक गावांत असतात. तेथे तळे निर्माण झाले, तर शेतजमिनींना मोठा फायदा होतो. ते पाणी जमिनीत मुरून विहिरींना उतरते. सायफन पद्धतीने पाणी देण्याचा असाच एक पथदर्शी प्रकल्प सातारा जिल्ह्यातील पाटण तालुक्यात शेतकऱ्यांच्या सहभागातून साकारला आहे. याविषयी अधिक माहितीसाठी सूर्यकांत विष्णू पाटील (कृषी पर्यवेक्षक) यांच्याशी संपर्क साधावा. दू. : ०२१६४ - २२८४४९, (९४२३८६७४७९)

रेशीम उद्योगासाठी अंडीपुंजनिर्मिती करण्याबाबत अधिक माहिती कोणाकडे मिळेल?

गणेश सिंगण, मु. पो. नागापूर, ता. जि. बीड

रेशीम शेती उद्योगासाठी अंडीपुंज हा सर्वात महत्त्वाचा घटक असतो, कारण अंडीपुंजावरच अब्र्यांची संख्या अवलंबून असते. त्यासाठी अंडीपुंज चांगल्या प्रतीचे असणे आवश्यक आहे. रेशीम विभागाकडून नाममात्र दराने अंडीपुंज पुरवठा केला जातो. अंडीपुंजनिर्मितीबाबत सविस्तर माहिती मिळविण्यासाठी जिल्हा रेशीम कार्यालय, अमरावती (०७२१) २५३००४५ येथे संपर्क साधावा.

Daily AGROWON, Dt. 4-4-2007

प्रासंगिक

अंग्रोवन : बुधवार, ४ एप्रिल २००७/२

पाण्याचे सुवर्णयुग पुन्हा आणता येईल!

केंद्र सरकारने २००७ हे जलवर्ष म्हणून साजरे करण्याचा निर्णय घेतला आहे. पावसाच्या प्रत्येक थेंबाचे नियोजन करून त्यावर विकसित केलेली आदर्श प्रारूप (मॉडेल) गावे/खेडी निर्माण करून ती पथदर्शी प्रकल्प म्हणून विकसित करणे गरजेचे आहे. कारण एकूण क्षेत्रापैकी ३० टक्के क्षेत्रालाच आपण सिंचन सुविधा जलसिंचन प्रकल्पाद्वारे देऊ शकू. उर्वरित क्षेत्रासाठी आपणांस पावसाच्या पाण्यावरच अवलंबून राहावे लागणार आहे. पाण्याचा प्रत्येक थेंब वाचविण्याची वेळ आली आहे. रिकामे भूजलसाठे पुनर्भरणाने भरून पाण्याचा काटकसरीने वापर करण्यासाठी 'पाणी वाचवा' ही चळवळ आग्रहपूर्वक राबविण्याची आवश्यकता आहे. त्यासाठी गावपातळीवर पाणी विचारमंच असणे गरजेचे आहे. चळवळीचे नियोजन, अंमलबजावणी, नियंत्रण आणि मूल्यमापन करताना लोकसहभाग घेतला पाहिजे. या जलवर्षामध्ये प्रामुख्याने पारंपरिक (जुने) जलस्रोतांचे संरक्षण, संवर्धन आणि पुनर्भरण करून नैसर्गिक साधनसामग्रीचा पुणेपूर वापर होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी आपल्या राज्यात लहानपणापासून पाण्याबाबत जाणीव करून देणे गरजेचे आहे. पारंपरिक जलस्रोत टिकविण्यासाठी लोकसहभागातून व्यवस्था करणे आवश्यक आहे. त्यात महिलांचा सहभाग वाढविणे गरजेचे आहे. लोकसहभागात महिलांची भूमिका अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. कारण घराघरांतून पाण्याचे 'पालकत्व' महिलांकडेच असते. शेतीमध्येही बहुतेक ठिकाणी महिलाच कामे करतात.

जलस्रोत ही संस्कृतीची प्रतीके आहेत. जेव्हापासून त्यांची उपेक्षा व्हायला लागली आहे, तेव्हापासून पाण्याची चिंता (टंचाई) निर्माण झाली. यासाठी आपल्या जलसंस्कृतीचा अभ्यास करून त्यात गरजेनुसार बदल करून पूर्वीचे 'सुवर्णयुग' पुन्हा आणता येईल. आपल्या

पाणी हा शेती व्यवसायाचा आत्मा आहे. हा आत्मा नसेल किंवा तो क्षीण झालेला असेल, तर शेतीरूपी देह जगणार कसा? या विषयावर मंथन होणे अतिशय आवश्यक आहे. असे विषय सातत्याने लोकांपुढे आल्याशिवाय-आणल्याशिवाय त्यांचे महत्त्व ठसणार नाही...

सूर्यकांत पाटील, कऱ्हाड

संस्कृतीत पाण्याला तीर्थ मानले आहे. त्यामुळे गावाच्या नकाशावर (जुने नकाशे) दाखविले आहेत. उदा. जिवंत झरे, वळण बंधारे, ग्रामतलाव इत्यादी. प्रत्येक गावामध्ये किती वळण बंधारे आहेत, त्याचे मार्किंग गावाच्या नकाशावर आहे. याउपर त्या वळण बंधाऱ्यांचा पाट कोणत्या बाजूस आहे, याची नोंद नकाशावर केलेली आहे. त्यासाठी सामाजिक वातावरण निर्माण करून त्याच्या संवर्धनासाठी कृती आराखडा करणे गरजेचे आहे.

आपल्या राज्यात मनुष्यनिर्मित तलाव, गावतळी, जलाशय, वळण बंधारे यांच्यामार्फत जमिनीला पाणीपुरवठा करू शकतील, अशा अत्यंत काळजीपूर्वक आखलेल्या व प्रत्यक्षात वापरात असलेल्या सिंचन योजना अस्तित्वात होत्या. त्यांचे व्यवस्थापन व निगराणी करण्याची पद्धत होती. ज्यांना पाणी उपलब्ध होते, त्या ग्रामस्थांचा व नागरिकांचाही सक्रिय सहभाग असे. या उत्तम जलसिंचनाच्या बळावर तेथील शेती आणि शेतकरी समृद्ध होते. ते वर्षात किमान दोन पिके घेत असत. त्यामुळे शेतकरी सुखी व समृद्ध होता.

ब्रिटिश सरकारने आणलेल्या सिंचनाच्या कायद्यामध्ये अशा जुन्या जनतेद्वारेच चालविल्या जाणाऱ्या जलसिंचन योजनांच्या दुस्तती व देखभालीसाठी काहीच तरतूद केली

नव्हती. याउलट त्यावर कर आकारणी करून सरकारी महसूल वाढविण्याच्या उद्देशाने जमीनदार व मालगुजार आदी मध्यस्थ व सरकारी यंत्रणा जमीनसारा व अन्य करांची रक्कम सरकारी तिजोरीत भरणा करीत असत. अनेक वर्षांपासून चालू असलेल्या जुन्या जलसिंचन योजनांसाठी अशा प्रकारे करवसुली सुरू झाली, त्या वेळी तीव्र असंतोष पसरला. करवसुली व आकारणीवरून वाद होऊन दंगली होण्यापर्यंत मजल गाठली गेली. याच काळात वारंवार पडणाऱ्या भीषण दुष्काळाची भर पडली. त्यामुळे परिस्थिती आणखी खालावली. त्यामुळे जुने जलस्रोत नष्ट होऊन जलसिंचन व्यवस्थेवर फार मोठा आघात झाला. तेव्हापासूनच पाण्याची चिंता (टंचाई) निर्माण झाली.

भारतात पाऊस अत्यंत लहरी आणि अनियमित स्वरूपाचा आहे. अनेक वेळा त्याचा जोर फार प्रचंड असतो. वर्षाच्या एकंदर पावसापैकी २० ते ३० टक्के पाऊस भारताच्या बऱ्याच भागात अक्षरशः एक-दोन दिवस पडून जातो. 'पाणी' ही आपली अतिशय मौल्यवान अशी राष्ट्रीय संपत्ती आहे. पाण्याच्या प्रत्येक थेंबामध्ये विकासाचे सामर्थ्य आहे आणि त्याचे राष्ट्रीय दृष्टिकोनातून व्यापक हित साधण्याच्या भूमिकेतूनच व्यवस्थापन केले पाहिजे. देशातील गरिबीचे निर्मूलन हे उपलब्ध जलसंपत्तीचे किती कार्यक्षमतेने व्यवस्थापन केले जाते व किती प्रमाणात त्या संपदेचा उपयोग करून घेतला जातो, यावर अवलंबून आहे.

खरा भारत ग्रामीण भागात राहतो. तो शेतीवर जगतो, ग्रामीण भागाचा विकास झाला, तरच खऱ्या भारताचा विकास होऊ शकतो. खऱ्या भारताचा विकास करण्याचे सामर्थ्य पाण्याच्या थेंबात आहे. त्याच्या संवर्धनासाठी गावोगावी 'पाणी विचार मंच' असणे गरजेचे आहे. त्याचबरोबर 'पाणी वाचवा व उत्पादन वाढवा' ही चळवळ झाली पाहिजे.

Daily AGROWON, Dt. 11-4-2007

प्रासंगिक

अंग्रेज : बुधवार, ११ एप्रिल २००७/२

पाणी पुरेसे; वापरायचे कसे ते ठरवा!

समाजे सुखी, समृद्ध व्हावा यासाठी प्रत्येक राज्याला त्याच्या उपलब्ध असलेल्या साधनसंपत्तीच्या आधारावर आपला स्वतःचा मार्ग निश्चित करावा लागतो. महाराष्ट्रासारख्या राज्याला त्याच्याजवळ असणाऱ्या संपूर्णपणे 'स्वदेशी' साधनांच्या, जमीन आणि पाणी यांचा विचार करावा लागेल. यापैकी पाणी ही गोष्ट दर वर्षी नवीनपणे उपलब्ध होणारी आहे आणि म्हणूनच पाण्याचा सुयोग्य रीतीने वापर गेला, तर आपण राज्याच्या विकासाचे नवनवे अध्याय निर्माण करू शकतो. नवनवीन दालने उघडू आणि समृद्ध करू शकतो; परंतु पाण्याच्या सुयोग्य वापरासाठी, त्याच्या उत्तम व्यवस्थापनासाठी सर्वप्रथम आपणास राज्याच्या विविध भागांतील जलस्रोत, त्याद्वारे उपलब्ध होणाऱ्या जलसंपदेची, त्या-त्या भागातील वैशिष्ट्यपूर्ण परिस्थितीची सर्वांगीण आणि सखोल माहिती असणे आवश्यक आहे.

महाराष्ट्रातील उपलब्ध जलसंपत्तीचा आपण जर नीट, पद्धतशीरपणे वापर केला, तर निसर्गाने आपल्या राज्याला सर्वसाधारणपणे पुरेशी जलसंपत्ती दिलेली आहे. जलस्रोत आणि जलसंपत्तीच्या दृष्टीने सुयोग्य विकासास प्रचंड आणि आश्वासक स्वरूपाचा वाव आहे; परंतु या संदर्भात सगळ्यात महत्त्वाचा आणि अडचणीचा मुद्दा म्हणजे राज्यांच्या बहुतांश भागात संपूर्ण वर्षासाठी लागणारे पाणी मुख्य करून पावसाळ्याच्या दोन-तीन महिन्यांच्या

अल्पकाळातच उपलब्ध होते आणि त्यातही पावसाचे, म्हणजेच पावसाच्या मिळणाऱ्या पाण्याचे प्रमाणही राज्याच्या सर्व भागांत एकसारखे नाही. आपल्या राज्यात पावसाळा साधारणतः एक जूनला सुरू होतो. पावसाळ्याचा एकंदर कालावधी प्रदेशानुसार दोन ते चार महिन्यांचा असतो. पावसाळा सुरू होण्याचा प्रकार अनेक वेळा अचानक व जोरकस पद्धतीचा असला, तरी पावसाळा संपण्याची प्रक्रिया मात्र भौगोलिक विस्तारामुळे अगदी सावकाश होते.

पावसाळ्यात पडणाऱ्या पाण्यापैकी फक्त १० ते २५ टक्के पाणी जमिनीत जिरते, त्यामुळे भूजलस्रोताचे पुनर्भरण होते आणि मग त्याचा पुढे पावसाळ्यानंतरच्या काळात उपयोग करता येतो. बाकी सर्व म्हणजे पावसाचे ७५ ते ८० टक्के पाणी ओढे व नद्यांमधून वाहून जाते किंवा बाष्पीभवन होऊन हवेत उडून जाते. शेतीचे अथवा अन्य वापरासाठीच्या पाणीपुरवठ्याच्या व्यवस्थापनाच्या विषयातील आणखीन एक मोठी अडचण म्हणजे प्रति वर्षी पावसाळा सुरू होण्याबाबतची अनिश्चितता, पावसाळ्याच्या एकूण काळात मध्येच येणारा बिनपावसाचा कोरडा लहान-मोठा कालावधी किंवा अतिवृष्टी होणारे काही दिवस आणि पावसाळ्याच्या शेवटच्या काळात पाऊस एकदम गायब होण्याचे प्रकार. मोसमी पावसाच्या या विविध प्रकारच्या अनिश्चिततेवर यशस्वीपणे

मात करण्यासाठी फक्त पावसाळ्याच्या काळात उपलब्ध होणाऱ्या पाण्याचा वर्षभराने जास्तीत जास्त उपयोग करण्यासाठी, ते साठवून ठेवण्यासाठी आणि त्याचा योग्य वापर करण्याची उत्तम योजनाबद्ध व्यवस्था असणे अत्यावश्यक आहे. ऐन पावसाळ्याच्या दिवसांतदेखील तत्संबंधी सर्व कामाचे नीट, काळजीपूर्वक, दक्षतापूर्वक व्यवस्थापन केले जाणे अतिशय महत्त्वाचे आहे. आपल्या राज्याचा प्रचंड भौगोलिक विस्तार पाहिला, नैसर्गिक रचनेतील विविधता पाहिली, की राज्याच्या निरनिराळ्या भागांत पडणाऱ्या पावसाच्या प्रमाणांमधील प्रचंड फरकदेखील लक्षात येतो. राज्यात

सर्वसाधारणपणे पावसाचे प्रमाण ५०० ते ६००० मि.मी.पर्यंत आहे व वार्षिक सरासरी ७५० मिलिमीटर आहे. मुख्यतः पाऊस नैऋत्य मॉन्सून वाऱ्यापासून ६० ते ७० दिवसांत पडतो. शिवाय महाराष्ट्रातील पूर्व भागात ईशान्य मॉन्सून वाऱ्यापासून सप्टेंबर-ऑक्टोबर महिन्यांत पाऊस पडतो.

राज्यातील समशीतोष्ण आणि कोरड्या हवामानामुळे एकंदर उपलब्ध पाण्यापैकी जे पाणी फुकट जाते, त्यामध्ये बाष्पीभवनामुळे नष्ट होणाऱ्या पाण्याचे प्रमाण सर्वाधिक आहे. राज्यात पश्चिम महाराष्ट्र, कमी पावसांच्या विभागांमध्ये हे प्रमाण १८०० मि.मी. एवढे आहे. दुष्काळ प्रमाण भागात पावसाळ्याच्या चार महिन्यांच्या काळात

बाष्पीभवनामुळे फुकट जाणाऱ्या पाण्याचे प्रमाण सुमारे ५०० मि.मी. एवढे असते आणि पावसाचे प्रमाण सुमारे ६०० मि.मी. एवढे!

पावसामुळे पडणाऱ्या पाण्याचे प्रमाणही सर्वत्र सारखे नसते. ज्याला चांगला उपयुक्त, प्रभावी पाऊस म्हणता येईल तो साधारणतः १० दिवस ते ४० दिवसांच्या काळात होतो. कित्येक वेळा एकंदर पावसापैकी बराचसा पाऊस ४-५ वेळा होणाऱ्या मुसळधार पावसाच्या, अतिवृष्टीच्या रूपात पडून जातो, त्यामुळे मोठमोठे पूर येतात आणि बरेचसे पाणी वाहूनच जाते. आपल्या राज्यांतील पावसाची विषमता आणि अनियमितता या गोष्टी आपल्या राज्यातील जलसंपत्तीच्या उपलब्धतेच्या आणि व्यवस्थापनाच्या दोन प्रमुख मर्यादा आहेत, म्हणूनच राज्याच्या निरनिराळ्या भागांतील जलसंपदेचा अधिकतम नियोजनपूर्वक उपयोग करून घेण्यासाठी त्या-त्या भागातील विशिष्ट परिस्थिती पावसाचे पाणी मिळण्याचा विशिष्ट, मर्यादित काळ, हवामान आदींचा सखोल विचार करून गावतळी, तलाव, नालाबांध, वळण बांधारे यांमध्ये त्याचप्रमाणे नद्यांवर बांधारे, धरणे बांधून त्याद्वारे पाणी अडविणे, साठविणे आणि पाणी वाहून फुकट जाऊ न देता जास्तीत जास्त पाणी जमिनीत जिरवून भूजलस्रोताचे पुनर्भरण करणे, अशा सर्व बाबींचे नियोजनपूर्वक काम करावे लागेल.

सूर्यकांत पाटील, कराड,
१४२३८६७४७१

बहुपीक पद्धती सिंचन सुविधेमुळे शक्य

पाण्यासारख्या राष्ट्रीय संपत्तीचे व्यवस्थापन व्यापक हित साधण्याच्या भूमिकेतूनच करणे आवश्यक आहे. देशातील दारिद्र्याचे निर्मूलन करण्यात उपलब्ध जलसंपदेचे किती कार्यक्षमतेने व्यवस्थापन केले जाते व किती प्रमाणात त्या संपदेचा उपयोग करून घेतला जातो, यावर सारे अवलंबून आहे. देशातील शेती उत्पादनक्षमता वाढविण्यासाठी आणि ग्रामीण क्षेत्राच्या सर्वांगीण विकासासाठी उत्तम सिंचन सुविधांची उपलब्धता ही एक मूलभूत, पायाभूत गरज आहे. विश्वासार्ह सिंचन व्यवस्था उपलब्ध करून देण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात पाण्याची आवश्यकता असते; परंतु अनेक नद्यांच्या खोऱ्यांत, वर्षात दोन पिके घेण्यासाठी आवश्यक असणारे पाणीही उपलब्ध नाही. ग्रामीण भागातील गरिबीचे निर्मूलन करण्यासाठी आर्थिक संपन्नता आणणारी व्यवस्था निर्माण झाली, तरच हे शक्य होणार आहे; त्यासाठी त्यांना त्यांच्या स्थायी साधनसामग्रीचा म्हणजेच शेतजमिनीचा वर्षभर पूर्ण क्षमतेने वापर करण्यासाठी आवश्यक त्या सुविधा उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. यासाठी अधिकाधिक जमिनीसाठी पुरेशा उरतील, अशा कार्यक्षम सिंचन व्यवस्थांची गरज आहे.

पावसावर अवलंबून असलेल्या शेतीक्षेत्रात साधारणतः केवळ एकच पीक घेता येते आणि परिणामतः

दुसऱ्याच सीझनमध्ये पुरेसे काम उपलब्ध नसल्यामुळे बाकी काळात रोजगाराच्या शोधात मनुष्यबळाचे मोठ्या प्रमाणात स्थलांतर होते. या उलट वर्षामध्ये दोन किंवा तीन पिके देऊ शकणाऱ्या सिंचन व्यवस्था उपलब्ध असलेल्या भागात स्थायी स्वरूपात रोजगार उपलब्ध झाल्यामुळे आर्थिक स्थैर्य राहते आणि मनुष्यबळाचे स्थलांतर टळते.

आतापर्यंत झालेल्या आणि यापुढे सातत्याने अधिकाधिक प्रमाणात सिंचन व्यवस्थापनात गुंतवणुकीमुळे व नवीन प्रकल्पांच्या उभारणीमुळे पावसावर अवलंबून असणाऱ्या शेती क्षेत्राच्या सातत्याने वाढत्या प्रमाणात ओलिताखाली

यावयाच्या क्षेत्रात परिवर्तन होत आहे. तात्पर्य हेच, की संपूर्ण ग्रामीण अर्थव्यवस्था सुधारण्याची उत्तम, विश्वसनीय सिंचन व्यवस्था हीच गुरुकिल्ली आहे; परंतु यालाही काही मर्यादा आहेत. महाराष्ट्रामध्ये कितीही मोठे जलसिंचन प्रकल्प तयार झाले, तरी ७० टक्के क्षेत्र पाण्यापासून वंचित राहणार आहे. पावसाचे पाणी शास्त्रशुद्ध पद्धतीने अडविणे, मुरविणे, भूगर्भातील पाणीपातळी वाढविणे, जमिनीची होणारी धूप कमी करणे इत्यादी बाबींची अंमलबजावणी करून पाण्याचे संवर्धन करणे गरजेचे आहे.

देशातील निरनिराळ्या भागांतील पावसाच्या प्रमाणातील फार मोठी तफावत आणि त्यातही प्रत्येक क्षेत्रावरील पावसाच्या प्रमाणात अनिश्चितता असल्याने मध्येच प्रचंड पाऊस, तर मध्येच बिनपावसाचा लांबलेला कोरडा काळ याच्याशी जुळवून घेत पावसाच्या परिस्थितीला सामोरे जावे लागते. त्यामुळे केवळ पावसावर अवलंबून असलेल्या खरीप शेतीमधून निघणारे पिकाचे उत्पन्न जागोजागी कमी-अधिक प्रमाणात होणाऱ्या व वेळोवेळी होणाऱ्या पावसावर उरते. त्या मानाने ज्या ठिकाणी

सिंचन सुविधा उपलब्ध आहे, त्या ठिकाणी खरिपाचे उत्पन्न वाढतेच व रब्बी मोसमातील पिकांचे उत्पन्न बऱ्याच प्रमाणात सुनिश्चित असते. कारण या पिकाला पाणीपुरवठा पूर्व नियोजित पद्धतीने आवश्यकतेनुसार योग्य त्या प्रमाणात करता येतो, म्हणूनच खरिपापेक्षा रब्बीचे पीक चांगले येते. याचे आणखी एक महत्त्वाचे कारण म्हणजे या काळात हवामान स्वच्छ असल्यामुळे भरपूर सूर्यप्रकाश मिळतो.

शेतीसाठी वापरल्या जाणाऱ्या पाण्याची जास्त जास्त प्रमाणात बचत करणे अत्यावश्यक आहे, कारण पाण्याच्या उपलब्धतेच्या मानाने शेतीयोग्य जमीन खूप जास्त आहे;

म्हणूनच वाचविलेल्या पाण्याच्या साह्याने अधिक जमीन ओलिताखाली येऊ शकेल. देशातील पाण्याची सातत्याने वाढणारी मागणी लक्षात घेतली तर त्या प्रमाणात पुरेसे पाणी उपलब्ध नाही.

विकास ही संकल्पना नसून, वस्तुस्थिती आहे. राजकीय, प्रशासकीय शिक्षण, आर्थिक शिस्त, विचारमंथनाची दिशा आणि लोकसहभाग या पाच घटकांमधून परिसराचा किंवा गावाचा कायापालट होत असतो. यातून एक जरी घटक दुर्बल राहिला, तर विकासास खीळ बसते. सन २०२०पर्यंत वाढणाऱ्या लोकसंख्येच्या पोषणासाठी भारताला दुसऱ्या हरितक्रांतीची आवश्यकता असून, त्यासाठी कृषी क्षेत्रात आमूलाग्र संशोधन व शेतीतील नव्या पद्धतींचा अवलंब आवश्यक आहे. दुसरी हरितक्रांती यशस्वी करायची झाली तर शेतीला शाश्वत सिंचन सुविधा उपलब्ध केली पाहिजे. जलप्रगतीच्या वैज्ञानिक, आर्थिक व लोकसहभाग या तीन धारा आहेत. जलप्रगती करण्यासाठी वरील तिन्ही घटकांची व्यवस्थित मांडणी करून, त्यांचा उपयोग केला, तर ग्रामीण भागातील कृषी विकास साधून सिंचनाद्वारे बहुपीक पद्धतीचा अवलंब करून दारिद्र्याचे (गरिबीचे) निर्मूलन करणे शक्य आहे.

सूर्यकांत पाटील, कऱ्हाड
९४२३८६७४७९

Daily AGROWON, Dt. 5-5-2007

प्रासंगिक

अॅग्रोवन : शनिवार, ५ मे २००७/२

लोकसहभागाची पाणीचळवळ विकासासाठी आवश्यक

लोकसहभागावर आधारलेली कार्यपद्धती ही भारतीय परंपरेला नवी नाही. परकीय आक्रमणाचा व पारतंत्र्याच्या काळात प्रोत्साहन व संरक्षणाअभावी अशा व्यवस्था हळूहळू निप्राभ झाल्या, पण अशा प्रतिकूल वातावरणातूनही त्यातून अनेक उत्तम व्यवस्था, पद्धती अजूनही टिकाव धरून आहेत. उदा. पूर्वी ओढ्यावर शेतकरी सामुदायिकरीत्या लोकसहभागातून दगड व मातीचा कच्चा बंधारा बांधून पाणी अडवीत असत. ज्या वेळी पिकास संरक्षित पाणी आवश्यक आहे, त्या वेळी आडव्या पाटाद्वारे पिकाला पाणी देण्याची पद्धत पश्चिम भागात पूर्वापार चालत आलेली आहे. बहुतांश ठिकाणी ती आजही चालू आहे.

पारंपरिक जलस्रोत उदा. झरे, जिवंत पाणी असलेले नाले, तलाव जपून ठेवण्यासाठी कायदा करून त्या पाण्याचा उपयोग शेतीसाठी आठमाही/बारमाही बागायतीकरिता किंवा उघडिपीच्या काळात पिकास संरक्षित पाणी म्हणून वापर करण्यावर शासनाने भर दिला पाहिजे. मुळात हे सर्व जलस्रोत पूर्वापार सुरू होते; परंतु काळाच्या ओघात ओढे-नाले खोल गेल्यामुळे नष्ट होऊ पाहत आहेत, त्यामुळे शेतीच्या उत्पन्नावर फार मोठा विपरीत परिणाम होत आहे व असा पारंपरिक जलस्रोत टिकविण्यासाठी लोकसहभागातून व्यवस्था करणे आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे यामध्ये महिलांचा सहभाग वाढविण्याची गरज आहे. जलस्रोतांचा

उपयोग सार्वजनिक स्वास्थ्य, प्रतिष्ठा मिळवून देण्यासाठी झाला पाहिजे. जलस्रोत ही संस्कृतीची प्रतीके आहेत. त्यांची उपेक्षा व्हायला लागली, तेव्हापासूनच पाण्याची चिंता, टंचाई निर्माण झाली. जलसंस्कृतीचा अभ्यास करून त्यात गरजेनुसार बदल करून पूर्वीचे सुवर्णयुग पुन्हा आणता येईल. आपल्या संस्कृतीत पाण्याला तीर्थ मानले आहे, त्यामुळे जुने स्रोत शोधले पाहिजेत. काही ठिकाणी ते नकाशावर दाखविलेले आहेत. त्यासाठी योग्य सामाजिक वातावरण निर्माण करणे आवश्यक आहे. त्यासाठी कृती आराखडा करणे गरजेचे आहे, असे विचार भारतीय जलसंस्कृती मंडळ, यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ व महाराष्ट्र अभियांत्रिकी संशोधन संस्था (मेरी) यांच्यातर्फे 'जलव्यवस्थापनातील पारंपरिक भारतीय कौशल्ये', या विषयावरील दोन दिवसांच्या राष्ट्रीय कार्यशाळेच्या समारोपप्रसंगी व्यक्त झाले होते.

जुने पारंपरिक जलस्रोत टिकविण्यासाठी आडव्या पाटाने शेतीला पाणी देण्यासाठी वापर करीत असलेल्या वळण बंधान्यांचाही प्राधान्याने विचार करावा, असे वाटते, कारण या पाण्याचा काटकसरीने वापर करून उघडिपीच्या काळात पिकाला आवश्यकतेनुसार संरक्षित पाणी देता येते, त्यामुळे ५० टक्क्यांपर्यंत नुकसान वाचविता येते, तसेच रब्बी हंगामात ज्वारी, गहू, हरभरा इत्यादी

पिकाला संरक्षित पाणी देऊन हमखास उत्पन्न वाढविता येते व शेतकऱ्यांचा आत्मविश्वास वाढविता येईल.

सातवी महाराष्ट्र सिंचन परिषद कर्मवीर काकासाहेब वाघ शिक्षण संस्थेच्या प्रांगणात नाशिक येथे २१, २२ जाने. २००६ रोजी झाली. त्यामधील प्रमुख शिफारशी अशा...

■ लहान/लघुसिंचन प्रकल्पाचा विकास कालव्याद्वारे न करता पंप व पाइपच्या वितरण व्यवस्थेद्वारे करावा.

■ पाण्याची उत्पादकता वाढविणे हे उद्दिष्ट डोब्यांसमोर ठेवून सिंचनपद्धती स्वीकारावी.

■ सामाजिक, आर्थिक, शैक्षणिक परिवर्तन घडवून आणण्यासाठी शेतीला आधुनिक तंत्राद्वारे पाण्याची, म्हणजेच सिंचनाची जोड द्यावी.

■ सिंचनात येत्या काळात ऊर्जा हा कळीचा मुद्दा राहणार आहे. त्यावर मात करण्यासाठी ऊर्जा न लागणाऱ्या पारंपरिक साधनांचा वापर वाढवावा.

■ सिंचन क्षेत्रात ग्रामीण भागात शेतकऱ्यांच्या सामूहिक गुंतवणुकीतील क्षेत्रीय विकासासाठी प्रोत्साहन द्यावे. अशा स्वयंपू कार्यक्रमांला राज्याच्या इतर भागांत विस्तारित करण्यासाठी शासनाकडून पाठिंबा देण्यात यावा.

■ पाण्याचा वापर समूहमार्फत करावा व पाणी मोजून वापरावे.

वरील सर्व बाबींचा समावेश असलेला

असाच एक प्रवाही जलसिंचनाचा अनोखा प्रयोग कृषी विभागाच्या सहकायनि लोकसहभागातून कोळगेवाडी (काळगाव), ता. पाटण, जि. सातारा येथे मे २००५मध्ये केंद्र पुरस्कृत पश्चिम घाट विकास कार्यक्रमांतर्गत साकारला आहे. खरीप-रब्बीच्या चक्रात अडकलेल्या शेतकऱ्यांना या योजनेद्वारे आठमाही पाणी उपलब्ध झाल्याने त्यांच्यात उत्साहाचे वातावरण निर्माण झाले आहे. राज्यात ज्या ज्या ठिकाणी पाणलोट विकास कार्यक्रमांत लोकसहभाग लाभलेला आहे, त्या सर्व ठिकाणी गावच्या एकूण कृषी उत्पादनात लक्षणीय वाढ झाल्याचे आणि शेतकऱ्यांचे जीवनमान सुधारल्याचे दिसून आले आहे.

दिवसेंदिवस वाढणारी पाण्याची टंचाई आणि घरसंरचना भूगर्भातील पाण्याच्या पातळीमध्ये वाढ झाल्यामुळे जुने जलस्रोत उदा. वळण बंधारे, तलाव आणि ऐतिहासिक पाण्याचे साठे हे महत्त्वाचे जलस्रोत ठरणार आहेत, कारण प्रत्येक ठिकाणी धरण बांधून शेतीला पाणी देणे अशक्य आहे. त्याबाबत उदासीन राहिल्यास ते नष्ट होण्याची भीती असल्याने त्यांच्या संरक्षणासाठी प्रसंगी कायदाही करावा व त्यांच्या विकासासाठी लोकसहभाग वाढवावा.

दुर्गम भागातील चिंताग्रस्त कोळगेवाडीची पावले आर्थिक परिवर्तनाच्या मार्गावर आहेत, अशीच ही चळवळ महाराष्ट्राच्या डोंगराळ भागांत सर्वत्र पोचली पाहिजे.

सूर्यकांत पाटील, कऱ्हाड

९४२३८६७४७९

कृषी संस्कृती जपण्यासाठी जलनियोजन आवश्यक

महाराष्ट्रातील पाच हजार गावे दारिद्र्याच्या लपट्यात अडकलेली आहेत. लोकांना काम नाही, रोजगार नाही, थोड्या शेतीमध्ये भागत नाही. कामासाठी स्थलांतर करणाऱ्या लोकांची संख्या ५० लाख आहे, असे निष्कर्ष 'दुष्काळ हटवू... माणूस जगवू' ही घोषणा घेऊन अनिल शिंदे व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी निरीक्षणे अहवालात नमूद केले आहेत. सुमारे दहा कोटी लोकसंख्येच्या महाराष्ट्रातील ५८ टक्के लोक ग्रामीण भागांत राहतात. एकूण मनुष्यबळाच्या ५५ टक्के लोक शेतीवर अवलंबून आहेत. त्यातील अडीच कोटी लोक दारिद्र्यरेषेखाली जीवन जगत आहेत. शेती आणि संबंधित व्यवसाय सोडून लोक शहराच्या वाटेला लागले आहेत. या स्थलांतरामागे खालील कारणे आहेत. ती म्हणजे शेती पहिल्यासारखी पिकत नाही. दुसरीकडे कुटुंबातील माणसांची संख्या वाढत असताना धारणक्षेत्र कमी होऊ लागले आहे. शेती उत्पादन म्हणजे अनिश्चिततेचा खेळ, असे समीकरण झाले आहे. शेतकऱ्यांना शेती उत्पादनाच्या बाबतीत अनिश्चितता असताना शेतमालाला मिळणारा बाजारभावही अनिश्चित आहे. शहराकडे धावणारा हा लोंढा आपण चांगल्या सिंचन सुविधेद्वारे थांबवू शकतो, एवढेच नव्हे, तर सिंचन सुविधेच्या उपलब्धतेच्या आधारांमुळे शेतीपासून होणाऱ्या १०० रुपयांच्या वाढीव उत्पन्नाचा साखळी परिणाम म्हणून आणखीन १०५ रुपये किमतीची वाढ औद्योगिक उत्पन्नात होत जाईल. त्यातूनच अन्य शेती व्यतिरिक्तच्या क्षेत्रातील उत्पादनात आणखीन ११४ रुपयांची वाढ होते. म्हणजेच शेती क्षेत्रातील वाढीव उत्पन्नामुळे त्या वाढीव उत्पन्नाच्या २.१६ पट वाढ अन्य क्षेत्रांत होते. यासाठी पडणाऱ्या पावसाचे पाणी शास्त्रशुद्ध पद्धतीने अडविणे,

मु्रवणे, भूगर्भातील पाणीपातळी वाढविणे, जमिनीची होणारी धूप कमी करणे इत्यादी बाबींची अंमलबजावणी करून पाण्याचे संवर्धन करणे गरजेचे आहे.

पदयात्रा केलेल्या नऊ जिल्ह्यांचा विचार केला, तर सर्वसाधारणपणे त्या भागांत कोणतेही मोठे उद्योगधंदे नाहीत. त्यामुळे शेतीवर अवलंबून धंद्यावर परिणाम होऊन गावोगावी असणाऱ्या संस्था, बँक, पत्रांस्था इत्यादी आजारी पडून प्रभावहीन झाल्या. या संस्था स्वतःच आजारी असल्यामुळे लोकांना काय आधार देणार?

राजकीय, प्रशासकीय शिक्षण, आर्थिक शिस्त, विचार मंथनाची दिशा व लोकसहभाग या पाच घटकांमधूनच गावचा/भागाचा/तालुक्याचा विकास होत असतो. आता ज्या भागांतून पदयात्रा गेली त्या भागांचा अभ्यास केल्यास बहुतांशी घटकांचा अभाव आढळून येईल. ज्या भागांत आत्महत्या होतात, त्या भागांत या पाच घटकांमधील काही घटक दुर्बल आहेत.

तसेच त्या भागांत शेतीची उत्पादनक्षमता वाढविण्यासाठी उत्तम सिंचन सुविधेचा अभाव हीच एक प्रमुख अडचण आहे. अनेक ठिकाणी किमान वर्षात दोन पिके घेण्यासाठी आवश्यक असणारे पाणी उपलब्धच नाही. ग्रामीण क्षेत्राच्या सर्वांगीण विकासासाठी उत्तम सिंचन सुविधेची उपलब्धता ही पायाभूत गरज आहे. त्यासाठी 'जल प्रगती' आवश्यक आहे. त्यानंतर ग्रामीण भागातील कृषी विकास साधून सिंचनाद्वारे बहुपिक पद्धतीचा अवलंब करून दारिद्र्याचे निर्मूलन करणे शक्य आहे.

शेती ही निसर्गाच्या लहरी पावसावर अवलंबून असल्यामुळे ती शाश्वत नाही. शाश्वत शेतीसाठी

शेतीपूरक जोडधंदे अत्यावश्यक आहेत. त्याची उणीव नऊ जिल्ह्यांत जाणवते. त्यामुळे निसर्गाने दगाफटका केल्यास शेतकरी कोलमडतो. त्याचे नियोजन फसते. त्यासाठी शेतीपूरक जोडधंदा - उदा. फलोत्पादन, दुग्ध व्यवसाय, पशुपालन, शेळ्यांचे संगोपन, मत्स्यपालन, कुक्कुटपालन, कृषी पर्यटन इत्यादींसारखे स्वयंरोजगाराची संसाधने त्या भागांत स्थायी स्वरूपात निर्माण करणे गरजेचे आहे. कृषिपूरक जोडधंद्यांमुळे शेतीला शेणखत व सेंद्रिय पदार्थांची उपलब्धता वाढविणे आवश्यक आहे. तसेच वनस्पतींचे अर्क कीटकनाशके म्हणून वापरल्यास कमी खर्चाची, जास्त उत्पन्नाची शाश्वत शेती होऊ शकेल.

पाणी हे लोकांसाठी, जनतेसाठी आहे. त्याची जाणीव निरंतरपणे ठेवली पाहिजे. या सर्व लोकांचा पाण्यावर हक्क आहे. म्हणूनच त्यांनी त्यांचा विकास करण्यासाठी, त्यांचे सुयोग्य व्यवस्थापन करण्यासाठी, त्याचा सुजाणपणे वापर करून त्याद्वारे समाजाचे कल्याण कसे होईल, त्या दृष्टीने विचार करण्यासाठी प्रवृत्त केले पाहिजे. उपलब्ध पाण्याचा अत्यंत सुयोग्य वापर करून त्यापासून जास्तीत जास्त फायदा, समृद्धी मिळवणे ही फक्त सरकारची जबाबदारी नाही. ती पाण्याचा उपभोग घेणाऱ्या समाजातील प्रत्येक व्यक्तीची आणि संपूर्ण समाजाची सामूहिक जबाबदारी आहे. विकास ही संकल्पना नसून, वस्तुस्थिती आहे. विकास करण्यासाठी लोकांच्या मनात विचार, संवेदना रुजवावी लागते. तिचे रूपांतर ठिणगीमध्ये होताच अशा ठिणग्यांतून चळवळ निर्माण होईल व त्या चळवळीतून भागाचा कायापालट होईल.

सूर्यकांत विष्णू पाटील

मलकापूर, कराड, जि. सातारा

शेतीवाडी

लोकसत्ता पुणे, सोमवार, १७ मे २००७

शेतीवाडी

लोकसत्ता पुणे, सोमवार, १७ मे २००७

केद्र सरकारने २००७ हे जलवर्ष म्हणून साजरे करण्याचा निर्णय घेतला आहे. जलवर्ष साजरे करताना पडणाऱ्या पावसाच्या थेंबाचे नियोजन करून त्यावर विकसित केलेली आदर्श प्रारूप (मॉडेल) गावे/खेडी निर्माण करून ती पंधराशे प्रकल्प म्हणून विकसित करणे गरजेचे आहे. कारण पाण्याच्या प्रत्येक थेंबामध्ये विकासाचे सामर्थ्य आहे. आणि एकूण क्षेत्रापूर्वी ३० टक्के क्षेत्रातच आपण सिंचन सुविधा जलसिंचन प्रकल्पाद्वारे देऊ शकू. उर्वरित क्षेत्रासाठी आपणास पावसाच्या पाण्यावरच अवलंबून राहणे लागणार आहे. पाण्याचा प्रत्येक थेंब वाचविण्याची वेळ आली आहे. रिकाम्या भूजलासाठी जलरुनभरणाने भरणे व पाण्याचा काटकसरीने वापर करण्यासाठी 'पाणी वाचवा' ही चळवळ आग्रहपूर्वक राबविण्याची आवश्यकता आहे. त्यासाठी गावपातळीवर 'पाणी विचार मंच' असणे गरजेचे आहे. चळवळीचे नियोजन अंमलबजावणी, निवडणुके आणि मूल्यमापन करताना लोकसहभाग घेतला पाहिजे. या जलवर्षामध्ये प्रामुख्याने पारंपरिक (जुने) जलस्रोतांचे संरक्षण, संवर्धन आणि पुनर्भरण करून नैसर्गिक साधन सामग्रीचा पुर्तूत वापर होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी आपल्या राज्यात लहानपणापासून पाण्याबाबत जाणीव करून देणे गरजेचे आहे. अशी पारंपरिक जलस्रोत टिकविण्यासाठी लोकसहभागानुसार व्यवस्था करणे आवश्यक आहे. यासाठी महिलांचा सहभाग वाढविणे गरजेचे आहे. लोकसहभागाने महिलांची भूमिका अत्यंत महत्त्वापूर्ण आहे. कारण घराघरातून पाण्याचे 'पालकत्व', पाण्याची जबाबदारी महिलांकडेच असते, व्हतांशी शेती क्षेत्रामुळात पोतात प्रत्येक पाणी देण्याचे काम महिलांचेच असते. त्यांना दिसून येताना,

आकारणी करून सरकारी महसूल वाढविणे हा उद्देश ठोक्यासमोर ठेवून कर आकारणी सुरू केली. अनेक वर्षांपासून चालू असलेल्या जुन्या जलसिंचन योजनेवर जी ग्रामीण जनता त्यावर अवलंबून होती. त्यांच्यामध्ये तोंड असतोय, कर नसतोय व आकारणी करून निर्माण झाला आणि त्याचे पर्यायान बंद होण्यात व दंगल होण्यात झाले. याच काळात वाचणार पडणाऱ्या भोषण दुष्काळाची भर पडून परिस्थिती आणखी खालावली. त्यामुळे जुनी जलस्रोत नष्ट होऊन जलसिंचन व्यवस्थेवर भर मोठा आघात झाला व जुने जलस्रोत नष्ट होऊन त्यांची उपेक्षा नव्हत्या लागली तेव्हापासून पाण्याची विता (टंचाई) निर्माण झाली.

पाणी ही गोष्ट दर वर्षी नवीनपणे उपलब्ध होणारी आहे. आणि म्हणूनच पाण्याच्या सुयोग्यतेने वापर केला तर आपण राज्याचा विकासच नव्हेत आध्यात्म निर्माण करू शकतो, नवनवीन दालने उघडू आणि समृद्ध करू शकतो. परंतु पाण्याच्या सुयोग्य वापरासाठी, त्याच्या उत्तम व्यवस्थापनासाठी सर्व प्रथम आपणास राज्याच्या विविध भागातील जलस्रोत, त्याद्वारे उपलब्ध होणाऱ्या जलसंपदेची, त्या त्या भागातील वैशिष्ट्यपूर्ण परिस्थितीची सर्वांगीण आणि सखोल माहिती असणे आवश्यक आहे.

महाराष्ट्रातील उपलब्ध जलसंपत्तीचा आपण जर नीट, पद्धतशीरपणे वापर केला, तर सिंचन आणि आपल्या राज्याला सर्वसाधारणपणे पुरेशी जलसंपत्ती दिलेली आहे. जलस्रोत आणि जलसंपत्तीच्या दृष्टीने सुयोग्य विकासास प्रवृत्त आणि आश्वासक स्वरूपाचा वाव आहे. परंतु या संपदांमधील सगळ्यात महत्त्वाचा आणि अडचणीचा मुद्दा म्हणजे राज्याच्या बहुतांश भागात संपूर्ण वर्षासाठी लागणारे पाणी मुख्यतः पावसाळ्याच्या दोन-तीन महिन्यांच्या अल्पकाळातच उपलब्ध होते आणि त्यातही पावसाचे, म्हणजेच पावसाच्या मिळणाऱ्या पाण्याचे प्रमाणही राज्याच्या सर्व भागात एकसारखे नाही. आपल्या राज्यात पावसाळा साधारणतः १ जूनला सुरू होते. पावसाळ्याचा एकंदर कालावधी, प्रदंशानुसार दोन ते चार महिन्यांचा असतो. पावसाळा सुरू होण्याचा प्रकार अनेक वेळा अचानक व जोरकस पद्धतीचा असला तरी पावसाळा संपण्याची प्रक्रिया माग भौगोलिक विस्तारामुळे अगदी सावकाश होते. पावसाळ्यात पडणाऱ्या पाण्यापैकी फक्त १० ते २५ टक्के पाणी जमिनीत जिरून त्यामुळे भूजलस्रोताचे पुनर्भरण होते आणि माग त्याचा पुढे पावसाळ्यानंतरच्या काळात उपयोग करता येतो. बाकी सर्व म्हणजेच पावसाचे ७५ टक्के ते ९० टक्के पाणी ओढे व नद्यांमधून वाहून जाते किंवा बाष्पीभवन होऊन हवेत उडून जाते. शेतीचे अथवा अन्य वापरासाठीच्या पाणीपुरवठ्याच्या व्यवस्थापनाच्या विषयातील आणखी एक मोठी अडचण म्हणजे प्रति वर्षी पावसाळा सुरू होण्याबाबतची अनिश्चिती. पावसाळ्याच्या एकूण प्रकरणातून येणारा विनयवसाचा कोरडा लहान मोठा कालावधी किंवा अतिवृष्टी होणारे काही दिवस आणि पावसाळ्याच्या शेवटच्या काळात पाऊस एकदम गायब होण्याचे प्रकार. मोसमी पावसाच्या या विविध प्रकारच्या अनिश्चिततेवर देशातील पाणी वाचण्यासाठी फक्त पावसाळ्याच्या काळात उपलब्ध होणाऱ्या पाण्याचा वर्षभराने जास्तीत जास्त उपयोग करण्यासाठी ते साठवून ठेवण्यासाठी आणि त्याचा योग्य वापर करण्याची उत्तम योजनाबद्ध व्यवस्था असणे अत्यावश्यक आहे आणि ऐन पावसाळ्याच्या

दिवसातदेखील तत्संबंधी सर्व कामाचे नीट, काळजीपूर्वक, दक्षतापूर्वक व्यवस्थापन केले जाणे अतिशय महत्त्वाचे आहे. आपल्या राज्याचा प्रचंड भौगोलिक विस्तार पाहिला, नैसर्गिक रचनेतील तीव्र असतोय, कर नसतोय व आकारणी करून निर्माण पडणाऱ्या पावसाच्या प्रमाणात प्रचंड फरक देखील लक्षात येतो. राज्यात सर्वसाधारणपणे पावसाचे प्रमाण ५०० ते ६००० मि.मी. पर्यंत आहे व वार्षिक सरासरी ७५० मि.मी. आहे. मुख्यतः पाऊस नैऋत्य मोसम वाऱ्यापासून ६० ते ७० दिवसांत पडतो. शिवाय महाराष्ट्रातील पूर्व भागात ईशान्य मानसून वाऱ्यापासून सप्टेंबर, ऑक्टोबर महिन्यात पाऊस पडतो.

जलवर्ष

अधिकतम नियोजनपूर्वक उपयोग करून घेण्यासाठी त्या त्या भागातील विशिष्ट परिस्थिती, पावसाचे पाणी मिळण्याचा विशिष्ट मर्यादित काळ, हवामान इ. चा सखोल विचार करून गावटोळी, तलाव, नालाबांध, वळण बंधारे यामध्ये त्याचप्रमाणे नद्या बंधारे, धरणे बांधून त्याद्वारे पाणी अडविणे, साठविणे आणि पाणी वाहून फुकट जाऊ न देता जास्तीत जास्त पाणी जमिनीत जिरवून भूजलस्रोताचे पुनर्भरण करणे, अशा सर्व बाबींचे नियोजनपूर्वक काम करावे लागेल.

पावसावर अवलंबून असणाऱ्या शेतीसाठी एका पिकासाठी लागणाऱ्या मनुष्यदिनांच्या दोडपट मनुष्यदिन सिंचन सुविधा उपलब्ध असणाऱ्या क्षेत्राला लागतात. पावसावर अवलंबून असलेल्या शेतीक्षेत्रात साधारणतः केवळ एकच पीक घेता येते आणि परिणामतः दुसऱ्या हंगामामध्ये पुरेसे काम उपलब्ध नसल्यामुळे बाकी काळात रोजगाराच्या शोधात

जलस्रोताचा उपयोग सार्वजनिक स्वास्थ्य व प्रतिष्ठा मिळवून देण्यासाठी झाला असला पाहिजे. जलस्रोत ही संस्कृतीची प्रतीक आहेत. यासाठी आपल्या जलसंस्कृतीचा अभ्यास करून त्या योजनेनुसार बदल करून पुर्वीचे 'सुवर्णयुग' पुन्हा आणता येईल. आपल्या संस्कृतीत पाण्याला तीर्थ मानले आहे. उदा. जिवंत झरे, वळण बंधारे, आम्रतलाव इत्यादी. प्रत्येक गावामध्ये किती वळण बंधारे आहेत त्याचे माहिती गावच्या नकाशावर (व. वं. १, व वं २... इत्यादी) आहे. याउपरा त्या वळण बंधारांचा पाट कोणाच्या बाजूस आहे याची नोंद नकाशावर केलेली आहे. त्यासाठी सामाजिक वातावरण निर्माण करून त्यांच्या संवर्धनासाठी कृती आरंभवा करणे गरजेचे आहे.

आपल्या राज्यात मनुष्यनिर्मित तलाव, नालाटोळी, जलाशय, वळणबंधारे यांच्या मार्फत जमिनीला पाणीपुरवठा करू शकतात अशा अत्यंत काळजीपूर्वक आखलेल्या व प्रत्यक्षात वापरात असलेल्या सिंचन योजना अस्तित्वात होत्या व आहेत. त्यांचे व्यवस्थापन व निगराणी करण्याची पुर्तूत पद्धत होती. ज्यांना पाणी उपलब्ध-होते, त्या ग्रामस्थांचा व नागरिकांवाही सक्रिय सहभाग असे. या उत्तम जलसिंचनाच्या बद्दलच तेथील शेतकरी आणि शेतकरी समृद्ध होते. ते वर्षात किमान दोन पिके घेत असत. त्यामुळे ग्रामीण भागातील शेतकरी सुखी व समृद्ध होते.

ब्रिटिश सरकारने आणलेल्या सिंचनाच्या कायद्याद्वारे अशा जुन्या जलसंधारण चालविल्या जाणाऱ्या जलसिंचन योजनांच्या दुरुस्ती व देखभालीसाठी काहीच तरतूद केले नव्हती. याउलट त्यावर कर

क्षेत्रातील पावसाच्या प्रमाणातील अनिश्चितता असल्याने मध्येच प्रचंड पाऊस तर मध्येच विनयावसाचा लांबलेला कोरडा काळ त्याच्याशी जळवून घेत पावसाच्या परिस्थितीला सामोरे जावे लागते. त्यामुळे केवळ पावसावर अवलंबून असलेल्या खरीप शेतीमधून निघणारे पिकाचे उत्पन्न जागोजागी कमी अधिक प्रमाणात होणाऱ्या व वेळेवेळी होणाऱ्या पावसावर उरत असते. त्यामानाने या ठिकाणी सिंचन सुविधा उपलब्ध आहे. त्याठिकाणी खरीपचे उत्पन्न वाढवणे व रबी पौसासाठी पिकांचे उत्पन्न बऱ्याच प्रमाणात सुनिश्चित असते. कारण या पिकाला पाणीपुरवठा पूर्वनिर्धारित पद्धतीने आवश्यकतेनुसार लागतात. पावसावर अवलंबून असलेल्या शेतीक्षेत्रात साधारणतः केवळ एकच पीक घेता येते आणि परिणामतः दुसऱ्या हंगामामध्ये पुरेसे काम उपलब्ध नसल्यामुळे बाकी काळात रोजगाराच्या शोधात

जलवर्षातील पावसाच्या प्रमाणातील अनिश्चितता असल्याने मध्येच प्रचंड पाऊस तर मध्येच विनयावसाचा लांबलेला कोरडा काळ त्याच्याशी जळवून घेत पावसाच्या परिस्थितीला सामोरे जावे लागते. त्यामुळे केवळ पावसावर अवलंबून असलेल्या खरीप शेतीमधून निघणारे पिकाचे उत्पन्न जागोजागी कमी अधिक प्रमाणात होणाऱ्या व वेळेवेळी होणाऱ्या पावसावर उरत असते. त्यामानाने या ठिकाणी सिंचन सुविधा उपलब्ध आहे. त्याठिकाणी खरीपचे उत्पन्न वाढवणे व रबी पौसासाठी पिकांचे उत्पन्न बऱ्याच प्रमाणात सुनिश्चित असते. कारण या पिकाला पाणीपुरवठा पूर्वनिर्धारित पद्धतीने आवश्यकतेनुसार लागतात. पावसावर अवलंबून असलेल्या शेतीक्षेत्रात साधारणतः केवळ एकच पीक घेता येते आणि परिणामतः दुसऱ्या हंगामामध्ये पुरेसे काम उपलब्ध नसल्यामुळे बाकी काळात रोजगाराच्या शोधात

केंद्र

सारे, सरकाते २००७ हे जलसर्व म्हणून साके, करण्याचा निर्णय घेतला आहे. हे कलाता पडणाऱ्या पावसाच्या थेंबाचे नियोजन करून त्यावर विकसित केलेली आदर्श ग्रहण्य (मंडेल) गावे/खेडी निर्माण करून ती पंचदशां प्रकल्प म्हणून विकसित करणे गरजेचे आहे.

पाण्याच्या प्रत्येक थेंबामध्ये विकासाचे सामर्थ आहे आणि एकूण क्षेत्रापैकी ३० टक्के क्षेत्रालाच आपण सिंचन सुविधा जलसिंचन प्रकल्पाद्वारे देऊ शकू. उर्वरित क्षेत्रासाठी आपणास पावसाचे पाण्यावच अवलंबून रहावे लागणार आहे. पाण्याचा प्रत्येक थेंब वाचविण्याची वेळ आली आहे. रिकामे भूजलसाठी जलपुरस्करणाने भरणे व पाण्याचा काटकसराने वापर करण्यासाठी 'पाणी वाचवा' ही चळवळ आग्रहपूर्वक राबविण्याची आवश्यकता आहे. त्यासाठी गावपातळीवर 'पाणी विचार मंच' असणे गरजेचे आहे.

पाण्याचा सुयोग्यरिताने वापर केला तर आपण राब्याच्या विकासाचे नवेवेडे उघडू आणि समृद्ध करू शकतो. महाराष्ट्रातील उपलब्ध जलसंपत्तीचा आपण पडतशिरपणे वापर करणे गरजेचे आहे.

निसर्गाने आपल्या राब्याला सर्वसाधारणपणे पुरेशी जलसंपत्ती दिलेली आहे. जलस्रोत आणि जलसंपत्तीच्या दृष्टीने सुयोग्य विकासास प्रचंड आणि आश्वासक स्वरूपाचा दुबा आहे. परंतु या संदर्भात महत्त्वाचा आणि अडचणीचा मुद्दा म्हणजे राब्याच्या बहुतांश भागात संपूर्ण वर्षासाठी लागणारे पाणी मुळतः करून पावसाळ्याच्या दोन तीन महिन्यांच्या अल्पकाळातच उपलब्ध होते. आपल्या राब्यात पावसाळा साधारणतः १-३ जूनला सुरू होतो. पावसाळ्याचा एकत्र कालावधी, प्रदेशानुसार दोन ते चार महिन्यांचा असतो. पावसाळा सुरू होण्याचा प्रकार अनेक वेळा अचानक व जोरकस पद्धतीचा असला तरी पावसाळा संपण्याची प्रक्रिया मात्र भौगोलिक विस्तारामुळे अगदी सावकाश होते.

पावसाळ्यात पडणाऱ्या पाण्यापैकी फक्त दहा ते पंचवीस टक्के पाणी जमिनीत विरून

लोकसहभागानून 'जली' प्रवाती

कारण पाण्याच्या उपलब्धतेच्या जमाने शेती योग्य जमीन खूप जास्त आहे आणि म्हणूनच वाचविलेल्या पाण्याच्या सहाय्याने अधिक जमीन ओलिताखाली येऊ शकेल.

विकास ही संकल्पना नसून वस्तुस्थिती आहे राबकीय, प्रशासकीय शिक्षण, आर्थिक सिंचन, विचारमधनाची दिशा आणि लोकसहभाग या पाच घटकामधून गावचा कायापालट, विकास होत असतो. यातून एकही घटक दुबाव राहिला तर विकासास खिळ बसते. येत्या २०२० पर्यंत वाढणाऱ्या लोकसंख्येच्या पोषणासाठी भारताला दुसऱ्या हरितक्रांतीची आवश्यकता असून त्यासाठी कृषि क्षेत्रात अनुलाग्न संशोधन व शेततीतील नव्या पद्धतीचा असलब आवश्यक आहे. दुसरी हरितक्रांती यशस्वी करावयाची तर शेतीला शाश्वत सिंचन सुविधा उपलब्ध केली पाहिजे. पाणी हे लोकांसाठी, जनतेसाठी आहे, त्याची जणूनिव निसंरपणे ठेवली पाहिजे. या सर्व सोकांना, पाण्यावर त्यांचा हक्क आहे, म्हणून त्यांनी त्यांचा विकास करण्यासाठी, त्यांचे सुयोग्य व्यवस्थापन करण्यासाठी, त्यांचा सुजणपणे वापर करून त्याद्वारे समाजाचे कल्याण करे होईल या दृष्टीने विचार करण्यासाठी प्रवृत्त केले पाहिजे.

उपलब्ध पाण्याचा अत्यंत सुयोग्यरिताने वापर करून त्यापासून जास्तीत जास्त फायदा, सुविधा, संपुडी मिळविणे ही फक्त सरकारची जबाबदारी आहे हे मानणे चूक आहे. ती जबाबदारी या पाण्याचा उपभोग घेणाऱ्या समाजातील प्रत्येक व्यक्तीची आणि संपूर्ण समाजाची सामुहिक जबाबदारी आहे.

जलक्रांतीमुळे समाज, समाजजीवन आणि त्यांचा जीवनधार असलेले पाणी यांच्यामधील नात्यामध्ये अनुलाग्न परिवर्तन होणार आहे. वैदीय काळापासून आपल्या दैनंदिन प्राथमिक पाण्यापासून आपढला संपुडी व सुखसमाधान प्राप्त होते अश प्राथना करीत आलो आहे. गरज आहे ती त्या प्राथना सफलतेसाठी परिश्रम करण्याची! (संदर्भ ग्रंथ - भारतीय जलक्रांतीची पंचविने, डॉ. माधव आत्माराम पितळे.)

संकलक - सुर्यकांत पाटील, करार

आतापर्यंत झालेल्या आणि यापुढे

सातत्याने अधिक अधिक प्रमाणात होणाऱ्या सिंचन व्यवस्थापनात गुंतवणीमुळे व नवीन प्रकल्पांच्या उभारणीमुळे, पावसावर अवलंबून असणाऱ्या शेती क्षेत्राच्या सातत्याने वाढत्याप्रमाणात ओलिताखाली येणाऱ्या क्षेत्रात परिवर्तन होत आहे. तात्पर्य हेच की, संपूर्ण ग्रामीण अर्थव्यवस्था सुधारण्याची उत्तम, विरवसनीय सिंचन व्यवस्था हीच गुरूकिल्ली आहे. परंतु यालाही काही मर्यादा आहेत. महाराष्ट्रामध्ये किती मोठे जलसिंचन प्रकल्प तयार झाले तरी ७० टक्के क्षेत्र पाण्यापासून वंचित राहणार आहे. उपेक्षित राहणार आहे. पडणाऱ्या पावसाचे पाणी शास्त्रसुद्ध पद्धतीने अडविणे, मुरविणे, भाषांतील पाणी पातळी वाढविणे, जमिनीची होणारी धूप कमी करणे आदी बाबींची अंमलबजावणी करून पाण्याचे संवर्धन करणे गरजेचे आहे.

शेतीसाठी वापरले जाणाऱ्या पाण्याची जास्त जास्त प्रमाणात वचत करणे अत्यावश्यकच आहे

बाष्पीभवनामुळे फुकट जाणाऱ्या पाण्याचे प्रमाण सुमारे ५०० मि.मि. एवढे असते आणि पावसाचे प्रमाण सुमारे ६०० मि.मि. एवढे!

राब्यातील पावसाची विषमता आणि अनियमितता या गोष्टी आपल्या राब्यातील जलसंपत्तीच्या उपलब्धतेच्या आणि व्यवस्थापनाच्या दोन प्रमुख मर्यादा आहेत. म्हणूनच राब्यातील निरनिराळ्या भागातील जलसंपदेचा अधिकतम नियोजनपूर्वक उपयोग करून घेण्यासाठी त्या त्या भागातील विशिष्ट परिस्थिती, पावसाचे पाणी मिळण्याचा विशिष्ट मर्यादीत काळ, हवामान आदींचा सखोल विचार करून गावतळी तलाव, मालावांध, वळण बंधारे यामध्ये त्याचप्रमाणे नद्यावर बंधारे, धरणे बांधून त्याद्वारे पाणी अडविणे, साठविणे आणि पाणी वाहून फुकट जावू न देता जास्तीत जास्त पाणी जमिनीत विरवून भूजलस्त्रातच पुनर्भरण करणे अशा सर्व बाबींचे नियोजनपूर्वक काम करावे लागेल.

त्यामुळे भूजलस्त्रातच पुनर्भरण होते आणि मग त्याचा पुढे पावसाळ्यातच काळात उपयोग करता येतो. बाकी सर्व म्हणजेच पावसाचे ७५ ते ९० टक्के पाणी ओढे व नद्यामधून वाहून जाते किंवा बाष्पीभवन होऊन हवेत उडून जाते.

मोसमी पावसाच्या अनिश्चिततेवर यशस्वीपणे मात करण्यासाठी ते साठवून ठेवण्यासाठी आणि त्याचा योग्य वापर करण्याची उत्तम योजनाबद्ध व्यवस्था असणे अत्यावश्यक आहे. ऐन पावसाळ्यात देखील यासंबंधी सर्व कामांचे काळजीपूर्वक व्यवस्थापन करणे अतिशय महत्त्वाचे आहे.

राब्यातील समशितोष्ण आणि कोरड्या हवामानामुळे एकत्र उपलब्ध पाण्यापैकी जे पाणी फुकट जाते, त्यामध्ये बाष्पीभवनामुळे नष्ट होणाऱ्या पाण्याचे प्रमाण सर्वाधिक आहे. राब्यात पश्चिम महाराष्ट्र, कमी पावसाच्या विभागामध्ये हे प्रमाण १८०० मि.मि. एवढे आहे. दुष्काळग्रवण भागात पावसाळ्याचे चार महिन्यांच्या काळात

जल वर्ष
2007

Water Year
2007

स्वच्छ सुरक्षित जल - सुन्दर खुशहाल कल

CONSERVE WATER - SAVE LIFE

Daily AGROWON, Dt. 11-6-2007

अॅग्रोवन : सोमवार, ११ जून २००७/२

प्रतिसाद

मागे वळून पाहण्याची गरज

दैनिक 'अॅग्रोवन'च्या अग्रलेखात वीजनिर्मितीच्या संभाव्य टंचाईबाबत भाष्य केले आहे. कोळशापासून वीजनिर्मिती करताना सध्याचा साठा ४० वर्षे पुरणार असे गृहीत धरले, तरी आतापासून त्याला पर्याय शोधावे लागणार आहेत. ऊर्जानिर्मितीबरोबर ऊर्जेचा काटकसरीने वापर व विनाऊर्जा पद्धतीचा अवलंब करण्याबाबत विचारमंथन होणे गरजेचे आहे. शेतीचा विचार करता काळानुसार शेतीत बदल झाला. नवे तंत्र, सुधारित बियाणे, खते, औषधे आली. सिंचनाच्या नवीन पद्धतीचा विकास झाला; पण हे सर्व तंत्र सामान्य शेतकऱ्यांना परवडण्यासारखे नाही. राज्यातील ७० टक्के शेती निसर्गाच्या लहरीपणावर अवलंबून आहे. ७७ टक्के शेतकरी छोटे व अल्पभूधारक आहेत. त्यांचा जगण्यासाठी संघर्ष सुरू आहे. राष्ट्रीय नमुना पाहणी सांगते, की ४० टक्के शेतकरी दुसरा पर्याय मिळाल्यास शेती सोडण्याच्या विचारात आहेत. असे झाले, तर अन्नधान्यासाठी आपणास जगापुढे हात पसरवावे लागतील. पूर्वी पारंपरिक पद्धतीने शेती करूनही शेतकरी सुखी होता, कारण तो नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा व लोकसहभागाचा

पुरेपूर वापर करीत होता; परंतु वाढत्या लोकसंख्येपुढे आपण आपल्या कृषी संस्कृतीतल्या चांगल्या गोष्टी विसरून गेलो. अन्नधान्याचे उत्पादन वाढविणे हेच आपले ध्येय होते. आपण हे उद्दिष्ट गाठले, पण कमी खर्चाचा लोकसहभाग वाढविणाऱ्या तंत्रज्ञानाचा वापर काळाच्या ओघात विसरून गेलो. नव्याची नवलाई संपल्यावर 'मागे वळून पाहण्याची' गरज वाटत आहे. संपूर्णपणे स्वदेशी तंत्र असलेल्या ग्रॅव्हिटी व सायफनचा अवलंब करून अस्तिवात असणाऱ्या सिंचन व्यवस्थेसारखी पारंपरिक आयुधे आपण विसरून गेलो. शाश्वत शेतीसाठी शाश्वत पाणीपुरवठ्याची गरज आहे, पण ते विजेशिवाय शक्य नाही, परंतु विजेची परिस्थिती अवघड झाली आहे. यामुळे शेती उत्पन्नावर परिणाम होत आहे. शाश्वत शेतीसाठी पारंपरिक चांगल्या बाबींचा अवलंब करून विजेची बचत करणे शक्य आहे. उपलब्ध जलसंपत्तीचे उत्तम व्यवस्थापन व लोकसहभागातून योजना यशस्वी झाल्याची अनेक उदाहरणे आहेत; परंतु काळाच्या ओघात आपण हे विसरलो आहोत. यामुळे गरज आहे पुन्हा एकदा मागे वळून पाहण्याची. त्यासाठी राजकीय इच्छाशक्ती, लोकसहभाग, आर्थिक शिस्त, विचारमंथनाची दिशा व प्रशासकीय शिक्षण हे पाच घटक एकत्र आल्यास काहीही अशक्य नाही.

सूर्यकांत विष्णू पाटील

मलकापूर, कऱ्हाड

Daily SAKAL, Dt. 13-7-2005

'सकाळ' १३ जुलै २००५.

प्रयोगशील शेतकऱ्यांचा मस्करवाडी येथे सत्कार

ढेबेवाडी, ता. १२ : शासनाचा कृषी विभाग व ग्रामविकास युवा मंच कुठरे यांच्या संयुक्त विद्यमाने मस्करवाडी येथे कृषी दिनाचे औचित्य साधून विविध कार्यक्रम झाले. यानिमित्ताने परिसरातील प्रयोगशील शेतकऱ्यांचा सत्कारही करण्यात आला.

याप्रसंगी प्रगतशील शेतकरी कुसुमताई करपे, अधिकराव माने, आबासाहेब रजपूत, शिवाजीराव पाचुपते, पांडुरंग कोळगे, प्रशांत पाटील, सुंदर पुजारी, झुंजार पाटील व पत्रकार रवींद्र माने यांचा सत्कार उपविभागीय कृषी अधिकारी उदय देशमुख, जिल्हा परिषद सदस्य अॅड. संपतराव महाजन, शेडगे गुरुजी, मंडल कृषी अधिकारी भगवानराव माने आदींच्या हस्ते करण्यात आला. सत्काराला उत्तर देताना या शेतकऱ्यांनी शेतीत केलेले नवनवीन प्रयोग आणि त्या अनुषंगाने आलेले अनुभव उपस्थितांना सांगितले. अॅड. महाजन म्हणाले, "कृषिदिनी आयोजित केलेला हा उपक्रम स्तुत्य असून, खेडोपाडी असे कार्यक्रम झाल्यास कृषी विकासाला

बळ मिळेल. शेतकऱ्यांना प्रोत्साहन मिळेल. त्यांच्यात नवा आत्मविश्वास येईल."

श्री. देशमुख यांनी कृषी विज्ञान मंडळाचे महापीक कार्यक्रमातील योगदान, त्यासाठी करण्यात आलेल्या बीजोत्पादन, पीक प्रात्यक्षिके व शेतीशाळा याबाबत केलेल्या नियोजनाची आणि अंमलबजावणीची माहिती देऊन कृषी विभागाच्या विविध योजनांबाबत मार्गदर्शन केले.

धनाजीराव शेडगे (गुरुजी) अध्यक्षस्थानी होते. कृषी

विभागाचे निवासराव खबाले, सूर्यकांत पाटील, प्रकाश भुजबळ, प्रकाश खोपडे, बाजीराव देसाई, पी. पी. पवार, सी. टी. गावीत, कुठरेतील ग्रामविकास युवा मंचचे पदाधिकारी सहकारी आर्दीसह मस्करवाडी व परिसरातील ग्रामस्थ उपस्थित होते.

संजय नलवडे यांनी सूत्रसंचालन केले. माती नालाबांधातील जलपूजनाचा कार्यक्रम यानिमित्ताने झाला. महापीक कार्यक्रमांतर्गत चर्चाही शेतकरी मेळाव्यात झाली.

Daily SAKAL, Dt. 17-3-2007

काळगाव भागात पाणलोट मॅजिक

ढेवेवाडी, ता. १६ : पावसाचे आणि वाहून जाणारे पाणी अडवून जमिनीत मुरवून त्याद्वारे जलश्रीमती आणण्याचे काम पाणलोट विकासाच्या कार्यक्रमातून होत असते. काळगाव (ता. पाटण) भागातही या कार्यक्रमांतर्गत भरीव काम दृष्टीला पडत आहे. आगळीवेगळी पाणलोट मॅजिकचे तेथे झाली आहे.

पश्चिम घाट विकास योजनेतर्गत १९९९ ते २००६ या कालावधीत काळगाव भागात पाणी अडवून जिरविण्याचे मोठे काम झाले. कृषी विभागाने दिलेल्या माहितीनुसार काळगाव के. आर. ३० / ९ या पाणलोटचे एकूण भौगोलिक क्षेत्र ५७१८ हेक्टर असून, त्यापैकी ३८१९ हेक्टर क्षेत्र विहितीखालील, तर उर्वरित १८०९ हेक्टर क्षेत्र बिगर विहितीखालील आहे. त्यापैकी १०६० हेक्टर वनक्षेत्र आहे. या पाणलोटत काळगाव, आचरेवाडी, रामिष्टेवाडी, भरेवाडी, सावंतवाडी, कोळगेवाडी, मुड्डलवाडी, टेटनेवाडी, करपेवाडी, चोरगेवाडी, मस्करवाडी, डाकेवाडी, लोटळवाडी, येळवाडी, धामणी, चक्राणवाडी, पाटीलवाडी, शेडगेवाडी, मस्करवाडी एक व दोन, बाटेवाडी, जाधववाडी, कुठरे, सुपुंगडेवाडी, पवारवाडी, वाझोली, डाकेवाडी आदी गावांचा व वाड्यांचा समावेश आहे. यापैकी काडी-गावांना पूर्वी मोठी पाणीटंचाई जाणवत होती. जानेवारीपासून पावसाळा सुरू होईपर्यंत टँकने पाणीपुरवठा करायला लागायचा. खरीप हंगामात पडणाऱ्या पावसावर प्रामुख्याने भात पीक घेतले जायचे. उत्पादन अगदीच मर्यादित होते. उर्वरित ओलाव्यावर ज्वारीचे पीक घेतले

काळगाव : पाणलोटत विविध कामे झाली आहेत. पाणी अडवून जिरविल्याने शेतीच्या व पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न सुटायला मदत होत आहे.

जाई, जनावरांच्या पाण्याचीही अबाळ होती. या पार्श्वभूमीवर कृषी विभागाने लोकप्रतिनिधींच्या मार्गदर्शनाखाली केंद्र शासनाच्या पश्चिम घाट विकास योजनेतून जल व मृदसंधारणाचे कामे सुरू करण्याचा निश्चय करण्यात आला. आराखडा तयार झाला. सात डिसेंबर १९९९ रोजी भरेवाडी

येथील माती नालाबांधाच्या भूमिपूजनाने आमदार विलासराव पाटील-उंडाळकर यांच्या अध्यक्षतेखाली पाणलोटतील कामांचा प्रारंभ झाला.

या पाणलोटत आजखेरे माती नालाबांध, वळण बंधारे, मजगी, शेततळी, गली प्लॅंगि, सीसीटी आदी कामे झाली आहेत. पाणी स्वोत्रां

बळकटीकरण झाल्याने अनेक गावांचा पाणीप्रश्न सोडवायला मदत झाली आहे. नालाबांध व बंधान्यातील पाण्याचा वापर करून रब्बी क्षेत्रात वाढ झाली आहे. त्याशिवाय शेतकरी झेंडू, केळी व भाजीपाल्याची पिके घेऊ लागले आहेत. नवनवीन बियाणे आणि शेतीतील प्रयोग ते करत आहेत. यातील कोळगेवाडीने तर जलसंधारणाच्या माध्यमातून व लोकसहभागातून विजेशिवाय शेतीला पाणी हा प्रयोग साकारून जलसंधारणाचा कोळगेवाडी पॅटर्न महाराष्ट्रापुढे ठेवला आहे. त्या भागातील अनेक विहिरींची पाणी पातळी वाढली आहे. पूर्वीचा कोरडवाहू क्षेत्रात चाचपडणारा शेतकरी त्यामुळे नव्या प्रवाहात येऊ पाहात आहे. या पाणलोटाला अनेक मान्यवरांनी भेटी दिल्या. डॉ. श्री. व सौ. शिरीष रावण, शिरीष कोळवणकर, राम गडगाणी, अमला रुईया आदींचा त्यात समावेश होता. लोकप्रतिनिधी, कृषी अधिकारी आणि नागरिकांचे या पाणलोटसाठी मोठे सहकार्य लाभले आहे. कृषी विभागाने काढलेल्या अर्थशास्त्रानुसार एकूण पाणीसाठा ९०४ टीसीएम असून, सुमारे चार कोटी एक लाख साठ हजार रुपये खर्च झाला आहे. प्रकल्पापूर्वीचे बागायत क्षेत्र २६ हेक्टर होते. प्रकल्पानंतर ते ११७ हेक्टरवर गेले. प्रकल्पापूर्वी आठमाही बागायती क्षेत्र ७८ हेक्टर होते. प्रकल्पानंतर ते ४६४ हेक्टरवर गेले. कृषी विभागाच्या अधिकाऱ्यांच्या मार्गदर्शनाखाली काळगाव भागातील शेतकरी उपलब्ध पाण्याचा पुरेपूर वापर करून शेतीत नवनवीन प्रयोग करत आहेत. पाणलोट मॅजिकमुळे हे शक्य झाले आहे.

Daily SAKAL, Dt. 14-11-2003

काळगाव, धामणी विभागात जलसंधारणाच्या कामांना प्राधान्य

चव्हाणवाडी येथे नालाबांधाचे भूमिपूजन करताना अॅड. संपतराव महाजन. शेजारी एम. एस. नांगरे, दत्तात्रय चिकणे, आत्माराम चव्हाण, आनंदराव सुतार, भगवानराव माने, सूर्यकांत पाटील, निवास खबाले आदी.
(छायाचित्र : आयडीयल फोटो, तळमावले)

अॅड. महाजन यांची माहिती
चेव्हाणवाडी, ता. १३ : काळगाव, धामणी विभागातील पाणीप्रश्न कायमस्वरूपी निकालात काढण्यासाठी जलसंधारणाच्या कामांना विशेष प्राधान्य दिल्याची माहिती जिल्हा परिषद सदस्य अॅड. संपतराव महाजन यांनी दिली.

चव्हाणवाडी (धामणी) येथे कृषी विभागामार्फत सुमारे पाच लाख रुपये खर्चून बांधण्यात येणाऱ्या नालाबांधाचे भूमिपूजन अॅड. महाजन यांच्या हस्ते झाले. त्या वेळी ते बोलत होते.

ते म्हणाले, 'शेतीच्या व पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न कायमस्वरूपी सुटण्यासाठी भूगर्भातील पाणी पातळीत वाढ झाली पाहिजे. पावसाचा थेंब न थेंब जमिनीत जिरवला पाहिजे. जलसंधारणाच्या कामाचा चांगला

परिणाम या परिसरात दिसू लागल्याने अशा कामांना प्राधान्य देण्याचा निर्णय घेतला आहे. जिल्हा परिषदेच्या सदस्यत्वाच्या काळात फलोत्पादन विस्तार व मूद संधारण या कामांखाली सुमारे एक कोटी रुपयांपेक्षा जास्त कामे मंजूर करून घेण्यात यश आले आहे. वस्त्रोद्योगमंत्री विलासराव पाटील- उंडाळकर यांनी राज्यभर सुरू केलेली पाणी नियोजनाची चळवळ प्रत्येकाने सहभाग घेऊन व्यापक बनविण्याची गरज आहे. मतदारसंघातील इंच इंच जमीन पाण्याखाली आणून पिण्याच्या पाण्याचा प्रश्न मिटविण्यासाठी मंत्री पाटील यांच्या मार्गदर्शनाखाली आम्ही प्रयत्नशील आहोत.'

चव्हाणवाडीनजीकच्या गुंडालकीच्या ओढ्यावर (मळी) कृषी विभागामार्फत ७५ मीटर लांब व

साडेचार मीटर उंचीचा नालाबांध बांधण्यात येत आहे. सुमारे चार लाख ९९ हजार एवढी रक्कम त्यासाठी मंजूर आहे. १८.४८ टी. सी. एम. पाणीसाठा होणार आहे. या बांधामुळे परिसरातील शेतकऱ्यांच्या आणि सार्वजनिक विहिरींना फायदा होईल. पाणीस्रोत बळकट होईल. मतदारसंघात अशा प्रकारची आणखी तीन कामे नियोजित असल्याचीही सांगण्यात आले. कार्यक्रमास अॅड. एम. एस. नांगरे, दत्तात्रय चिकणे, आत्माराम चव्हाण, आनंदराव सुतार व परिसरातील शेतकरी उपस्थित होते. मंडल कृषी अधिकारी भगवानराव माने, सूर्यकांत पाटील, निवास खबाले, श्री. खोबडे व श्री. वाघमारे यांनी कार्यक्रमाच्या यशस्वीतेसाठी सहकार्य केले. सरपंच आत्माराम चव्हाण यांनी स्वागत केले व आभार मानले.

Daily SAKAL, Dt. 26-11-2003

२६/११/०३ 'सकाळ'

ढेबेवाडी विभागात या वर्षी वनराई बंधाऱ्यात दुपटीने वाढ

ढेबेवाडी, ता. २४ : पाणी नियोजनाचे महत्त्व लोकांना पटल्यामुळे या वर्षी विभागात श्रमदानाने वनराई बंधारे बांधण्यात दुपटीने वाढ झाली आहे. विभागातील विविध गावांच्या ओढ्यावर महिनाभर श्रमदानातून १५ बंधारे उभे राहिले.

टंचाई काळातील पाणी नियोजनासाठी गेल्या वर्षीपासून वनराई बंधारे बांधण्याचे आवाहन कृषी विभाग व जिल्हा परिषद आणि पंचायत समितीच्या वतीने केले जात आहे. पावसाळ्यानंतर हे काम सुरू होते. गेल्या वर्षी हा प्रकार नवीन असल्यामुळे विभागात कमी प्रमाणात प्रतिसाद मिळाला. फक्त आठ बंधारे उभे राहिले. मात्र त्याद्वारे झालेल्या पाणी नियोजनाचे महत्त्व जनतेला समजल्यामुळे यंदा चांगला परिणाम समोर आला. एका महिन्यात १५ बंधारे उभे राहिले. करपेवाडी, गलमेवाडी धामणी, कोळगेवाडी, गुडे मान्याचीवाडी (मालदन), जिती उमरकांचन, रुवले, सणवूर, कारळे,

वनपुरी येथे वनराई बंधारे साकारले आहेत. करपेवाडीनजीकच्या ओढ्यावर महिलांच्या सहभागातून साकारलेले दोन बंधारे कौतुकाचा विषय बनले आहेत.

कृषी विभागामार्फत बंधारे बांधण्यासाठी उपविभागीय कृषी अधिकारी उदय देशमुख, तालुका कृषी अधिकारी सुभाष घाडगे, मंडल कृषी अधिकारी माने, पर्यवेक्षक सूर्यकांत पाटील, निवासराव खवाले आदींसह कृषी सहायक व त्यांच्या सहकाऱ्यांचे मार्गदर्शन ग्रामस्थांना मिळाले. बंधाऱ्यासाठी साधारणपणे २५० ते ५०० सिमेंटची रिकामी पोती लागतात. साधारणपणे तीन हजार रुपयांपर्यंत खर्च येतो. लोकसहभागातून तो पेलला जातो. २५० मीटरपर्यंतच्या परिसरात बंधाऱ्याचा पाणीसाठा असतो. या विभागात चिखलेवाडी, मान्याचीवाडी (कुंभारगाव), काळगाव, कुठरे येथे आणखी बंधारे बांधण्यात येणार आहेत, असे कृषी अधिकारी माने यांनी सांगितले.

ते म्हणाले, "तळमावले येथील काकासाहेब चव्हाण महाविद्यालयाच्या राष्ट्रीय सेवा योजना विभागाच्या वतीने त्या क्षेत्राचे पुनर्भरण करणे, त्याद्वारे भूगर्भातील पाणी पातळी वाढविणे, हे वनराई बंधारे बांधण्यामागचे मुख्य उद्देश आहेत. पिकांना त्याद्वारे संरक्षित पाणी मिळून शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात वाढ होत आहे. जनावरांच्या पाण्याचा प्रश्नही सुटत आहे. बंधाऱ्यांमुळे पाणीटंचाई अडीच ते तीन महिन्यांनी कुठरे येथे विशेष श्रम संस्कार शिबिरात विद्यार्थी श्रमदानातून मोठा वनराई बंधारा बांधणार आहेत. वांग नदीवर बांधण्यात येणाऱ्या बंधाऱ्यात सुमारे तीन हजार पोत्यांचा वापर होईल. ४०० ते ५०० मीटरपर्यंतच्या परिसरात पाणीसाठा राहील. त्या परिसरातील नागरिकांना त्याचा फायदा होईल. वाहून जाणारे पाणी अडवणे,

Daily PUDHARI, Dt. 21-7-2004

जलसंधारणाच्या योजनेमुळे काळगाव विभाग टंचाईमुक्त होणार : अॅड. महाजन

धामणी (चव्हाणवाडी) येथे जलपूजन करताना सौ. लोकरे, आत्मराम चव्हाण, अॅड. संपतराव महाजन, बी.के.पाटीलसर, भगवानराव माने आदी

डेबेवाडी (वार्ताहर) : टंचाईग्रस्त कोरडवाहू असलेल्या काळगाव विभागात पश्चिमघाट विकास योजना व कृषि विभागामार्फत ५ कोटींची जलसंधारणाची योजना राबविली. हे सर्व बंधारे आता पाण्याने तुडुंब भरले असून हा विभागच टंचाईमुक्त होण्यास आता मदत होईल, असे प्रतिपादन जि.प. सदस्य अॅड. संपतराव महाजन यांनी केले.

कराड दक्षिणमधील काळगाव खोऱ्यातील मिनार भाती नालाबांध, माती नालाबांध आदी बंधार्यातील पाण्याच्या जलपूजनाचे कार्यक्रम विभागात सर्वत्र उत्साहात पार पडले त्यावेळी ते बोलत होते.

यावेळी बोलताना अॅड. संपतराव महाजन म्हणाले, या बंधार्यामुळे पाणीटंचाई दूर होण्यास मदत होणार आहे. त्याबरोबरच काही क्षेत्र ओलिताखाली येण्यास मदतही होणार आहे. विभागाची गरज ओळखून ना.विलासराव पाटील यांनी दूरदर्शी निर्णय घेऊन नालाबंदी करून जलसंधारण प्रकल्प योजना राबविल्याने विभागात कायापालट होण्यास मदत होणार आहे.

सदर जलसंधारणात या विभागातील कोळगेवाडी (काळगाव) येथे बांधलेल्या बंधार्याचे जलपूजन शिवाजीराव पाचुपते यांच्याहस्ते करण्यात आले. ४.२० मिटर उंच व ६५ मिटर लांबीच्या या बंधार्यात १ कोटी लिटर पाणीसाठा होणार आहे.

टेटमेवाडी (काळगाव) येथे नालाबांधार १० लाख लिटर पाणीसाठा क्षमता असून त्याचे जलपूजन कृष्णा टेटमे यांच्याहस्ते करण्यात आले. डोंगरी व दुर्गम ठिकाणी वसलेल्या करपेवाडी (काळगाव) येथे ४.२० मिटर उंच व ९० मिटर लांबीच्या बंधार्यात १.९ कोटी लिटर पाणीसाठा झाला असून त्याचा जलपूजन कार्यक्रम हिंदुराव मोहिते व आनंदा मानुसकर यांच्याहस्ते करण्यात आला.

धामणी खालील चव्हाणवाडी येथे पश्चिमघाट विकास योजनेखालील ७.५ मिटर लांब व ४ मिटर उंचीचा १८.४८ टी. सी. एम. क्षमतेचा बंधारा व ३ मिटर उंच आणि ५० मिटर लांबीचा ७.१५ टी. सी. एम. क्षमतेचा याप्रमाणे दोन बंधारे तर कृषि खात्यामार्फत ४.२० मिटर उंची ४५ मिटर लांबीच्या बंधार्यात १४.४२ टीसीएम पाणीसाठा क्षमता, ३ मिटर उंच व ८० मिटर लांब व १०.१३ टीसीएम जलसाठवण क्षमता असे ४ बंधारे बांधण्यात आले असून त्यांचे जलपूजन बी.के.पाटील, संजय सावंत, सौ. आवका लोकरे, आत्मराम चव्हाण यांच्याहस्ते संपन्न झाले. धामणीखालील पाटीलवाडी व काळगावखालील कोळगेवाडी येथे

अनुक्रमे ४ मिटर उंची ७० मिटर लांबीच्या बंधार्याची १०.१३ टीसीएम क्षमता व ४ मिटर उंची आणि ८५ मिटर लांबीचा आणि २०.८७ टीसीएम क्षमतेचा असे दोन बंधारे बांधले असून त्याचे जलपूजन धनाजी शेडगे मास्तर व पांडुरंग कोळगे यांच्या हस्ते संपन्न झाले.

गुडे ता.पाटण येथे १७ लाख लिटर क्षमतेचा बंधारा बांधला असून त्याची उंची ३.३० मिटर व लांबी ६० मिटर असून या बंधार्याचे जलपूजन तातोबा सातपुते यांच्या हस्ते करण्यात आले. सदर जलपूजन समारंभ जि.प.सदस्य अॅड. संपतराव महाजन यांच्या उपस्थितीत कृषि विभाग तसेच

पश्चिमघाट विभागाचे अधिकारी, गावांचे ग्रामस्थांच्या उपस्थितीत पार पडले.

दै.पुढारी
२१ जुलै-०४

Daily SAKAL, Dt. 6-7-2004

काळगाव, धामणी परिसरात जलपूजनाचे कार्यक्रम

ढेबेवाडी, ता. ५ : पश्चिम घाट पिकास योजना व कृषी विभागामार्फत काळगाव, धामणी, गुढे परिसरात टिकटिकाणी बांधण्यात आलेल्या माती नालाबांधातील जलपूजनाचा कार्यक्रम उत्साहात झाला.

जिल्हा परिषद सदस्य अॅड. संपतराव महाजन, कृषी अधिकारी भगवानराव माने, एस. व्ही. पाटील, श्री. खबाले, श्री. वाचमोडे, बी. के. पाटील आदींच्या उपस्थितीत जलपूजनाचे कार्यक्रम झाले. या वेळी ग्रामस्थ उपस्थित होते.

चव्हाणवाडी येथे कृषी विभागामार्फत बांधलेल्या नालाबांधात सौ. अक्का लोकरे यांच्या हस्ते

जलपूजन झाले. या बांधाची लांबी ४५ मीटर असून, १४.४२ टी. सी. एम. पाणीसाठा क्षमता आहे. येथेच कृषी विभागामार्फत बांधलेल्या नालाबांधात सरपंच आत्माराम चव्हाण यांच्या हस्ते जलपूजन झाले. ८० मीटर लांबीच्या नालाबांधात १०.१३ पाणीसाठा आहे. पश्चिम घाट विकास योजनेतर्गत तिथे बांधलेल्या नालाबांधात बी. के. पाटील यांनी जलपूजन केले. ७५ मीटर लांबीच्या या बांधात १८.४८ टी. सी. एम. पाणीसाठा आहे. गुढे येथे तातोबा सातपुते, अशोक पाटील व इतर ग्रामस्थांच्या हस्ते जलपूजन झाले. या नालाबांधाची लांबी ६० मीटर असून,

१.१७ टी. सी. एम. पाणीसाठा आहे. टेढेमेवाडी येथे कृष्णत टेढेमे यांच्या हस्ते जलपूजन झाले. या बांधाची लांबी साठ मीटर असून, ९० लाख लिटर पाणीसाठा आहे. कोळगेवाडी येथे शिवाजी पाचुपते यांच्या हस्ते जलपूजन झाले. ६५ मीटर लांबीच्या या नालाबांधात १०.१६ टी. सी. एम. पाणीसाठा आहे. अॅड. महाजन म्हणाले, "सहकारमंत्री विलासराव पाटील-उंडाळकर यांच्या माध्यमातून कऱ्हाड दक्षिण मतदारसंघाचा चेहरामोहरा बदलला आहे. नागरी सुविधांबरोबरच जलसंधारणाच्या आणि पाणीयोजनांच्या कामांना पाटील यांनी विशेष प्राधान्य दिले आहे."

सकाळ
६ जुलै
२००४

Daily SAKAL, Dt. 11-7-2005

'सकाळ' ११ जुलै २००५.

मस्करवाडीत नालाबांधात जलपूजनाचे कार्यक्रम

मस्करवाडी येथे नालाबांधात जलपूजनप्रसंगी धनाजीराव शेडगे, अॅड. संपतराव महाजन, भगवानराव माने, एस. व्ही. पाटील, प्रसाद खोपडे, निवासराव खबाले, पी. पी. पवार आदी.

ढेबेवाडी, ता. १० : मस्करवाडी येथे बांधण्यात आलेल्या नालाबांधात जलपूजनाचा कार्यक्रम नुकताच झाला.

८० मीटर लांबीच्या या बांधात नुकत्याच झालेल्या संततधार पावसाने चांगला पाणीसाठा झाला. ४.८० मीटर पाणीसाठा आहे. चार लाख ७० हजार रुपये खर्चून बांधण्यात आलेल्या या बांधामुळे उन्हाळ्यातील उघडिपीच्या काळात पिकांना संरक्षित पाणी उपलब्ध होईल. त्याशिवाय आजूबाजूच्या विहिरी व अन्य जलस्रोतांच्या

पातळीत वाढ होईल. जिल्हा परिषद सदस्य अॅड. संपतराव महाजन, मंडल कृषी अधिकारी भगवानराव माने, धनाजीराव शेडगे, एस. व्ही. पाटील, प्रसाद खोपडे, निवासराव खबाले, पी. पी. पवार आदींच्या उपस्थितीत या नालाबांधात जलपूजनाचा कार्यक्रम झाला. अॅड. महाजन म्हणाले, "विभागात जलसंधारणाची भरीव कामे उभी राहिल्याने उन्हाळ्यातील पाणीटंचाईवर मात करणे शक्य झाले आहे. बागायती क्षेत्रातही त्यामुळे वाढ होत आहे."

Daily TARUN BHARAT, Dt. 30-9-2005

ढेबेवाडी विभागात आता मत्स्य व्यवसायही

रवींद्र माने / ढेबेवाडी ■
अतिशय डोंगराळ-दुर्गम आणि नैसर्गिक आपत्तीने ग्रसलेल्या ढेबेवाडी विभागात पारंपारिक शेतीबरोबर मत्स्यशेती उद्योगास चालना देण्याचा निर्णय डोंगरपठारवरील शेतकऱ्यांनी घेतला आहे. येथील नालाबांध व शेततळ्यांमध्ये रेडू, कटला, मृगळ आदी जातीचे सुमारे वीस हजार मत्स्यबीज सोडण्यात आल्याची माहिती कृषी विभागाच्या अधिकाऱ्यांकडून देण्यात आली.

ढेबेवाडी हा पाटण तालुक्यातील सर्वात डोंगराळ आणि दुर्गम विभाग कधी भूकंप, कधी अतिवृष्टी, कधी पूर, कधी दुष्काळ तर कधी वादळ अशा नैसर्गिक आपत्तींच्या चक्रव्युहात सापडलेल्या येथील शेतकऱ्यांच्या भविष्याची घडीच विस्कटली आहे. शेती हा येथील जनतेचा मुख्य व्यवसाय असला तरीसुद्धा दिवसेंदिवस हवामानात

होणाऱ्या बदलामुळे कधी पीके सुकून जातात तर कधी वाहून जातात, अशा स्थिती निर्माण झाल्याने शेतकरी हवालदिल झाला आहे. शेतकऱ्यांच्या संकटाना सामोरे जाण्यासाठी

पुण्याहून वीस हजार मत्स्य बीजे आणली

शासन पातळीवर प्रयत्न होत असले तरीसुद्धा नैसर्गिक संकटातून मार्ग काढण्यात शासनासही अपयश आले आहे. तरीसुद्धा या विभागात कार्यरत असलेले कृषी विभागाचे अधिकारी व कर्मचारी यांनी शेतकऱ्यांच्या आर्थिक उन्नतीसाठी शासनाच्या योजना तळागाळातील शेतकऱ्यांपर्यंत पोहोचविण्याचा प्रयत्न चालवला आहे.

या विभागातील बहुतांश कार्यक्षेत्र हे डोंगराळ्या

आणि ओढ्यावगळचे आहे. याठिकाणी पडणारे पावसाचे पाणी वाहून जात असल्याने ते अडवून जिरवण्याच्या उद्देशाने कृषी विभागाने ठिकठिकाणी नालाबांध, वनराई बांधारे, शेततळ्यांचे उपक्रम

राबवून पाणी अडविण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. या पाण्याचा वापर शेती व्यवसायासाठी होत असतानाच नालाबांध व शेततळ्यांच्या माध्यमातून शेतकऱ्यांना रोजगार निर्मितीची संकल्पना कृषी अधिकाऱ्यांच्या लक्षात आले. त्यांनी विभागातील काही प्रगतशील शेतकऱ्यांची बैठक घेवून या व्यवसायाबाबत चर्चा केली.

धामणी येथील प्रगतशील शेतकरी व माजी

सरपंच सुंदर पुजारी यांनी या व्यवसायाचे प्रशिक्षण घेण्याचा निर्णय घेतला. त्यानुसार पुणे येथील माजरी मत्स्य पेटास केंद्रातून त्यांनी प्रशिक्षण घेतले. यासाठी त्यांनी कृषी अधिकारी भगवानराव माने, एस. व्ही. पाटील, निवासराव खबाले, प्रमोद खोपडे आदींचे सहकार्य लाभले.

या विभागात सुंदर पुजारी (धामणी), संतोष बर्गे (बोंगेवाडी), रघुनाथ सोनुगळे (मस्करवाडी), शिवाजी पाचुपते, रघुनाथ कोळगे (कोळगेवाडी), सुनिल टेटम (टेटमवाडी) आदींनी धोम येथील जिल्हा मत्स्य केंद्रातून वीस हजार मत्स्यबीज उपलब्ध करून घेतले. त्यांना जिल्हा मत्स्य अधिकारी शिवाजीराव जगताप, शरद कुदळे, शिंदे, वाठारकर आदींचे सहकार्य मिळाले. यामध्ये रेडू, कटला, मृगळ या जातीचे मासे असून याची पंधरा किलोपर्यंत वाढ होते.

तरुण भारत

शुक्रवार, ३० सप्टेंबर २००५

सातारा

५